

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІСІУНИК

IV

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 4 (126), April, 1958, Vol. XI.

Редарус Колекція

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1958 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	13 ш. 6 п.	4 ш. 6 п.
Австрія ...	60 ш.	33 ш.	18 ш.	6 ш.
Аргентина	78 песів	39 песів	20 песів	7 песів
Бельгія ...	260 б. фр.	132 б. фр.	71.50 б. фр.	24 б. фр.
В. Британія	2 фунти	1 фунт	11 ш.	3 ш. 9 п.
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	140 гуар.	70 гуар.	36 гуар.	12 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1960 ф. фр.	1000 ф. ф.	500 ф. фр.	170 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

Визвольний ШЛЯХ

ГУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4/52 (126)

КВІТЕНЬ, 1958

Річник V (XI)

Зміст IV-ої книжки

МАРТИН СУЛЯТИЧ	: ЗМІНИТИ ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ	363
ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ	: МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА І УКРА- ІНА В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (5)	365
	: НА ПОТАЛУ КАМІННИМ КРИГАМ	371
	: З ПОЕЗІЙ РОБЕРТА БРАВНІНІА (переклади М. Ореста)	372
ГУГО ф. ГОФМАНСТАЛЬ	: ПОДОРОЖНЯ ПІСНЯ; МОНОЛОГ ЛІ- КАРЯ (переклав В. Державин)	374
Д. ШАЛДІЙ	: ЕКСПЛУАТАЦІЙНА ПОЛІТИКА МО- СКВИ В РОЗМІЩЕННІ ВИРОБНИ- ЧИХ СИЛ	375
МИХАЙЛО ПАВЛЮК	: ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ССРС (2)	382
Інж. Л. ЛИСЕНКО	: СОВЕТСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В УК- РАЇНІ	387
МИХАЙЛО МІЛТЕР	: КАМ'ЯНІ БАВИ	399
КАРЛ КРОЛЬОВ	: В ЗАМІТІ (переклав В. Державин)	404
Мігр РОМАН КУХАР	: НЕВИСЛУХАНИЙ ГОЛОС Г. Д. ТГОРО	405
ГЕНРІ ДЕЙВІД ТГОРО	: ВОЛДЕН (переклав Р. Кухар)	408
ВАДИМ ЛЕСИЧ	: СУСТА; ПІСНЯ ПРО НЕЗРИМИЙ СВІТ; ПЕРШИЙ ВАЛ; МУЗИЧНЕ ДЕРЕВО	414-416
ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ	: БРЕМЕН	417
Проф. Г. ВАЩЕНКО	: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ (7)	423
ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ	: ДЕРЕВЛЯНИ; ЛИШИВСЯ З НАШОЇ ДЕРЖАВИ ПРАХ; НАРОД ГАНЬБУ ТИХ ПАМ'ЯТАЄ ЛІТ	437-438
	: ЖИТТЯ В СЛУЖБІ НАРОДОВІ	439
	: ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ БЕТА (пере- клав В. Державин)	441
ЖОЗЕФ БЕДЬС	: РОМАН ПРО ТРИСТАНА ТА ІЗОЛЬДУ (продов., 3. перекл. М. Рильський)	446
ДЖЕЙМС-О. КЕРВУД	: СУВОРІ СЕРЦЯ (повість, продовжен- ня, 7, переклав ОД)	461
Б. ВІТОШИНСЬКИЙ	: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧ- НИХ ПОДІЙ	471
В. ДЕРЖАВИН	: »ПРОСДІНІЗ« НТШ	477
	: НОВИЙ ТВІР ВИДАТНОГО ПОЕТА- СИМВОЛІСТА	478
	: БІБЛІОГРАФІЯ	480

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikovich,
Villa Alta, Encarnacion.

СПА:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 9 п.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

ЗМІЦНИТИ ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ

(З приводу чергової большевицької провокації)

Протимосковська і протибольшевицька діяльність української патріотичної еміграції, її досягнення й успіхи на внутрішньому і зовнішньо-політичному відтинках, дальше заaktuалізування української визвольної проблеми у вільному світі, доказом чого є широкий і в загальному прихильний відгук світової opinii, зокрема у США і Канаді, на українські святкування і маніфестації з нагоди 40-их роковин відновлення української самостійної держави — все це дуже затривожило імперіялістичну Москву і примусило її скріпити свій наступ на український самостійницько-визвольний рух. Одним із проявів цього московсько-большевицького наступу на українські визвольні позиції є чергова ганебна провокація з метою знеславлення пам'яті Головного Отамана Симона Петлюри, чие ім'я стало символом визвольно-революційної боротьби українського народу за свою державну самостійність і соборність.

Для цієї мети Москва використала цим разом своїх вислужників у Франції, які і зорганізували скандальну передачу у французькій телевізії, в дні 28. 2. ц. р., де представлено С. Петлюру як убивника і погромника жидів та зневажено весь український народ і його визвольну боротьбу.

Ця чергова большевицька провокація викликала негайно гідну реакцію всього українського патріотичного громадянства не лише у Франції, але і в цілому вільному світі, про що широко інформують українські часописи, як теж деякі чужинецькі. І так, наприклад, ще перед відбуттям згаданої телевізійної передачі, Провід ЗЧ ОУН вислав до дирекції французької телевізії і до французьких урядових чинників телеграму такого змісту:

»Преса п. Клода Барма під заголовком »До вашої душі і сумління«, яку має передавати французька телевізія 28. 2. ц. р. о год. 20,30, зневажає пам'ять Голови Української Держави Симона Петлюри, замордованого большевицьким агентом Шварцбартом, та за большевицькими сутєстями перекидає на українців відповідальність за погроми жидів в Україні, організовані москалями в 1918-20 роках. Протестуючи проти такого фальшування історичних фактів, просимо зняти з програми французь-

З світлим празником Воскресіння Христового щиро вітаємо всіх наших Співробітників, Заступників, Кольпортерів, Передплатників, Читачів і Прихильників та бажаємо веселих і щасливих свят.

Христос Воскрес!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

кої телевізії згадану передачу, бо вона ображала б український народ, шкодила б українсько-французькій приязні та співпадала б з большевицькою клеветою на українські визвольні змагання під проводом Симона Петлюри, яку поширює московська пропаганда з нагоди 40-річчя большевицької окупації України».

Подібну протестаційну телеграму вислав до Парижу і ЦК АБН:

»Антибольшевицький Блок Народів (АБН) протестує проти висвітлення у французькій телевізії п'єси Клода Барма «До вашої душі і сумління», яка знеславлює світле ім'я героя української антибольшевицької визвольної боротьби, Президента Української Держави, Симона Петлюри, замордованого большевицьким агентом Шварцбартом.

Ця п'єса служить інтересам большевизму, приписуючи російськi погроми жидів українському народові.

Просимо в ім'я правди і доброприязних взаємин поміж французьким і уярмленими Москвою народами зняти з програми телевізії цю п'єсу».

Не зважаючи на численні українські протестаційні телеграми, листи та інтервенції, висвітлення згаданої п'єси таки відбулося. У відповідь на це, з ініціативи всіх українських центральних і паризьких організацій, товариств і установ уконституювався Громадський Комітет оборони пам'яті С. Петлюри, щоб координувати та успішно продовжувати акцію протестів і інтервенцій за направлення нанесеної українському народові кривди.

Цей здоровий патріотичний відрух української національної спільноти свідчить проречисто про те, що їй дороге ім'я С. Петлюри та що вона живе тими ідеалами, за які ціле своє життя боровся і наклав головою Головний Отаман. Москва не добила-ся своєю підлою провокацією сподіваного успіху, а навпаки — зазнала дошкульної поразки, бо українська національна спільнота в наслідок цього московського наступу не здеморалізувалася, а скріпилася, об'єднуючись ще тісніше під українським визвольно-революційним прапором.

Московська провокація мимоволі дала доказ правді, що ім'я Симона Петлюри дороге українському народові, що український визвольно-революційний рух далі живучий і непереможний, а тому загарбницька Москва з такою ненавистю нападає постійно на це ім'я і веде таку запеклу боротьбу проти визвольних змагань українського народу.

Нашою гідною відповіддю Москві буде ще більше зміцнення українського визвольного фронту — і то так на внутрішньому відтинку, як теж зокрема на зовнішньо-міжнародному форумі. Ворожий наступ нас не зламає, а тільки змобілізує і ще більше загартує в боротьбі за остаточну перемогу нашої справедливої справи — національно-політичного і соціально-економічного визволення українського народу.

МАРТИН СУЛЯТИЧ

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА І УКРАЇНА В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(5)

VI. Франція в другій світовій війні й Україна

Франція в другій світовій війні була одною з альянтських потуг, але займала виразно другорядне становище. Її політика була в ідейно-силовому відношенні до України.

В періоді англо-американської висадки в Північній Африці провідні французькі кола не були об'єднані, а поділялися на різні партії та групи, загально розмежовані в трьох таборах: консервативно-імперському, опортуністичному і комуністичному. Прикмети комуністичного табору були: ідейна й концепційна орієнтація на Росію, з елементами російської п'ятої колони, визнання комунізму як ідеології, орієнтація на принцип ліквідації французької імперії, безкомпромісова боротьба з гітлеризмом та стремління знищити німецьку національну могутність. Табір опортуністів об'єднував безідейних, дефетистів і коляборантів, людей які не реалізували своєї самостійної концепції, ішли на співпрацю з кожним. Третій табір вирізнявся волюнтаристичним оптимізмом, духом безкомпромісової визвольної боротьби, бажанням знищити німецький потенціал, стремлінням відновити французьку імперію і престиж великої держави, концепцією союзу з Великою Британією, Росією і США та врешті стремлінням об'єднати всіх французів під одним державно-національним проводом. Як бачимо, внутрішньо-ідейний поділ Франції мав вплив на зовнішню політику.

Описуваний період французької політики ділимо на два періоди: перший до визнання альянтами Тимчасового уряду під керівництвом ген. де Голя і другий від тоді до кінця війни. В першому періоді всі три групи діяли самостійно. Кожна з трьох великих держав орієнтувалася на піддержку іншої групи: Росія — комуністів, США — Лівий Центр, Велика Британія — рух ген. де Голя. Комуністи займалися організацією протинімецького резистансу, США вдержували зносини з урядом у Віші та вели переговори з ген. Дарляном в Африці, Британія організувала французів перебуваючих в Англії, піддержувала національне підпілля у Франції та у французьких колоніях, виступала проти сил маршала Петена.

Всі три групи стремили до створення одного центру, що репрезентував би всіх французів, але під проводом своєї групи. В тих намаганнях врешті-решт переміг ген. де Голь, пішовши на

уступки комуністам і Центрові. Три великодержави визнали генерала провідною постаттю Франції, яка йшла з альянтами. Уряд де Голя був коаліційним, не монолітним, хоч концепційно-стратегічні засади його групи були найбільше замітні.

А. Франція проти Німеччини. Ген. де Голь уважав гітлеризм і Німеччину ворогом ч. 1. Національне визволення було першим завданням, боротьба з окупантом — безкомпромісовою, святою. Де Голь відносився до всіх коляборантів з Німеччиною вороже в принципі. Всі групи, кола, держави, які воювали з Німеччиною він уважав за союзників Франції без огляду на їх концепцію, ідеологію чи політичний устрій.

По перемозі над німцями Франція домогалася від головних альянтів признати їй високу квоту відшкодувань, окупаційну зону в Німеччині, дати їй місце в Контрольній Комісії, що мала керувати окупованою Німеччиною й признати анексію Райнляндру до Франції. Рівночасно з прогресом війни де Голь намагався розбудувати французьку армію і зайняти гідне місце у воєнних операціях альянтів під окремим французьким командуванням. Франція стреміла зискати якнайбільший голос у повоєнній Німеччині, вона робила всі заходи, щоб зв'язати різні держави якнайміцнішим антинімецьким союзом та заразом якнайбільше послабити німецький потенціал, що міг би поновно колитись їй загрожувати. Де Голь також пропагував проєкт інтернаціоналізації Рурської області.

Б. В союзі з Великою Британією. В другій світовій війні найвірнішим союзником Франції була Велика Британія. Цей союз виникав з ідентичности основної мети в зовнішній політиці обох держав, а саме — знищення німецької імперії. Велика Британія найприязніше ставилася до намагань французів відновити втрачену силу. Англійці були першими, що прихильно віднеслись до намагань об'єднати французів і відновити центральне державно-національне представництво Франції, що було в планах ген. де Голя — руху Вільної Франції. Англія піддержувала тих французів, що були за безкомпромісову боротьбу з Німеччиною, рівночасно побороючи уряд марш. Петена. В інтересі британців було якнайскоріше звільнити французькі колонії в Передній Азії (Сирія, Ливан) і в Північній Африці від німців і від пронімецько орієнтованих французів.

Англійці попирали ген. де Голя, бо він був за відновлення сильної Франції, яка була б добрим союзником проти Німеччини, і тому, що він хотів об'єднати Францію на базі консервативної програми, в якій рішальний голос мали б націоналісти, а не ліві елементи чи потенціальні германофіли. Черчілл не виступав проти авторитарних тенденцій ген. де Голя і радше був за обмеження комуністичних впливів. Де Голь сприяв скріпленню імперії, а Черчілл досить приязно поставився до його намагань відновити французьку імперію. Англійці виступали проти

американських намагань тримати Францію в залежності від головних альянтів. Черчілл, щоб скріпити англійські позиції, волів бачити близьку собі Францію впливовою, яка мала б спільно з Англією творити «третю» силу між Вашингтоном і Москвою. Тому він був за повною суверенністю Франції. Згідно з Гербертом Фейсом, Черчілл мав заявити Рузвельтові в Ялті, що в Європі «Франція була не лише найближчим сусідом Німеччини зі заходу, але й була самотнім союзником поважнішого значення, на якого Британія може чистити».¹⁴⁶⁾ Тому Британія піддержувала плян дати французам велику окупаційну зону в Німеччині.

В листопаді 1944 року Черчілл у листі до Рузвельта писав: «Треба собі усвідомити, що не мине п'ять років, як головню французька армія буде мусіти перебрати завдання здержувати Німеччину».¹⁴⁷⁾ Черчілл симпатизував з політикою приязні Франції до Росії. Він радо сприяв уложенню російсько-французького альянсу і навіть дораджував уложити трипартійний договір між Росією, Францією і Великою Британією.

В. Франція і Сполучені Штати Америки. США стали союзником національної Франції, будучи союзником Великої Британії і ворогом гітлерівської Німеччини. Але американці бачили Францію як одного з історичних заколотників миру в Європі й тому не спішилися з відновленням французької могутності. Вони бажали завести у Франції лад, що не суперечив би волі трьох «великих».

В періоді боїв за Північну Африку американці співпрацювали з Дарляном і ген. Жіро, себто з людьми пов'язаними з урядом Віші. Їх інтересувала не відбудова Франції, а скоре знищення Німеччини через приєднання на свій бік французьких дефетистів. Американці не радо йшли на співпрацю з ген. де Голем з таких причин: США в принципі воліли бачити французький провід у руках Центру і Лівих, а не в руках авторитаристів-консерватистів. США довго спротивлялися визнати рух де Голья як Тимчасовий уряд і не дозволяли французьким військам об'єднатися під одним зверхнім самотійним проводом. Частинно в наслідок американської політики ген. де Голь дав у своєму уряді досить впливове місце комуністам і колишнім коляборантам із Німеччиною.

В питаннях концепції США не радо бачили Францію між великодержавами, побоюючись, що Франція утруднюватиме запровадження світового миру згідно з американськими пропозиціями. Тому ні в Тегерані, ні в Ялті Франція не була репрезентована нарівні з іншими великодержавами. Щодо французьких амбіцій у Німеччині, США спротивилися анексії до Франції Райхлянду та інтернаціоналізації Рури. Проте коли виникло

¹⁴⁶⁾ »Ch. R. S.«, p. 531.

¹⁴⁷⁾ »Triumph and Tragedy«, p. 253.

питання стаціонавання американських військ у Німеччині довгий час по війні, Рузвельт погодився, щоб по можності Франція взяла велику частину окупаційної служби, тому що він хотів відтягнути американські війська якнайскоріше додому і їх здемобілізувати.

Однак, США гляділи на Францію досить реалістично, себто на основі її актуальної і потенціальної сили. Актуальна вага Франції у війні була мала, тому американці давали їй відповідний голос у питаннях мирових рішень. Але американці визнали, що в повоєнних роках сила Франції зростає, а з тим зростає її вплив у міжнародній політиці. Згідно з цією напрямною США поступово розбудовували французьку армію і обіцяли велику економічно-політично-мілітарну допомогу.

Г. В союзі з Росією. Головний мотив поєднання Франції з Росією становило спільне ворогування з Німеччиною. Крім того деґолівський рух мав інші причини: уживати союз з Росією як важіль у поставі супроти Великої Британії і США та для включення французьких комуністів в один антинімецький фронт під національним проводом. Повищі причини ген. де Голь вияснив (у червні 1941 р.) так: »... щоб філософувати, треба жити, себто виграти. Росія давала нагоду це досягнути. Рівночасно її присутність в альянтському таборі дала Воюючій Франції зрівноважуючий елемент проти англо-саксів, який я рішився використати«.¹⁴⁸⁾

В інтересі Франції, як і в інтересі Росії було якнайскоріше розпочати другий фронт. Рівночасно обі країни були досить ізольовані від зовнішнього світу (літо 1942) і співпраця обидвох давала їм сильніші позиції перед англо-американцями. Росія, тому, була першою з трьох великих альянтів, яка визнала комітет де Голя за репрезентацію Франції. В той спосіб Москва забезпечила впливове місце комуністам у Франції, які прикинувшись патріотами заявляли перед народом, що Росія є нібито їх найвірнішим союзником. Герберт Фейс пише: »Москва надіялася тим жестом дати французьким комуністам більші впливи у французькому комітеті та в окупованій Франції«.¹⁴⁹⁾

Під час африканської кампанії і де Голь і Росія хотіли дістати там більший голос, ніж їм давали. Отже і там спільність інтересів сугерувала концепційно-стратегічну співпрацю. Подібне відношення утворилося у наставленні супроти Італії. Росія хотіла мати вплив в Італії, чому спротивлялися англійці й американці; і де Голь хотів мати голос в італійському питанні, щоб показати, що Франція є знову великою державою і як альянтський партнер мусить мати рівний голос з іншими альянтами супроти союзника гітлерівців.

¹⁴⁸⁾ Gen. Charles de Gaulle, »The Call to Honour«, p. 225.

¹⁴⁹⁾ »Ch. R. S.«, p. 315.

Сталін прихильніше ставився до десанту в південній Франції, пропонованого американцями, ніж до десанту в південно-східній Європі, пропонованого Черчіллом. Де Голь сприяв сталінській пропозиції, бо вона прискіпувала визволення Франції і зменшувала впливи англо-американців у Франції.

По визнанні великодержавами комітету де Голя Тимчасовим урядом Франції Росія перша поставила пропозицію прийняти Францію на правах рівнорядного партнера до європейської Дорадчої Комісії, бо в той спосіб їй стало легше протиставитись тискові Великої Британії і США. Де Голь в основному домагався впливів, які перебрали англо-американці. Він разом із Росією стремів до гострої постави супроти Німеччини. Рівночасно Франція домагалася дістати окупаційну зону, що було в користь російської політики, бо вело до більшого розподілу Німеччини. Причину заключення де Голем альянсу з Росією в 1944 році Г. Фейс пояснює так: «Де Голь не задовольнявся залежністю від британської і американської охоти поступеного призначення прихильності, впливу і сили. Тому він старався забезпечити собі взаємини з советським урядом».¹⁵⁰⁾

В договорі обі сторони зобов'язувалися стремити до ліквідації німецької сили, утворення якнайприхильнішої коекзистенції, включаючи визнання французами права Росії домінувати над Східною Європою і визнання Росією намагань Франції якнайбільше принизити німецьку націю.

В ідеї ефективного мілітарного пакту була захована угода, яка забезпечувала обом членам скорий доступ до Німеччини — Франції через контролю над Райнляндом, Советському Союзові через контролю над Польщею. Де Голь признався, що він сподівався дістати згоду Сталіна, щоб Райн став західною границею Німеччини і Рура була поставлена під інтернаціональну контролю, в заміну за визнання советського бажання віддати всі землі на схід від Одри Польщі.¹⁵¹⁾

Г. Силова позиція Франції та її стремління до відбудови імперії. Втративши суверенність у 1940 році, Франція не вважалась між «великими» рівнорядною, ні навіть друкторядною потугою. Навпаки, існування уряду марш. Петена послаблювало ще більше позицію Франції і відчужувало її від непримиренних ворогів Німеччини. В 1941 році Сталін відважився, наприклад, запропонувати Заходів створити свої бази в повоєнній Франції в заміну визнання Заходом анексії до Росії ряду країн у Східно-Центральній Європі.

Впродовж африканської кампанії Захід ще не признав Франції суверенних прав. США не визнавали жадної групи репрезентативною і фактично піддержували тих французів, що спів-

¹⁵⁰⁾ Ibid., pp. 472-3.

¹⁵¹⁾ Ibid., p. 475.

працювали з американцями на засаді непередрішенства. Гал в березні 1943 року заявив: »... тепер не треба творити верховної політичної влади, яка виконувала б контроль над французьким народом. Не треба творити і визнавати тимчасовий уряд і всяка політична діяльність повинна бути згідно з необхідністю обмежена до мінімуму.¹⁵²⁾ З тієї причини від 1940 до 1944 року політика де Голя включала вимогу визнання іншими альянтськими великодержавами принципу суверенності Франції. Щоб досягнути це завдання, він стремів до об'єднання всіх французьких груп в одну репрезентацію без огляду на це, чи така репрезентація буде однорідною. Приймавши формалістичну й механічну засаду внутрішньої політики, де Голь прийняв і принцип відбудови французької імперії. Отже його концепція була реакційна, а програма консервативна.

З двома повищими принципами був пов'язаний третій: досягнути в колі альянтів рівнорядний голос, стати рівнорядним членом коаліції. Тому що всі три принципи були оперті на хиткі основи, політика де Голя характеристична надмірними претенсіями і жвавою дипломатичною грою. Першої концепційної невдачі деголісти зазнали на Передньому Сході, де застосували супроти колишніх колоній Сирії і Лівану стару імперську політику, попри те що Англія і США обіцяли тим народам самостійність. Під тиском тих двох великодержав деголісти мусіли погодитися на переговори з арабами. Щодо Індокитаю то три «великі» в принципі спротивлялися віднові французького колоніалізму. На цьому пункті росло внутрішнє розбиття французів, бо спротив комуністів імперській політиці зростав, а підтримка її консервативними колами також збільшувалася. В питанні міжнародної ролі Франції в майбутньому в наслідок політики де Голя збільшувалися різниці між альянтами. Рузвельт був за применшенням ролі Франції. Сталін був за поміркованим зростом її, а Черчілл був за повним відновленням французької сили, але лише в Європі. В оцінці деголістів альянти недоцінювали Франції. Це викликало в них більшу гордість і незадоволення американською політикою.

Однаке політика де Голя досягнула для Франції багато позитивного. Альянти погодилися з бігом часу на визнання більшості французьких претенсій.

Висновки: Ані група ген. де Голя, ані жадна інша французька група не були зацікавлені в знищенні російської імперії. Навпаки, в їхньому інтересі було сприяння зростові Росії. Сильна Росія була в центрі французької концепції, тому що вона була потрібна для знищення німецького експансіонізму.

В період другої світової війни у Франції не було справжніх націоналістів. Консерватисти, об'єднані навколо де Голя, визнавали імперську концепцію. Комуністи хоч були антиімперіаліс-

¹⁵²⁾ »Memoirs«, p. 1215.

тами з штандпункту французької концепції, то будучи російською п'ятою колоною, вони фактично були експозитурою російського імперіялізму. Опортуністи, знову ж, не мали своєї виразної концепції; це були в основному дефетисти.

Для української визвольної політики значення французької політики було наскрізь негативне, бо Франція сприяла зростові російської імперії. Ніяка політична група не була потенційним союзником України. Концепція французів була зовсім ворожа національним стремлінням України.

Українська критика французької політики в другій світовій війні включає багато питань. Імперська концепція де Голя була реакційна, з чого користала Росія. Відношення до Німеччини було правильне, але до російської імперії — фальшиве. Французи не бачили, що з ліквідацією німецької імперії їм буде ще більша загроза від російського імперіялізму. Також фальшивим був принцип об'єднання всіх груп за всяку ціну, бо допущення скрайне лівих елементів до державного голосу означало зріст імперських впливів Росії і евентуальний майбутній упадок Франції як суверенної держави.

ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ

* * *

На поталу камінним кригам
На глуху наругу вітрам,
На зневагу звірам, що плигом
Проминуть і квітку, і храм,

Оддаю і тривожу душу,
І холодний спокій думок,
І вартую, надіюсь, мушу
Виглядати, чи йде Пророк.

Над землею сонце червоне
Залива промінням блакить, —
Поруч серце чуже холоде,
Умира, не може любить.

І на всій безмежній країні
Ні один ще Лазар не встав.
Тільки ночі чорні та сині
Десь пливуть понад морем трав.

(З збірки »Поезії«*)

*) Вид. Інституту Літературознавства при УВУ, Мюнхен, 1957 р.

з поезій РОБЕРТА БРАВНІНГА

РАДІСТЬ СВІТУ

(З поеми «Парацельс»)

Колишеться вогонь земних глибин —
Земля міняється, мов людський вид;
Б'є вгору межі скель руда рідка,
Пронизує до серця камінь, в надрах
Галузиться яскраво, ложка рік
Неплідні заливає, на пісок
Тонкий розкришується; на піску
Нігується проміння — Бог радіє
У нім. Лямує люті хвилі моря
Рухлива піна, біла, мов губа
Закушена зненависти; тим часом
В пустелі зносяться чудні гурти
Вулканів юних; схожі на циклопів,
Навколо розглядаються вони
Огненними очима — мас Бог
Утіху з їх незграбної гордині.
Потому — тиша. Як зимова брила,
Лежить земля. Але весняний вітер,
Немов танцююча псальтриса, йде
Понад її грудьми і будить їх:
Рістня, немов усмішка, на яку
Лице, все в зморшках, хоче спромогтись,
Броститься ніжно між сухим корінням,
На грубих і безформних кучугурах
І в тріщинах, які прорив мороз;
Трава яріє, набрякає віття
Квітками, що, мов лялечки, в повітря
Ввійти жадні; клопочуться хрущі
Блискачохрилі, бігають жуки
Вздовж борозен, мурашки метушаться;
Веселих птиць рої літають; жайвір
То вниз, то вгору мчить і тремтить
У щирій радості; а там, далеко
Спить океан; чайки шугають білі
Над берегом пурпурним, повним мушель
Гніздоподібних; дикі сотворіння
На рівняві і в пралісі шукають
Кохань своїх — і поновляє Бог
Свій давній захват.

* *
*

Чи в порі нічній вони туди надійдуть,
Де він спочиває, сам,
Смертю твердо скутий (так безумні мислять),
Хто тебе любив, кого ти так любила, —
З співчуттям?

Люблячого, люблячи, вони не знали!
Що я мав на світі цім
Між блідих, лінивих, боязких робити?
Я казав пусте, безцільне, безпорадне,
Бувши ким?

Тим, що простував, не сумнівався, відав:
Зникнуть хмари кам'яні;
Хоч добро в ярмі, не буде зла; що впасти
Треба, щоб піднятись; що ява розбудить
Нас по сні.

Ні, в суєтах дня незримому подай ти
Схвальний і лункий салют!
Шли його вперед, кричи: »Цвіти, борися!
Поспішай і пробивайся — так, як завжди,
Там, як тут!«

НІЧНЕ ПОБАЧЕННЯ

Море, все сіре, і чорна стяга берегів,
І жовтий півмісяць над нею — великий, низький,
І злякані хвилики, яким перервано сні:
В кучерях барви вогню стрибають вони,
Коли я причалюю човен в бухті малій,
І спіх його гасять в тугості морських пісків.

Рушити пляжем, що моря розточує пах,
Три поля пройти, і потім — фармерський дім;
Стукіт у шибу, шерехи бистрі, рука
Мигнула в імлі, блакитний приск сірника
І голос, що радість і страх заплелися в нім,
Тихіший, ніж зови взаємні в обох серцях!

Переклади М. Ореста

ГУГО фон ГОФМАНСТАЛЬ
(Hugo v. Hofmannsthal, 1874-1929)

ПОДОРОЖНЯ ПІСНЯ

Плин паде, щоб нас обмільнить,
Скеля котиться нас бити,
Вже птахи міцними крильми
Мчать — нас в далечі згубити.

Але долі край лежить,
Овочі відбивши часті
В нестаріючих ставах.

Мрамур-чоло й гімнс межі
Зноситься з садів квітчастих,
І легкий дих повіва.

МОНОЛОГ ЛІКАРЯ*

Колобіг світу бачу я такий:
Ходжає лихо з-під усіх ущилин;
Всередині людини тайники
Тримає й надлітає з небосхилів:
На кожне власні цілять вороги,
І ні дерев ароматичні сили,
Ні ясно-прохолодний подих гір
Цього не видалять, ні моря горб.
Бо вродженою є їх власна скорб
Всім людям: так, коли за це приймаю,
Близнятний вже затемнюю рекорд,
що ним з буттям зрослося, і розрізняю,
що є одна річ: живучи бо мрем.
Для тіла та душі, як їх сприймаю,
Се чинне, звів для людей, дерев.
І тут...

Переклав з німецької В. Державин

*) Із драматичної поеми «Малий театр всесвіту».

Д. ШАЛДІЙ

ЕКСПЛУАТАЦІЙНА ПОЛІТИКА МОСКВИ В РОЗМІЩЕННІ ВИРОБНИЧИХ СИЛ

На ювілейній сесії Верховної Ради СРСР, присвяченій 40-им роковинам жовтневого перевороту в Московщині, Хрущов у своїй директивній промові підняв частинно перед підсоветськими народами та західнім світом заслону щодо майбутнього розвитку промисловости СРСР. Він накреслив теж у загальних зарисах той обсяг виробничої продукції промисловости, що його Москва запланувала осягти протягом наступних 15 років. Тим самим Хрущов поблагословив, так би мовити, для підсоветської економіки не п'ятирічки, усталені Сталіним, а п'ятнадцятирічки «колективного керівництва». Як вони поділятимуться — на п'ятирічки, чи на однорічки — це ролі не грає, хоч здається, що від тепер пляни розвитку підсоветської економіки складатимуться на кожний окремий рік, очевидно в аспекті виконання загального п'ятнадцятирічного плану.

Хрущов звернув у своїй доповіді головну увагу на т. зв. раціональне розміщення на території СРСР усіх виробничих сил, але ні словом не згадав про те, що таке розміщення вимагає обов'язково врахування національних інтересів та умов життя т. зв. советських союзних республік. Потребу ліпшого розміщення виробничих сил Хрущов обґрунтував лише однією, але дуже характеристичною цитатою з творів Леніна. Ця цитата найкраще показує той загальний напрям, за яким Москва буде в майбутньому розміщувати та будувати нові підприємства в СРСР. «Гляньте на мапу РСФСР, — писав Ленін. — На північ від Вологди, на північний схід від Ростова на Дону та від Саратова, на південь від Оренбурга і Омська, на північ від Томська лежать широченні простори землі, на яких можна розмістити десятки західніх держав. Але на всіх отих просторах панує патріархальний устрій, напівдикість, а навіть і правдива дикість» (В. Ленін — Твори, т. 32, стор. 328). На цих просторах, себто фактично на просторах РСФСР, згідно з московськими плянами, і відбуватиметься протягом наступних 15 років розміщення виробничих сил СРСР, на цих просторах й будуватимуться (і вже будуються) найпотужніші численні виробничі підприємства, переважно важкої та машинобудівельної індустрії. «Така увага компартії до проблеми раціонального розміщення виробничих сил Советського Союзу у східних районах країни не випадкова, — пише у своїй брошурі проф. В. Васютін. — Ці райони диспонуєть величезною кількістю сировини, палива та енергетики, що їх потрібно залучити в колообіг державного господарства. Більшість східних районів диспонуєть до 75 % загальних запасів вугілля в СРСР, 80 % гідроенергетичних ресурсів, 80 % запасів деревини, величезними покладами кольорових металів, залізної руди, хемічної сировини, будівельних матеріалів та цілих земель». (В. Васютін — «Проблеми поліпшення розміщення виробничих сил СРСР». В-во «Знання», Москва 1957 р., стор. 7).

Згідно з твердженням Хрущова, konieczність такого розміщення виробничих сил викликана, нібито, головним економічним завданням СССР — догнати й перегнати найбільші високо індустріально розвинені сучасні капіталістичні країни щодо виробництва промислової продукції на особу.

Виправдовуючи таку антинаціональну політику Москви в ділянці розвитку підсоветської економіки, головною метою якої є прискіплена індустріалізація РСФСР, щоб остаточно зміцнити провідну роль Московщини серед поневолених нею неросійських народів, «Блокнот агітатора» ч. 1 за 1958 р. пише: »... здійснюючи послідовно й правильно ленінську національну політику, компартія і советський уряд найбільшу увагу приділили прискіпленому всебічному розвиткові економіки відсталих у минулому національних районів... Тепер настав час правильне розміщення виробничих сил СССР переглянути, бо відстали в минулому національні райони (Грузія, Вірменія, Казахстан, Україна та інші) перетворилися в крупні бази індустрії та високомеханізованого сільського господарства. Існуючі сировинні ресурси східних районів СССР, зокрема РСФСР, вимагають, щоб розвиток виробничих сил відбувався протягом наступних 15 років за Уралом, в Сибіру та на Далекому Сході».

Облудність твердження «Блокноту агітатора», пресового органу відділу агітації та пропаганди ЦК КПСС, не підлягає ніякому сумніву, тим більше, що воно підпирається національною русофільською політикою Леніна. Коли прослідити розвиток важкої промисловості та розміщення виробничих сил у СССР на протязі всіх попередніх п'ятирічок, то переконаємось, що їхніми теренами була переважно РСФСР, а зокрема Урал, який своїми темпами розвитку, в наслідок спеціальної економічної політики Москви, набагато перегнав промисловий розвиток неросійських т. зв. советських соціалістичних республік. На протязі минулих п'ятирічок, а спеціально під час другої світової війни Москва збудувала на півночі, в центральних та східних районах РСФСР багато величезних металургійних комбінатів. До них належать такі як Щербаковський (Рибінський), Магнітогорський, Кузнєцький, Тагильський, Челябінський, Уралмашзавод й інші. Як писав Вознесенський у своїй книжці «Военная економіка СССР в період великої отечественной войны», за Уралом та в Західному Сибіру за час війни було збудовано сотки потужних індустріальних підприємств, які забезпечували військовою продукцією советську армію на всіх фронтах у другу світову війну. Зокрема величезну роль відіграв Челябінський тракторний завод, який продукував для армії велику кількість різних панцерів, бронеавтомашин, тракторів і тягачів.

Згідно з офіційними московськими відомостями, тільки сама промисловість Уралу виробила вже в 1954 р. більше як в 2,5 разів продукції, ніж уся промисловість колишньої царської Росії (разом з Україною), а обсяг виробленої продукції Західного Сибіру перевищує вже загальну кількість продукції, що її виробляла вся промисловість кол. царської Росії. Москва, як відомо, запровадила в СССР для населення такий принцип, за яким його матеріальний стан залежить від зарплатні, що її воно одержує за свою працю в різних галузях державного господарства. Головною підставою цього принципу є: »хто не працює, той не їсть». Таким чином матеріальний стан населення тієї або іншої частини СССР за-

лежить переважно від рівня продукційності праці. Практично це означає, що коли в тому або іншому районі Москва навмисне гальмуватиме його економічний розвиток, то прибутки населення цього району обов'язково зменшуватимуться. Звідси стає зрозумілим, чому Москва протягом минулих п'ятирічок індустріалізації розбудовувала бурхливими темпами потужну промисловість насамперед у Московщині, а зокрема таку головну галузь важкої індустрії як машинобудівництво. Зате на неросійських землях розбудовувалась, відповідно до потреб Московщини, тільки сировинно-видобувна промисловість. Тим самим для російського робітництва, при меншій витраті його праці на одиницю продукції, забезпечувалися більші особисті й суспільно-громадські прибутки, що підвищувало його матеріальний рівень. Українське ж робітництво було змушене вкладати більше своєї праці в сировинно-видобувну промисловість, бо трудомісткість цієї промисловості набагато більша, ніж, напр., машинобудівельної. Це в свою чергу зменшувало особисті й суспільно-громадські прибутки українського населення.

Таке штучне гальмування провідних галузей важкої промисловості на неросійських землях СРСР та приспішена її розбудова на землях Московщини є фактично одним із замаскованих проявів ленінської шовіністичної національної політики, глибоко захованої за т. зв. проблемами ліпшого розміщення виробничих сил СРСР. Але покращання матеріального рівня московського населення відбувається ще й іншим шляхом. Згідно з хрущовським «розширенням національних прав» неросійських республік, розмір т. зв. «самостійних» прибутків цих республік залежить тепер від раціонального господарювання республіканською економікою, очевидно, що з центральним керівництвом у Москві. Таким чином, якщо собівартість виробленої в Україні продукції буде більша, ніж та, яка була встановлена Держпланом СРСР для загальної совєтської господарки, то прибутки державного бюджету України будуть менші. Для московської антинаціональної політики вигідно, щоб в Україні, при рівнозначних виробничих потужностях українських і московських підприємств, менша кількість українського робітництва підвищувала свою видаєність праці більше, ніж у Московщині. Цим баянсується не тільки собівартість праці, вкладеної українським робітництвом у загальну продукцію вироблену в Україні, але також компенсується невиданість праці російського робітництва на московських підприємствах. Щоб штучно зменшити собівартість виробленої продукції на підприємствах РСФСР, а тим самим збільшити прибутки московського державного бюджету, — з України та інших поневолених неросійських країн запроторюється населення, як дармову робочу силу, до нових північних індустріальних районів, за Урал та на Далекий Схід. (Справу запроторення українського населення на цілину до Казахстану тут не розглядаємо. Але вже тепер відомо, що Москва намагається, за рахунок дармової робітничої сили, одержати на цілині найдешевше по собівартості збіжжя).

Про перші «позитивні» висліди нелюдського визиску запротореного в Сибір та на Далекий Схід українського населення повідомляє тепер навіть і московська центральна преса. Закликаючи знову українську молодь до чергового «добровільного» запроторення в 1958 р. на новобудови в Сибі-

ру та на Далекому Сході, ЦК ВЛКСМ у журналі «Молодий Комуніст», ч. 12 за 1957 р., пише: «Правильне розміщення виробничих ресурсів СССР спирається обов'язково на ефективність та більшу видаєність праці, що її вкладають добровільці-комсомольці на новобудовах широких просторів нашої батьківщини. Протягом 1957 р. братні народи советських соціалістичних республік, допомагаючи великому російському народові розбудувати на широких східних просторах РСФСР потужну промисловість, досягли вже поважних вислідів. У той час, коли собівартість однієї тонни вугілля в Донбасі дорівнює 93 карб., в Кузбасі вона має тільки 63 карб., в Караганді — 47 карб., в Назарівському басейні Красноярського краю — 17 карб. 55 коп., в Ірша-Бородинському — 8 карб. 65 коп. Витрати капіталовкладень видобування однієї тонни вугілля у Східному Сибіру в 2,5 разів, а у Кузбасі — в 1,5 разів менші, ніж у Донбасі».

Навіть із цього прикладу, наведеного в журналі «Молодий Комуніст», бачимо, які великі прибутки матиме Москва від розбудови потужної вугільної бази на землях східної частини РСФСР, за рахунок запропорення українського населення. Логічно могло б здаватися, що такий стан мусів би зменшити московський грабунок великих індустриальних покладів сировини в Україні. Але на ділі є зовсім інакше. Розбудовуючи прискішеними темпами важку промисловість на східних землях РСФСР, Москва одночасно з тим, за лаштунками своєї національної політики супроти України, змагає до остаточного виснаження всіх сировинних ресурсів українських земель. За московськими планами, тільки один Донбас мусить видобути 36 % (212 млн. т.) загальної кількості вугілля (593 млн. т.), запланованої по СССР у 1960 р. Крім того якусь кількість вугілля мусить видобути також і новий Львівсько-Волинський вугільний басейн, що разом із Донбасом матиме великий баянс у загальному паливі СССР.

Москва звертає також велику увагу на прискішене грабування українського природного підземного газу, поклади якого на Прикарпатті дорівнюють приблизно 270 км довжини від ріки Сян до кордонів Румунії. Недалеко від Харкова використовується тепер нововідкрите Шебелинське газове родовище, як також геологічно розвідується газородовище Полтавської області, що буде, здається, найбільшим у СССР. Там знайдено також і поклади нафти, розміри яких ще не визначені. За останніми відомостями советської преси, полтавські родовища нафти будуть також чи не найбільші в СССР.

Знаменним є те, що всі досі збудовані в Україні газотяги, а також і заплановані до побудови в майбутньому, не розгалужуються на українських землях, бо головні їх магістральні напрями йдуть до РСФСР: з Прикарпаття — до Москви, з Шебелинки — до Білгороду, а далі прокладатимуться до Курська-Брянська. Полтавське газородовище ще тільки розвідується, але вже існують проекти постачати полтавським газом Калужку та Рязанську області РСФСР. Очевидно, в площині «правильного розміщення виробничих сил СССР» (!!)...

Економічна ефективність українського природного газу полягає в тому, що 1.000 кубічних метрів його заступають 2,8 тонн московського вугілля. Як пише у згаданій уже нами брошурі проф. В. Васютін, еконо-

мічна ефективність московського вугілля, порівняно з донбаським, не вигідна підприємствам РСФСР. Однак Москва, як переконалися з журналу «Плановое хозяйство» за грудень 1957 р., вивозячи з України донбаське вугілля, завозить на українські підприємства московське. Різниця між собівартістю московського та донбаського вугілля також створює додаткові бюджетові прибутки для РСФСР.

Хоч на протязі декількох наступних років сировинною базою для РСФСР залишається південна Україна, то згідно з московськими планами її мусить заступити в майбутньому промисловість центральних областей Московщини (Тула, Липець, Московська область, Сталінград, Череповець, Щербаків та інші). Тим самим, згодом, не Москва залежатиме від металургійної бази України, а Україна буде залежати від московської бази.

На східних просторах РСФСР будується тепер більше ніж 100 потужних машинобудівельних заводів, а виплавлення чавуну на Уралі дорівнює вже, нібито, тій кількості, що виробляється в таких країнах як Англія і Франція разом. Інша справа, наскільки це твердження відповідає правді, але воно свідчить про те, що Московщина намагається усамотінитись у майбутньому також і від сировинно-видобувної бази України, припинивши українську промисловість до себе. Так виглядає національна політика Московщини в питаннях «правильного» розміщення виробничих сил СССР.

Протягом наступних 15 років у Сибіру вироблятиметься, згідно з московськими планами, понад 20 млн. тонн чавуну (Україна в 1957 р. виробила 18,5 млн. т.). З цією метою в 1958 р. започатковано будівництво Західньо-Сибірського, Красноярського, Байкальського та Іркутського металургійних комбінатів, які своєю продукційністю перевищуватимуть усі металургійні комбінати України. Також будуються в Сибіру нові підприємства для виплавлення алюмінію, магнію, титанія, міді, оліва, цини, вольфраму, кобальту, нікелю, молибдену та інших стратегічно-мілітарних металів. Поряд з ними будується низка військових підприємств. Нові потужні алюмінієві заводи будуються в Іркутській області, Красноярському краю, Кузбасі, Павлодарі, за Байкалом, в Якутії. Після уручнення новозбудованих промислових підприємств кольорової металургії на східних землях РСФСР, Московщина усамотіниться також і в галузі кольорової промисловості від України, Казахстану та Кавказу. Протягом наступних 15 років в Україні не передбачається будівництво нових підприємств для виробництва кольорових металів, а тільки запроектовано збільшити використання існуючих уже виробничих потужностей.

Московські 15-річні проекти розбудови хемічної, целюлозної, гумової, деревообробної та іншої промисловості знову ж таки передбачають велику її розбудову на землях РСФСР, хоч Україна має досить великі сировинні резерви для цих галузей промисловості.

Коли глибоко проаналізуємо московські плани «правильного» розміщення виробничих ресурсів СССР на наступних 15 років, то переконаємось, що індустріяльний розвиток України залишатиметься майже на тому самому рівні, який існує тепер. І в наступних 15-ти роках вона матиме

індустріально-господарський характер, а розвиток її промисловости спрямовується до того, щоб він відігравав роль тільки сировинно-видобувної бази та виробництва півфабрикатів. Нові машинобудівельні заводи будуються тепер в Україні тільки відповідно до потреб Московщини і тільки такі, що вироблятимуть машини потрібні для сировинно-видобувної промисловости. Головну увагу в розбудові важкої промисловости в Україні протягом наступних 15-ти років звертатиметься на вугільну, газову, залізно-рудну, нафтову та спиртоетиллову (сировина для гуми) галузі. Очевидно, що будуть збудовані також і промислово-переробні підприємства продуктів сільського господарства, але кінцевий продукт із них вироблятиметься на підприємствах РСФСР. Характеристичним у цьому відношенні є те, що в Україні буде збудовано дуже мало цукроварських заводів, кондиторських та інших фабрик харчової промисловости. Зате всю увагу в наступних 15-ти роках Москва звертає на розбудову соток фабрик харчової промисловости на теренах РСФСР, а Киргизька АССР мусить згодом заступити Україну в галузі вирощування цукрових буряків та виробництва цукру. Український цукор, як було й до цього часу, і в майбутньому призначений тільки на вивіз до харчових підприємств РСФСР.

Щодо розбудови на Україні транспортної комунікації в наступних роках, то також майже не передбачається будівництво нових залізниць. У 1957 р. було збудовано приблизно 260 км нових залізниць, а на майбутнє заплановано насамперед тільки електрифікувати існуючу залізницю Донбас—Кривий Ріг. Зате прискілено електрифікується тепер головна залізнична магістраль Москва—Донбас—Кавказ, якою вивозиться до Московщини донбаське вугілля. Але в РСФСР заплановано електрифікувати протягом найближчих 5-10 років усі залізниці, що зв'язують Москву з Владивостоком, Уралом, Ленінградом та Воркутою. Крім того будуть збудовані нові потужні залізничні магістралі: Магнітогорськ—Стерлітамак—Абдуліно, Сталінськ—Абакан, Барнаул—Омськ, Ачінськ—Аболаково, Гурьев—Астрахань та інші. Крім військово-стратегічного значення нових залізниць, вони забезпечуватимуть обіг промислового вантажу для прискішеного розвитку РСФСР.

Щоб здійснити запланований обсяг виробництва по ССРСР у наступних 15-ти роках, потрібно буде загальній совєтській промисловості, крім будови нових підприємств, збільшити також і темпи щорічного зростання продукції, які мусять бути набагато більші ніж існуючі. А це практично означає, що до промисловості, і в першу чергу до важкої, потрібно спрямувати більшу кількість сировинних матеріалів, технічних середників та праці робітництва, ніж було до цього часу. Але, коли навіть сьогодні «соціалістична» економічна політика Москви весь час створює диспропорцію між важкою і легкою промисловістю, викликає перевантаження і непрацездатність транспорту та поглиблює хронічну кризу сільського господарства, то в майбутньому ці явища ще більш поглиблюються.

Як доказ, що це дійсно так буде, наведемо тут деякі цифрові показники, які характеризують щорічне пересічне зростання продукції на протязі 15-ти наступних років, порівняно до 1957 р.

ПЕРЕСІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Назва продукції	Від 1956 до 1957 р.	Щорічно за 15 років
Чавун	1,4 млн. тонн	2,9 млн. тонн
Залізна руда	6,0	13,0
Сталь	2,5	4,2
Нафта	14,0	18,1
Вугілля	33,0	31,0
Цемент	4,0	4,5
Електроенергія	18,0 млрд. кв/год.	44,0 млрд. кв/год.
Цукор	0,2 млн. тонн	0,3 млн. тонн
Взуття	25,0 млн. пар	22,3 млн. пар
Тканина	13,0 млн. мтр.	24,0 млн. мтр.

З цієї таблиці переконуємося, що тільки видобуток вугілля і виробництво взуття матимуть деяке зменшення темпів зростання, а інша продукція вимагатиме дуже великої фінансової та виробничої напруги. Така напруга, очевидно, ще більше поглиблюватиме всі ті негативні явища, які існують у сучасній совєтській економіці. Але крім напруги загальної економіки ССРСР, найголовніше завдання полягатиме в забезпеченні нових підприємств робітничою силою. Щоб підняти такий величезний обсяг виробництва, треба буде не тільки мобілізувати всі духові й фізичні сили підсовєтського населення, але й знову ж таки щорічно запрягати велику кількість поневоленого Москвою неросійського населення на далекосхідні та сибірські простори.

Москва удержавила не тільки всю економіку поневолених нею народів, але й прямує до цілковитого удержавлення їх культури. Усвідомлюючи собі, що український народ своїм культурним рівнем стоїть на вищому щаблі, ніж російський, а культурне поневолення неминує викликає найбільший спротив, Москва вибрала гальмування економічного розвитку України, як один із певніших шляхів для винищення культури українського народу. Обдурюючи українське населення гаслом плекання соціалістичної за змістом, а національної по формі культури, щоб знищити до кінця революційно-визвольну боротьбу українського народу, Москва і в наступних 15-ти роках перевагу економічного розвитку в системі ССРСР надаватиме в першу чергу РСФСР. Запрягаючи до свого воза працьовитість українського населення та використовуючи непересячні здібності українських науковців, Москва за рахунок їх визиску запланувала розмістити всі головні виробничі сили ССРСР на теренах РСФСР. Таким чином потужний розвиток індустрії Московщини, за рахунок штучного гальмування розвитку економіки поневолених неросійських народів, буде фальшиво свідчити не тільки про «геніальність» російського народу, але й забезпечуватиме шовіністичній Москві також у майбутньому «старшобратерську» керівну роль серед поневолених нею народів.

МИХАЙЛО ПАВЛЮК

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ССРСР

(Продовження, 2)*

Період від 1946 до 1954 р.

Період політики зовнішньої торгівлі ССРСР, що почався зразу після закінчення другої світової війни та охопив собою майже 10 років, характеризується в основному стремлінням Кремля продовжувати цю ж саму політику зовнішньої торгівлі, що провадилась ним у період від 1938 до 1941 р., себто максимально скорочувати торговельні обіги з вільним світом.

Цій політиці Кремля найбільше сприяли наступні чинники:

- 1) Повна безконтрольна можливість привласнення матеріальних цінностей Східної Німеччини, Румунії та Угорщини, а також Західної Німеччини, щоправда в останньому випадку — під контролею альянтів;
- 2) Безконтрольний визиск Польщі, Чехо-Словаччини та Болгарії;
- 3) Приєднання до ССРСР Естонії, Латвії, Литви, Західної Білорусії, Західної Волині, Галичини, Закарпаття, Буковини, Бесарабії, частини острова Сахалін дало Москві біля 30 мільйонів кріпаків, багаті джерела сирівців та деякий фонд промислового устаткування;
- 4) Згадані вище 6 сателітів Москви дали господарству ССРСР біля 100 мільйонів нових кріпаків, часом дуже високої кваліфікації, та досить значний промисловий фонд;
- 5) Нарешті безкоштовна допомога міжнародної організації УНРА, яка впродовж декількох років постачала ССРСР, Польщу та Чехо-Словаччину харчовими продуктами і транспортним устаткуванням.

Все це взяте вкупі найбільше сприяло зменшенню торговельних обігів ССРСР з вільним світом. А саме головне, що 130 мільйонів нових кріпаків, з їх землями та сирівцями, давали можливість Кремлеві розраховувати на остаточну незалежність економіки ССРСР від вільного світу.

Отже, Кремль у період від 1946 до 1954 р. мав бажання і можливість у найбільшій мірі уникати торговельних стосунків із вільним світом. Але в початках цього періоду Кремль заняв інше становище до довготермінових товарних кредитів від держав вільного світу, ніж він додержувався у період від 1933 до 1941 р. Як ми вже зазначали раніше, в ті роки Кремль відмовлявся від товарних кредитів, і то навіть довготермінових, та завжди своєчасно і повністю сплачував свої торговельні борги державам вільного світу. В цьому відношенні в ті часи Кремль мав опінію найбільш надійного контрагента, бо тоді Москва боялась утратити фінансове довір'я Заходу. По другій світовій війні Кремль почав сам домагатись довготермінових товарних позичок. Так, напр., Сталін намагався у 1946 р. одержати від Америки довготермінову товарну позичку в сумі

*) Дивись «Визвольний Шлях», кн. 2, за лютий 1958 р.

10 мільярдів доларів. Така велика позичка могла б на всю цю суму підвищити торговельний обіг вільного світу з СССР. Але Америка позички відмовила. В той же час у 1946 р. соціалістичний уряд Швеції відкрив советам товарний кредит на п'ять років у сумі одного мільярда шведських крон зі сплатою лише 2,5 %. З цього кредиту совети встигли використати лише 540,0 мільйонів крон, бо Швеція кредит закрила, а одною з причин цього було те, що совети не платили відсотків за користування кредитом. Совети також робили спробу закупити в кредит декілька мільйонів годинників у Швейцарії.¹⁾ Але кредиту совети не одержали і тому годинників не закупили. По війні тільки Америка, Швеція і Швейцарія мали змогу давати довготерміновий товарний кредит. Кремль робив спроби у всіх цих країнах такий кредит дістати, але мав успіх тільки в соціалістичного уряду Швеції.

Ці, тепер призабуті, намагання Кремля одержати довготермінові позички в першій ліпшій країні навіть таким краєм як годинники свідчать про те, що вже в тому часі Москва мала плян одержати мільярдні товарні кредити з ясною метою ніколи їх не сплачувати. Вже тоді, зразу по закінченні другої світової війни, величезні загарбання територій і людності дали Москві підставу спробувати прикритим шахрайським способом придбати для СССР мільярдні товарні цінності Заходу. Цим саме пояснюється зміна політики Кремля щодо користування довготерміновими товарними кредитами Заходу. Ця спроба не мала успіху і увесь період від 1946 до 1954 р. позначається надзвичайно мізерними обігами зовнішньої торгівлі СССР з вільним світом.

Наступна таблиця подає обіги зовнішньої торгівлі СССР з 1946 по 1950 р. включно, в мільйонах рублів за курсом рубля на 1. 3. 1950 р.:

Рік	Вільний світ			Сателіти			Разом	
	Експорт	Імпорт	Наслідки	Експорт	Імпорт	Наслідки	Експорт	Імпорт
1946	740,0	2272,0	— 1532,0	860,0	900,0	— 40,0	1600,0	3176,0
1947	808,0	1247,0	— 439,0	768,0	712,0	+ 56,0	1576,0	2016,0
1948	1972,0	1660,0	+ 312,0	1636,0	1556,0	+ 80,0	3608,0	3216,0
1949	1448,0	1560,0	— 112,0	2648,0	2212,0	+ 436,0	4096,0	3772,0
1950	1312,0	1652,0	— 340,0	3252,0	2644,0	+ 608,0	4564,0	4296,0
Разом	6280,0	8391,0	— 2109,0	9164,0	8024,0	+ 1140,0	15444,0	16415,0 ²⁾

¹⁾ Швейцарська преса подавала, що СССР пропонував купити в кредит 20 мільйонів годинників.

²⁾ Проф. С. Н. Прокопович — «Народное хозяйство СССР», т. 2, стор. 235-236. У проф. Прокоповича обіги подані в доларах. Для можливості робити зіставлення, ці обіги перераховані на советські рублі за курсом на 1. 3. 1950 р.

По другій світовій війні совети почали подавати значно менше відомостей про свою зовнішню торгівлю, хоч і до війни ці відомості були ненадійні та малочисельні. Крім цього совети почали подавати обіги своєї зовнішньої торгівлі, зараховуючи до них і обіги торгівлі з сателітами. Цей новий трюк значно ускладнює аналізу зовнішньої торгівлі СССР. Треба ствердити, що найбільшою помилкою є прираховувати до обігів зовнішньої торгівлі СССР обіги операцій із сателітами з тієї простої причини, що всі сателіти фактично ніякої торгівлі з советами не ведуть, а совети господарюють у них так, як у своєму господарстві. Тому завжди для оцінки дійсної советської зовнішньої торгівлі треба пробувати виділити з советських даних лише обіги з вільним світом, бо тільки вони можуть дати певне уявлення про дійсний стан речей.

Подана нами вище таблиця змонтована в той спосіб, що обіги та наслідки їх показані окремо.

За твердженнями проф. С. Н. Прокоповича, дані цієї таблиці базовані переважно на статистичному матеріалі, що ним розпоряджають Об'єднані Нації. Якщо це відповідає дійсності, то до цифр обігів зовнішньої торгівлі СССР з вільним світом можна ставитись з певним довір'ям, бо ці цифри були контрольовані з даними окремих країн Заходу. Навпаки, цифрові дані торгівлі СССР з сателітами є лише советські дані, ніким не контрольовані. Ці дані показують, що за 5 років СССР нібито експортував до країн сателітів на 1140,0 мільйонів рублів більше, ніж ввіз у СССР. Це, звичайно, є дуже грубе та нахабне фальшування справжнього стану речей, бо саме в цей період совети найбільше, під різними пре текстами, вивезли з сателітів сирівців і навіть заводського устаткування.

Розглядаючи обіги зовнішньої торгівлі СССР з вільним світом, треба насамперед відмітити наявність дуже великого дефіциту торговельного балансу в сумі 2109,0 мільйонів рублів. Крім того цей дефіцит не включає в собі дефіциту платіжного балансу і тому він є значно зменшений. Одразу кидається у вічі мізерність суми обігів як по експорті, так і по імпорті. Це є незаперечним доказом того, що Зовнішторг у ці роки зробив усе можливе, щоб зменшити імпорт, бо не диспонував ні крамом, ні достатніми запасами золота та оборотної чужинецької валюти. Експорт за роки 1949 і 1950 має тенденцію навіть до зниження у порівнянні з експортом 1948 року. Звичайно, що якби советам пощастило було одержати мільярдні довготермінові товарні позички, яких Сталін так домагався і яких він не збирався потім сплачувати, то обіги зовнішньої торгівлі СССР виглядали б зовсім інакше. З цього всього можна зробити загальний висновок, що на 1950 рік СССР не мав ніяких перспектив для економічної експансії на ринки вільного світу.

На жаль, ми не посідаємо достатніх повних даних про експорт та імпорт СССР у роки 1951, 1952 та 1953. Те, що є до нашої розпорядимости, можна звести в таку нами обчислену таблицю (в мільйонах рублів за курсом рубля на 1. 3. 1950 р.):

Рік	Обіг зовнішньої торгівлі СССР	В тому числі:	
		з вільним світом	з сателітами та Китаєм
1951	18000,0	3250,0	14750,0
1952	20800,0	3750,0	17050,0
1953	23100,0	4100,0	19000,0
Разом	61900,0	11100,0	50800,0 ³⁾

Відсутність у советських цифрах даних про наслідки зовнішньої торгівлі СССР з вільними країнами не дає нам можливості навести такі дані. Але та обставина, що навесні 1954 р. совети вивезли на Захід 130 тонн золота і деяку кількість срібла та навіть платини, свідчить, що дефіцит був значний, та совети його приховують. (130 тонн щирого золота по паритету доляра на золото в 0,888 грама дорівнює 146 мільйонам доларів. Але вартість золота на ринку на 30-40 % вища, ніж за паритетом доляра на золото. Тому вартість 130 тонн золота можна обчислювати приблизно на 190-200 мільйонів доларів).

З вище поданої таблиці видно, що обіги советської торгівлі зі Заходом поволи зростають, але для такого великого господарства, яким є господарство СССР, вони все ще залишаються дуже мізерними.

Обіги «торгівлі» СССР з країнами «народної демократії» зросли пересічно в 4-5 разів. Це зростання почалось ще з 1950 року. Проте це зростання не свідчить про те, що в ці роки вивіз із сателітів до СССР збільшився. Скорше навпаки. Приблизно 5 років Москва майже безкоштовно, а багато дечого зовсім без сплати, вивозила до себе все, що їй уважалось потрібним. На 1950 рік Москва вирішила надати цьому грабункові інше зовнішнє оформлення. Тому, після грошової реформи 1950 року, Москва почала вести з сателітами розрахунки на базі «угод», оцінених у советських рублях. Поскільки реформою 1950 року був установлений дуже високий офіційний курс советського рубля, а в той же час Москва мала змогу примушувати сателітів приймати високі ціни за предмети експорту з СССР та низькі ціни за предмети імпорту в СССР, то визиск Московою сателітів залишився, але в деякій мірі був унормований і вже не мав характеру повного неприхованого свавілля Москви. Ця обставина, звичайно, повинна була дати певне зменшення визиску. Відосередні сили почали себе проявляти. Югославія вийшла з советського бльоку. Довелось Кремлеві дещо поступитися. Довелось принаймні зовнішню оформити визиск сателітів, як «зовнішню торгівлю» з ними.

³⁾ Часопис «Правда», від 31. 1. 1954 р. Заява голови советської делегації на міжнародному з'їзді в Москві в 1952р.

Термін обіг у даному випадку визначає суму експорту та імпорту за рік. Колонки «В тому числі» обраховані нами на підставі інформації проф. Смірнова, що в ці роки «питома вага країн народної демократії досягала 82 %». (Проф. А. М. Смірнов — «Международные расчеты и кредитные отношения в внешней торговле СССР». Внешторгиздат, Москва 1953, стор. 252).

До грошової реформи з 1. 3. 1950 року всі торговельні угоди ССРСР обчислювались у якійсь чужинецькій валюті. До 1936 року вони обчислювались у франках, а після того в американських доллярах. Отже, з 1950 року совети почали спробу просунення свого рубля як валюти, що претендує на котирування на грошових біржах. Першим кроком до цього була грошова реформа 1950 року та поширення циркуляції рубля на увесь блок комуністичних держав. Але мізерність зовнішньо-торговельних стосунків із Заходом та постійна дефіцитність їх у розгляданий період не давали Москві ніяких шанс на успіх котирування рубля на біржах Заходу. Торговельні операції зі Заходом обчислюються в доллярах. Одночасно з грошовою реформою від 1. 3. 1950 року була проведена девальвація польської валюти — злотого, який за цінністю був дорівняний до рубля.⁴⁾ Це дало Польщі певну вигоду та означало, що за плянами Кремля Польща стоїть у першій черзі до формального приєднання до ССРСР, як «союзна республіка». Решта сателітів не провели девальзації своїх валют. Очевидячки, Кремлеві було це небажане.

Всі періоди політики зовнішньої торгівлі ССРСР, починаючи з періоду демпінгу і кінчаючи періодом від 1946 до 1954 р., проходили під знаком загального керівництва Сталіна. Сталін мав основну мету політикою зовнішньої торгівлі сприяти індустріялізації та зміцненню мілітарної потуги ССРСР. Сталін не наважувався ризикувати почати економічну експансію на ринки Заходу. Він вичікував сприятливого моменту та максимального накопичення матеріальних ресурсів ССРСР. Сталін усвідомлював собі, що матеріальні ресурси ССРСР є безнадійно слабкі для поважної тривалої економічної офензиви. ССРСР з великими труднощами розбудовував свою важку індустрію і військову промисловість та з не меншими труднощами постачав своє 4-мільйонове військо. Коли взяти до уваги, що всі видатки на військо, військові заводи та військові стратегічні споруди повністю випадають із корисного господарського обігу, то стає ясным, що ССРСР не спроможний виділити поважні достатні кошти для економічної експансії. Мало того, советська важка та легка промисловість протягом усіх п'ятирічок пристосовувала свої виробничі процеси не для продукування на експорт, а для внутрішнього вжитку. Отже, обережний Сталін не планував на ближче майбутнє економічної експансії.

Так виглядають основні напрямні політики зовнішньої торгівлі ССРСР до смерті Сталіна.

(Далі буде)

⁴⁾ Всі грошові реформи можуть бути зведені до двох метод. Найчастіше грошові реформи провадяться методом девальвації, при якій існуючі грошові знаки замінюються новими за певним курсом. Завжди намагаються, щоб курс нових грошових знаків дорівнював ринковій вартості золота чи якоїсь стійкої обратимої чужинецької валюти. При девальвації завжди проходить значне зниження цін на крам. Друга метода має назву консолідації, при якій нові грошові знаки мають цінність приблизно таку, яка відповідає їх купівельній спроможності в момент консолідації. Ціни на крам у таких випадках не змінюються, але зміняється паритет нових грошей на золото чи якусь стійку чужинецьку валюту. Поскільки в ССРСР завжди існує 4 курси рубля, то всі грошові реформи в ССРСР не дають виразної картини наслідків грошової реформи.

Инж. Л. ЛИСЕНКО

СОВЕТСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В УКРАЇНІ

I. Советська школа в Україні як засіб її русифікації

Теперішню советську школу в окупованій московськими наїзниками Україні не можна вважати національною школою українського народу, бо вона не служить його інтересам, а є лише засобом московського комуністичного режиму в його підступній імперіялістичній політиці загарбання чужого добра, винародовлення і русифікації українського населення, вимішуванням останнього в загальному російському «котлолку».

Основне завдання цієї школи в сучасній УССР, як зрештою і в інших неросійських національних республіках, полягає в тому, аби виховати її молодь у душі пошани та послуху «старшому братові» москалеві, а також у душі комуністичних доктрин, спеціально спрепарованих у залежності від моменту і потреб московської імперії.

Повна політична залежність України від большевицької Москви привела до ліквідації української системи освіти, що й було завершене в 30-их роках у наслідок централізації всього шкільництва на території ССРСР і підпорядкованості його єдиному директивному осередкові в Москві, з уніфікацією системи освіти на зразок РСФСР, а це в свою чергу сприяло пляновій русифікації українських шкіл, особливо вищих.

В теперішній час середні загально-освітні школи та педагогічні інститути України лише номінально підпорядковані міністерству освіти УССР, бо фактично ними керує ЦК КПСС, який і надсилає свої директиви з Москви своїм відпоручникам у Києві. Але велика частина українських шкіл і юридично і фактично безпосередньо підпорядковані міністерству вищої освіти ССРСР, а вищі технічні школи — міністерствам відповідних галузів промисловості, які містяться також у Москві.

Яка велика ця підпорядкованість, видно з числових даних наступної таблиці.

Кількість студентів у високих школах і технікумах УССР у 1954 р. та їх підпорядкованість*)

Типи шкіл	Загальна кількість студентів	Підпорядкованість			
		Києву		Москві	
		кількість студентів	в % до заг. кількості студентів	кількість студентів	в % до заг. кількості студентів
Високі школи	275.000	62.000	22,5	213.000	77,5
Технікуми	234.000	151.000	64,5	830.000	35,5
Всього	509.000	213.000	41,9	296.000	58,1

*) Числові дані до таблиці взято з «Радянської України», від 17. 6. 1954 р., та з «Комсомольской Правды», від 22. 5. 1954 р.

Як бачимо, із 509 тисяч студентів високих шкіл і технікумів УССР 296 тисяч або 58,1% підпорядковані безпосередньо Москві. Ще більший відсоток підпорядкованості московському центрові мають зокрема студенти високих шкіл, а саме 77,5%. Таким чином на території Української ССР 77,5% студентів високих шкіл і 35,5% студентів технікумів змушені вчитися у зрусифікованих навчальних закладах із московською викладавкою мовою.

Крім того в Україні є досить велика кількість шкіл народної освіти з московською мовою навчання, які або безпосередньо підлягають Москві, напр., залізничні школи, або керівництво їхнє здійснюється через міністерство освіти УССР — це школи з осідком у більших містах і робітничих селищах.

Для посилення русифікації шкільної молоді початкових, семирічних і середніх шкіл, в яких навчання відбувається українською мовою, учителі й виховники зобов'язані вбивати в голови своїх учнів таку нісенітницю, що нібито московська мова є другою їхньою матірньою мовою. В навчальних планах цих шкіл вивчення московської мови запроваджується вже для учнів другої класи, тоді коли інші іноземні мови вивчаються лише з 5-ої класи і то з числом годин на тиждень у півтора разів меншим, ніж московська мова. З цією метою в 7-10 класах середньої школи з українською мовою навчання на вивчення московської мови і літератури в навчальному плані відведено більше тижневих годин, ніж для вивчення української мови і літератури в таких же класах, але в школах з московською мовою викладання. Для наочної ілюстрації вищесказаного подаємо витяг із навчальних планів загальноосвітніх шкіл України, затверджених міністром освіти УССР на 1957-58 навчальний рік.

Навчальний план (витяг) початкової, семирічної і середньої школи з українською і московською мовою навчання на 1957/58 навчальний рік*)

	Кільк. год. на навчальний тиждень на класу									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Школа з українською мовою навчання										
Укр. мова і література	13	10	10	6	7-6	6-5	5	4-3	3	3
Моск. мова і література	—	3	4	4	5-6	5-6	6	5-4	4	4
Іноземна мова	—	—	—	—	3-4	3	3-2	2-3	2-3	3
Школа з московською мовою навчання										
Моск. мова і література	13	10	10	6	7-6	6-5	6	5-4	4	4
Укр. мова і література	—	3	4	4	5-6	5-6	5	3	3	3
Іноземна мова	—	—	—	—	3-4	3	3-2	2-3	2-3	3

(Примітка: Для окремих предметів кількість годин показана по півріччях через риску).

*) З «Радянської освіти», від 11. 5. 1957 р.

За цими плямами можна обчислити, що на навчання московської мови і літератури в школах з українською мовою навчання відведено на 160 годин більше, як для вивчення української мови і літератури в школах з московською мовою навчання, чим навмисне підкреслюється уявна вищість культури «старшого» московського «брата» перед українським. Але, що в школах із московською мовою навчання вивчається українська мова ніякого дива нема, бо ж Москві для її панування в Україні потрібно тримати постійно відповідні кадри своїх наглядців, які знали б мову поневоленого нею народу. Над готуванням таких майбутніх кадрів і працюють згадані школи. Цьому завданню якнайкраще відповідає і національний склад учнів згаданих шкіл, серед яких переважають діти москалів, які з дідів-прадівів живуть на наших землях і їдять український хліб, але в подяку за це носять камінь за пазухою, — або діти новітніх московських зайд і тих зденационалізованих українців, які втративши національну гордість, вірою і правдою служать окупантові. Бо ж інакше, чому ні в одній школі РСФСР не вивчається українська мова, навіть у таких областях як Кубань, Вороніжчина, Курщина? Кубань то ж земля українська і населення українського до окупації її більшовиками було більше, ніж москалів. Те ж саме можна сказати і про південні райони Воронізької і Курської областей. Але шкіл з українською мовою навчання в цих областях зовсім немає і мова українська в них не вивчається. Таку рівноправність і суверенність української нації в СРСР, пошиту на московське копито, інакше назвати не можна як колоніальною.

Русифікація шкільної молоді України, як зрештою і всього її населення, поширюється розбудовою відповідно укомплектованих бібліотек із художньою і науковою літературою, з якої 90% припадає на видання в московській мові, через масове поширення в цій же мові різних періодичних видань — газет і журналів, через радіоавдіції та висвітлювання кінофільмів.

Таким чином советська школа в Україні в руках окупанта служить знаряддям русифікації та гальмує загальний розвиток української національної культури.

II. Структура советської школи в Україні

Сучасна структура советської школи в Україні витворилася в наслідок насильно нав'язаної Москвою уніфікації системи освіти для цілого СРСР і запровадження в УРСР в 1933-34 рр. системи освіти, яка перед тим практикувалася в РСФСР, а також в силу тих змін, яких зазнала ця система в процесі пристосування школи до нової класової структури населення СРСР, з численними мільйонами нової советської аристократії, до вимог чимраз сильнішого темпу воєнізації СРСР, до розвитку важкої промисловості та зколективізованого і удержавленого сільського господарства.

Цю сучасну структуру советської школи в Україні, коли не рахувати дитячих садків, які належать до системи дошкільного виховання і охоплюють дітей віком від 3 до 7 років, творять три основні типи шкільних закладів:

- А. Загальноосвітня школа.
- Б. Нижчі і середні професійні школи.
- В. Високі школи.

А. Загальноосвітня школа поділяється на три ступні, а саме:

- а) Початкова школа,
- б) Неповна середня школа,
- в) Середня школа.

а) Початкова школа має в своєму складі 1-4 класи загальноосвітньої школи і охоплює дітей віком 7-10 років. Програма навчання така ж сама, як перших чотирьох клас неповної середньої чи середньої школи. Навчання в цій школі загальнообов'язкове і вона лише підготує учнів для переходу до п'ятої класи неповної середньої або середньої школи, або для вступу до нижчих професійних шкіл.

б) Неповна середня (семирічка) школа творить другий ступінь загальноосвітньої школи. Вона призначена для молоді віком від 7 до 13 років. Програма навчання в ній ідентична з програмою перших семи клас середньої школи. Після закінчення семирічки є можливість вступу до восьмої класи середньої загальноосвітньої школи або до різних нижчих і середніх професійних шкіл та технікумів. Навчання в неповній середній школі обов'язкове для всієї молоді відповідного віку, якщо ця молодь не вчиться в інших типах загальноосвітніх або професійних шкіл.

в) Середня школа з десятирічним терміном навчання є третім, найвищим ступнем загальноосвітньої школи. Вона має охоплювати молодь віком від 7 до 16 років. Програма цієї школи в перших чотирьох класах відповідає програмі початкової школи, а в 5-7 класах програмі неповної середньої школи відповідних клас. Абітурієнти загальноосвітньої школи мають можливість (далеко не всі!) вступити до високих шкіл, або до 2-річних фахових шкіл спеціально для цього організованих.

Окрему групу загальноосвітніх шкіл в Україні творять школи, які деякими своїми рисами різняться від типової загальноосвітньої школи. До таких шкіл належать:

1. Школи працюючої робітничої молоді. В цих школах робітнича молодь віком 14-25 років, яка занята працею на підприємствах, може без відриву від виробництва продовжувати свою освіту за спеціальною програмою неповної середньої і середньої школи.

2. Вечірні школи для сільської молоді, з програмою навчання початкової або неповної середньої школи. Призначені вони для молоді віком 14-25 років. Навчання в них відбувається у вечірні години без відриву від виробництва.

3. Загальноосвітні школи (курси) для дорослих, з навчанням без відриву від виробництва. Організовані вони для ліквідації неписьменності і малописьменності серед населення старшого віку і під цю пору функціонують в обмеженій кількості в західних областях України.

4. Закриті військові і військово-морські школи або т. зв. Суворовські та Нахімовські училища. Вперше засновано цей тип шкіл у період другої світової війни. Виховуються в них лише хлопці, які отримують загальну

освіту, рівну середній, і крім того спеціальну військову підготовку для професійної військової служби. Серед учнів цих шкіл абсолютно переважають діти родин офіцерського складу Червоної армії, а з національностей — діти москалів.

5. Школи-інтернати належать до типу закритої загальноосвітньої середньої школи, до організації яких приступлено на основі рішень XX з'їзду КПСС у 1956/57 учбовому році («Радянська Україна», від 11. 7. 1956 р.). В цих школах виховується молодь пануючої в СРСР класи партійно-урядової бюрократії, яка після закінчення середньої школи-інтернату служитиме основним джерелом для укомплектування високих шкіл студентами. Своїм упривілейованим становищем советські школи-інтернати зовсім подібні до колишніх кадетських і пажеських корпусів та до інститутів благородних дівиць царської Росії. Як у корпусах та інститутах благородних дівиць у царській Росії мали право виховуватися лише діти дворян, упривілейованого стану тодішнього суспільства, так тепер у школах-інтернатах СРСР, в умовах «побудованого соціалізму», таким же виключним правом користуються діти советської еліти. Доступ у ці закриті школи для дітей рядових селян, робітників і службовців, у зв'язку з високою оплатою в них за утримання і навчання, фактично не можливий. Цим самим у найближчі роки велику частину молоді України буде позбавлено можливості здобувати високошкільну освіту. Для неї залишається або загальноосвітня політехнізована школа, яка за своєю програмою навчання перестала навіть бути середньою школою, бо вона має тепер за основне завдання готувати добре грамотних кваліфікованих робітників для заводів, фабрик і колгоспів («Труд», від 21. 3. 1956 р.), — або нижчі і середні професійні школи. А замість у високу школу цю молодь пошлють з атестатами зрілості в технічні училища, покликані готувати з випускників середніх шкіл висококваліфікованих робітників різних професій і молодший технічний персонал («Радянська Україна», від 2. 10. 1956 р.).

З цього видно, що перспективи для підсоветської молоді не є такі рожеві, як їх змальовує большевицька пропаганда.

6. До цієї ж окремої групи загальноосвітніх шкіл належать також спеціальні закриті школи для сліпих, глухонімих і дефективних дітей. Програма навчання в цих школах подібна до програми загальноосвітньої школи, але з перевагою в них ручної праці в майстернях.

Б. Нижчі і середні професійні школи.

Нижчі професійні школи дають лише вузько-фахову освіту, без жадної загальної, підготовляючи молодого робітника середньої кваліфікації з тієї чи іншої спеціальності. Вони мають у своєму складі різного виду ремісничі школи, залізничні школи та школи фабрично-заводського навчання. Укомплектування цих шкіл учнями переводиться в спосіб мобілізації молоді, яка закінчила початкову або неповну середню школу. Велику частину мобілізованої молоді московський уряд скеровує для навчання поза межі національних республік, де її після закінчення школи

і залишають працювати, повністю зденаціоналізувавши. Особливо велике число мобілізованої молоді вивозиться з України до різних областей РСФСР і середньої Азії. Звичайно, від цієї мобілізації в той або інший спосіб звільняються діти упривілейованих батьків.

Реченець навчання в ремісничих і залізничних школах триває від 2 до 3 років, а в школах фабрично-заводського навчання — 6-12 місяців. Живуть усі учні в гуртожитках і після закінчення школи скеровуються на відповідні роботи за нарядами міністерства трудових резервів СССР. Такий порядок розподілу випускників нижчих шкіл практикувався до реорганізації управління промисловости і економічного районування СССР, започаткованого в 1957 р. Дальша освіта, навіть професійна, для випускників цих шкіл є не можлива, головню через брак загальної освіти. Таку ж саме нижчу професійну освіту одержують і діти-сироти дитячих притулків, крім тієї частини, з яких вишколюється численна служба робітників МВД-МГБ. Нижчу професійну освіту дають також різні короткотермінові курси, які готують для сільсько-господарського виробництва таких кваліфікованих робітників як трактористів, комбайнерів, бригадирів і т. п. Ці курси не є сталими учбовими установами, вони організуються і функціонують лише на протязі того часу, який необхідний для підготовки відповідної кількості кваліфікованих робітників із даного фаху.

Середні професійні школи.

Мережу середніх професійних шкіл в Україні творять різного роду технікуми, промислові і сільсько-господарські школи, педагогічні й медичні училища та інші професійні школи, як готують спеціалістів середньої кваліфікації. До цих шкіл приймають молодь з освітою не нижче 7-річної загальноосвітньої школи після відповідних вступних іспитів. Реченець навчання встановлено від 2 до 4 років, залежно від типу школи. Зверхне керівництво середніми професійними школами здійснюється за допомогою двох міністерств, а саме учбово-методичне — міністерством високої освіти, а господарське забезпечення та розподіл випускників на працю підлягає міністерству відповідної спеціальности.

Для молоді, яка покінчила середні професійні школи, можливості здобути високу освіту дуже обмежені. Прохання про вступ до високої школи, і то лише до відповідних факультетів, абітурієнт середньої професійної школи має право вносити не раніше, як після п'яти років праці на виробництві за спеціальністю, яку він одержав закінчивши середню школу. Крім того при вступі до високої школи йому треба подати позитивні характеристики і рекомендації від профкомів, парткомів та урядових установ, без чого до советської високої школи не приймають.

В. Високі школи.

Перед високою советською школою в Україні московський окупаційний уряд ставить вимоги не тільки підготувати відповідну кількість спеціалістів із високою освітою, що оволоділи б досягненнями сучасної науки,

але й таких, які б сліпо виконували всі накази і розпорядження окупанта, скеровані на визискування і національне поневолення українського народу. А тому й немає ніякого дива, що в советських високих школах на українських землях студіює така велика кількість чужинців (понад 40 % усіх студентів), перш усього москалів, надісланих із РСФСР. В той же час доступ до високих шкіл української молоді задовольняється лише частинно і обмежений різними перешкодами. Цей чужонаціональний елемент студіюючої молоді після закінчення високої школи залишається на праці в різних установах і підприємствах УССР, пильно виконуючи вказівки свого зверхника Москви щодо русифікації України.

В число студентів високих шкіл зараховується осіб після закінчення середньої школи, вступних іспитів і відповідної політичної селекції, хоч про останнє ніде офіційно не написано. Термін навчання триває від 4 років (педагогічні і сільсько-господарські інститути) до 6 років (медичні інститути), але є теж вищі школи лише з 2-річним реченцем навчання, напр., учительські інститути.

В адміністративно-господарському відношенні високі школи підпорядковані міністерствам, які відповідають спеціальності даного вузу, а в учбово-програмовій частині — міністерству високої освіти.

Заочне і вечірнє навчання.

На основі статистичних матеріалів, уміщених у советській пресі про шкільництво в УССР, можна встановити, що діючі високі школи в Україні щорічно приймають у число своїх студентів не більше як 20-25 % молоді, яка закінчує середню школу. Таким чином більша її частина, бо аж 75-80 %, позбавлена можливості вчитись нормально у високій школі, хоч вона і має до цього бажання, властиві для молоді культурних народів. Але замість високої школи, окупаційна влада пропонує їй фізичну працю на заводах, у копальнях і колгоспах, а потім тільки науку і то лише без відриву від виробництва — у формі вечірнього й заочного навчання.

Яке велике значення надають провід комуністичної партії і советський уряд цій формі навчання, видно з того, що вже в 1955/56 учбовому році при 212 тисяч звичайних високих шкіл і 320 тисяч учнів середніх спеціальних шкіл, на заочних і вечірніх відділах вузів і технікумів училось понад 200 тисяч осіб («Радянська Україна», від 19. 1. 1956 р.). У 1960 р. кількість студентів на заочних і вечірніх відділах вузів (крім педагогічних, медичних і сільсько-господарських) республіки має більше як удвоє перевищити нинішню («Радянська Україна», від 10. 3. 1956 р.). Як бачимо, кількісне зростання студентів заочників плянується досить велике. А те, що якість навчання на цих відділах надзвичайно низька і що своїм рівнем воно зовсім не відповідає програмі високої школи, то це зовсім байдуже комуністичним головачам, бо ж на цих відділах учиться лише молодь звичайних робітників і селян, а не «золота» молодь советської бюрократії.

III. Мережа шкільних закладів

Советські статистичні дані про освітні заклади в теперішній Україні дуже неповні. Особливо це стосується шкіл професійної освіти і зокрема вузів, про які комуністична преса подає відомості лише в загальних числах без даних про їх розміщення на території УССР, про кількість студіюючої молоді в школах різних спеціальностей, про річний випуск спеціалістів із окремих галузей народного господарства, культури, освіти і т. п.

Але й ці статистичні дані є цінні для нас тим, що вони дають хоч загальне уявлення про шкільну мережу, яка була в окупованій Україні напередодні другої світової війни і є тепер на дванадцятому році після її закінчення. Щодо рівня шкільної освіти в підсоветській Україні, то він загалом вважається невисоким, крім професійного технічного вишколу, який поставлений досить добре, але ці питання потребують додаткових і глибших студій.

Мережа загальноосвітніх шкіл усіх видів по кількості навчальних закладів і учнів у них виглядає досить імпозантно, що видно з таких даних:

Кількість загальноосвітніх шкіл в Україні та контингент учнів у них*)

	1940/41 р.	1950/51 р.	1954/55 р.	1955/56 р.
Кількість шкіл (одиниць)	29.314	29.424	30.000	30.063
Кількість учнів (тисяч)	6824,9	7133,8	6260,8	5882,0

Як бачимо, кількість шкіл у 1955/56 учбовому році порівняно з 1940/41 роком збільшилася на 751 одиницю, а учнів у них за цей же період зменшилося майже на 1 мільйон, а порівняно з 1950/51 роком — на 1 млн. 252 тис. Советські урядові чинники не подають жадних пояснень про причини такого великого зменшення кількості учнів у загальноосвітніх школах УССР за останні роки. А це значить, що коли советські статистичні дані про шкільництво в УССР не є грубим і невдало спрепарованим фальсифікатом, то тоді в роки п'ятої п'ятирічки вивезено за межі України, під виглядом «добровільного зголошення», більше як один мільйон дітей шкільного віку.

Колишній міністер освіти УССР, К. Литвин, у брошурі п. з. «Розквіт культури Радянської України», а за ним газета «Радянська Україна», в числі від 10. 3. 1956 р., твердять, що «в Радянській Україні вже в 1939/40 навчальному році було завершено загальне початкове навчання». Що з 1940/41 року, згідно з рішенням XVIII з'їзду партії, в Україні, як і по всьому Советському Союзу, почалося успішне здійснення загального середнього навчання в місті і завершення загального семирічного та розширення десятирічного навчання дітей на селі. І що в шостій п'ятирічці вся молодь і міська і сільська навчатиметься чи то в десятирічках, чи у спеціальних середніх учбових закладах.

*) Числові дані подано за такими джерелами: 1) Народное хозяйство СССР. Статист. сборник. Москва 1956, стор. 226; 2) «Радянська Україна», від 19. 1. 1956 та ін.

В дійсності справа зі загальним навчанням в Україні не є в такому блискучому стані, як про це галасує большевицька пропаганда. У звітній доповіді XIX з'їздові комуністичної партії України в січні 1956 р. перший секретар ЦК КПУ О. Кириченко заявив таке: «В ряді областей Української ССР (а це значить — у більшій частині областей. — Л. Л.), і насамперед у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, не виконується повністю закон про загальне обов'язкове навчання». Чому саме не виконується цей закон у цілому ряді областей України Кириченко промовчав, хоч і добре знає про ті причини, які сприяли його порушенню. А справа полягає в тому, що в «квітучій» Україні з побудованим соціалізмом велика частина молоді шкільного віку через матеріальні злидні своїх батьків, а також через брак у країні товарів широкого вжитку не має в що взутися і належно одягнутися, а тому, замість навчатися в школі, змушена залишатися вдома. Виходить, що головні винуватці в порушенні закону про загальне обов'язкове навчання сидять не в селах і областях УССР, а в ЦК КПСС і большевицькому уряді в Москві.

З тієї ж самої причини — матеріальної незабезпеченості — 357 тисяч молодих робітників і колгоспників, або понад 6% всіх учнів загальноосвітніх шкіл примушені були в 1955/56 навчальному році здобувати загальну освіту у вечірні години без відриву від виробництва, бо вчитися в нормальних школах вони не мають можливості. Але Кириченко чомусь цим хвалиться як великим досягненням советського режиму («Радянська Україна», від 19. 1. 1956 р.).

Обіцянки большевицьких вождів, що в шостій п'ятирічці вся молодь України навчатиметься в десятирічках, чи в спеціальних середніх школах ні до чого їх не зобов'язують. З виступу голови ради міністрів УССР Н. Кальченка на XIX з'їзді КП України довідуємося, що в 1955/56 навчальному році вчилось у 8-10 класах загальноосвітніх шкіл понад 1,1 млн. учнів. Відомо також, що в 1955 р. атестати зрілості одержали 250 тисяч хлопців і дівчат («Рад. Україна», від 22. 1. 1956 р. і 26. 6. 1955 р.). Крім того, в 1955 р. змогло закінчити технікуми та інші середні спеціальні школи, в яких разом із заочниками рахувалося 374,6 тисяч учнів, біля 75 тисяч, або кругло 20% загальної кількості учнів цих шкіл, що приблизно відповідає середнім всесоюзним нормативам («Народное хозяйство». Статистический сборник. Москва 1956, стор. 229-232). Таким чином у 1955 р. змогли одержати середню освіту в загальних і спеціальних школах біля 325 тисяч хлопців і дівчат відповідного віку, або менше ніж 50% річного приросту населення УССР. А це значить, що в шостій п'ятирічці (1956-60 рр.) для того, аби вся молодь України мала можливість учитися і закінчити середню освіту, потрібно буде збільшити мережу середніх шкіл у два рази. На 1955/56 р. міністерство освіти УССР лише планувало охопити 48% випускників сьомих клас навчанням у восьмих класах середніх шкіл сільських місцевостей («Рад. Україна», від 1. 4. 1955 року).

Мережа професійних шкіл.

Нижчі професійні школи в Україні в 1941 р. мали в своєму складі 165 ремісничих училищ, 30 залізничних і 318 шкіл фабрично-заводського навчання, в яких училося біля 230 тисяч учнів (Енциклопедія Українознавства, 1949 р., стор. 940). В 1953 р. система нижчої професійної освіти мала біля 500 учбових закладів, в яких училося 100 тисяч юнаків і дівчат, в тому числі в 186 ремісничих училищах училося 55.654 учнів, у 229 фабрично-заводських школах (ФЗН) — 36.044 і в 43 училищах механізації сільського господарства — 3.043 учнів. У 1953 р. ці школи і училища дали промисловості і транспортів 65 тисяч кваліфікованих робітників (К. Литвин — «Розквіт культури Радянської України», Київ 1954, стор. 38). За наступні 1954 і 1955 рр. всі училища механізації сільського господарства підготували біля 100 тисяч трактористів, комбайнерів і бригадирів тракторних бригад («Рад Україна», від 4. 10. 1955 р.). В 1956 р., за неперевіреними даними, в УССР було 658 нижчих шкіл професійної освіти, в яких навчалось 159 тисяч учнів. У числі цих шкіл рахувалося 99 технічних училищ і 150 будівельних шкіл із 10-місячним терміном навчання (Інститут для вивчення СССР. Український збірник, книга 9, Мюнхен 1957, стор. 14). В наступні роки шостої п'ятирічки кількість нижчих професійних шкіл і учнів має постійно зростати в міру збільшення запотребування промисловості у фахових робітниках.

Мережа середніх професійних шкіл в УССР за останні 16 років також збільшилася, що видно з нижче поданої таблиці.

Кількість технікумів та інших середніх фахових шкіл УССР й учнів у них включно із заочниками

	1940 р.	1950 р.	1953 р.	1954 р.	1955 р.	1956 р.
Кількість шкіл (одиниць)	597	—	601	601	—	634
Кількість учнів (тисяч)	196,2	227,7	265,5*	352,3	374,6	320,0*

З наведених числових даних таблиці бачимо, що число шкіл з 1940 року по 1954 р. збільшилося всього на 4 одиниці, а за останні два роки аж на 30, або за 16 років мережа технікумів і середніх спеціальних шкіл зросла на 34 одиниці. Кількість учнів зростала швидкими темпами і вже в 1956 р. їх було майже в два рази більше, ніж у 1940 р.

Мережу вищих шкіл в УССР в останні роки творять біля 40 типів навчальних закладів, серед них університети, сільсько-господарська ака-

*) Числа про кількість учнів у 1953 і 1956 рр. треба вважати без заочників, яких було біля 50 тисяч. Дані для таблиці подано за: 1) К. Литвин — «Розквіт культури Радянської України», стор. 35-38; 2) «Народное хозяйство СССР». Статист. сборник, Москва 1956, стор. 232; 3) «Радянська Україна», від 19. 1. 1956.

демія, різного роду інститути, такі як педагогічні, сільсько-господарські, медичні, індустріальні, політехнічні, інженерно-будівельні, технічні та інші.

В 1947 р., за даними Енциклопедії Українознавства, із тодішніх 159 високих шкіл було 7 університетів, 52 педагогічних інститутів, 45 технічно-індустріальних, 19 сільсько-господарських, 14 медичних, 9 мистецьких, 6 правничо-економічних і т. п.

Розвиток мережі вищої освіти за останні 16 років видно з такої таблиці:

Мережа високих шкіл в Україні**)

Роки	число вузів	Кількість студентів		
		На стаціонарних відділах	На заочних і веч. відділах	Всього
1940/41	166	127.572	69.238	196.800
1950/51	156	150.006	51.594	201.600
1953/54	144	190.955	84.005	275.000
1954/55	137	185.000	114.400	299.400
1955/56	134	212.000	113.000	325.000

Як бачимо з матеріалів таблиці, число високих навчальних закладів в Україні за останніх 16 років поступово зменшувалося, будімо у зв'язку з їхнім укрупненням. О. Кириченко в своїй доповіді на XIX з'їзді КПУ пояснює це так: «Центральний комітет КПСС і Союзний уряд останнім часом прийняли ряд важливих постанов про поліпшення підготовки спеціалістів з вищою і спеціальною середньою освітою, їх розподіл і використання. Це викликало необхідність перевести деяку реорганізацію вузів і технікумів у напрямі укрупнення кафедр, факультетів, об'єднання деяких учбових закладів і більш доцільного розташування їх в країні».

Щодо кількості студентів у вищих учбових закладах України, то ми бачимо, що в 1955/56 навчальному році їх було разом із заочниками на 65,1% більше, ніж у 1940/41 році, з тим що на стаціонарних відділах кількість їх зросла на 66,2%, а на заочних і вечірніх — на 63,2%.

Показовими є дані про питому вагу студентів-українців у вузах УССР, що видно з наступної таблиці:

**) Дані для таблиці взято з таких джерел: 1) «Народное хозяйство СССР». Статист. сборник, Москва 1956, стор. 231; К. Литвин — «Розквіт культури Радянської України», стор. 36; 3) Д. Вирник — «Украинская ССР». Госполитиздат 1954 р., стор. 168; 4) «Радянська Україна», від 19. 1. 1956.

Українці у вузах УССР (у процентах*)

Роки	%	Роки	%
1929	51,8	1949	55,6
1938	54,2	1950	57,9
1946	51,8	1951	59,1
1947	53,5	1952	59,9
1948	53,8		

Коли ці дані відповідають дійсному станові, то тоді виходить, що питома вага студентів-українців у високих школах УССР поступово зростає і це є безперечно позитивним явищем. Але й тепер відсоток чужонаціональних студентів у цих школах занадто високий, бо виносить більше як 40 %, а українців низький — менше 60 %, тоді коли населення України за своїм національним складом має 75 % українців.

Згідно зі заявою О. Кириченка на XIX з'їзді КПУ, за п'яту п'ятирічку вузи республіки підготували понад 200 тисяч спеціалістів, більше ніж за всі роки довоєнних п'ятирічок. Про те, що підготовка цих спеціалістів була незадовільно низькою, стверджується наведеною нами вище цитатою з доповіді того ж Кириченка на XIX з'їзді партії.

В 1953/54 навчальному році у вузах України було понад 15 тисяч науково-педагогічних працівників, з яких біля 800 професорів і докторів наук і більше як 5 тисяч доцентів і кандидатів наук (з брошури: К. Литвин — «Розквіт культури Радянської України», стор. 37). Шкода тільки, що автор цієї брошури не подав національного складу цих науково-педагогічних працівників, бо, мабуть, більша частина їх не визнає себе українцями. А тому й дивного немає в тому, що викладання в більшій частині високих шкіл Української ССР провадиться московською, а не українською мовою.

Про це «Радянська Україна» в передовій статті за 28. 6. 1953 р. писала так: «Як відзначив червневий пленум ЦК КПУ, в багатьох вузах України, зокрема західних її областей, недоцінювалося значення української мови, і викладання більшості предметів провадилося російською мовою...»

Від того часу минули чотири роки, але ніякого відмосковлення високих шкіл України і переходу на українську викладову мову не робилося, бо цього не бажав московський окупант.

Дійсна українська національна школа не лише за формою, але й за змістом, від початкової до високої, постане тільки тоді, коли Україна, звільнившись від окупації північного завоювання, заживе як самостійна національна держава.

*) К. Литвин — цитована брошура, стор. 36.

МИХАЙЛО МІЛЛЕР

КАМ'ЯНІ БАБИ

В часописі «На Слідах», ч. 2, 1956, що його видає Український Національний Музей в Онтаріо, Каліф., було надруковано статтю Ю. Лісового — «Старовинність української культури». В ній наведено опис про кам'яні баби, що починається словами: «Найбільшим археологічним курийозом України є т. зв. «кам'яні баби»...

Кам'яні баби вже давно не уявляють собою загадки і про них є чимала література в різних мовах.

Кам'яні баби відомі не тільки в Україні. Вони розповсюджені по всій степовій смузі, через Північний Кавказ і Сибір, аж до Монголії включно. На Заході вони відомі в Румунії, Саксонії, в Прусах та Британії.

Кам'яні баби віддавна звертали на себе увагу. Можливо, що найдавнішою згадкою про якусь кам'яну фігуру людини являється вираз в «Слові о полку Ігореві» — «і тобі, Тмутороканський болване» (1186 р.).

У 1253 р. чернець Рубруквіс, посланий до Монголії, переїхав всю степову смугу в Європі і в Азії. Про свою подорож він залишив відомі записки, цікаві і для історії України. В цих записках він «сповіщає, що в українських степах того часу «Комани» (половці) насувають великий налип над умерлим і становлять йому статую, обернуту до сходу, яка держить в руці, перед пупком, горнятко».¹⁾

Кам'яні баби в Україні, як географічні орієнтирі, наводяться в «Книзі Большому чертежу», складеній в Москві на початку 17 ст.²⁾

Пізніше, в 18 ст., до кам'яних баб виявляється вже певна зацікавленість. Добрі зарисовки кам'яних баб, що він їх бачив, зробив акад. В. Зуєв, який їздив від С. Петербургу до Херсону в 1781-82 рр.³⁾ Багато пише про кам'яні баби також і акад. А. Гільденштедт, що мандрував по Україні наприкінці 18 ст.⁴⁾

У 19 ст. вже чимало археологів подають відомості про кам'яні баби, але всі ті відомості мають здебільшого описовий характер.⁵⁾

На VI-му Археологічному З'їзді (АС) в Одесі в 1886 р., голова з'їзду і керівник тодішньої археології в кол. Росії, граф С. Уваров, поставив перед з'їздом питання: «якому народові належали кам'яні баби?» і прохав археологів досліджувати це питання. Він ставить це питання і на наступних з'їздах, доки воно не було вирішене.⁶⁾ У зв'язку з тодішнім рівнем наукового знання, питання було поставлено невірно і його треба було формулювати «яким народам?», бо дальшими дослідками та вивченням було виявлено, що кам'яні баби робили різні народи в Європі та Азії, протягом понад 2.000 років.

Проте, від часу поставлення цього питання на археологічних з'їздах, почалося збирання відомостей, зарисовки та фотографування баб, їхній опис та вивчення, вже більш наукового характеру і до кінця 19 ст. з'явилось вже чимало праць, присвячених питанню про кам'яні баби. Багато зробив, на той час, проф. Н. Веселовський. Він відкрив та визначив найбільш численну групу кам'яних баб, що належали кочовим тюркським

народам 7-13 ст. ст., і на яких він знайшов та прочитав написи на давньо-тюркській (орхонській) мові. В написах було сказано, що цього «балбала» поставив такий то на пам'ять свого умерлого батька такого то.⁷⁾ Н. Веселовський доводив, що старослав'янське слово «болван» походить від «балбан». (В українській мові цей пенз зберігся у виразі «бовваніс», в московській мові «болван» — людина подібна до кам'яної статуї). Н. Веселовський намагався навіть довести, що й українська назва «баба» походить від балбала, але більшість дослідників все ж таки вважає, що назва «баба» походить від тюркського «баба», що значить предок, дід.

В ті часи, на початку 20 ст., німецькі вчені визначили та описали слов'янські кам'яні баби. Далі зрізничковання та вивчення баб пішло швидше. А. Міллер відокремив та описав тип скитських баб.⁸⁾ Французькі та румунські археологи описували баби архаїчного типу. А. Спіцін виділив та описав також найдавніші на Україні баби-стели бронзового віку.⁹⁾

До цього часу кам'яні баби вже остільки вивчені, що не уявляють ніякої загадки і посідають серед археологічних пам'яток певне місце.

Протягом 19 ст. по степах України ще була велика кількість кам'яних баб, які ще часто стояли на своєму місці — на могилах. Вони являлися таким же обов'язковим аксесуаром степового красиду, як і самі могили. Але протягом другої половини того ж 19 ст. відбувалося їх тотальне нищення. Баб звозили з могил, використовували в будівництві на приступки, стовпи, або розбивали на частки, вживаючи як обтесаний камінь. По селах баб становили по ріжках на вулицях, щоб об їх чухалася худоба, як йде додому. Пани звозили баби й становили їх у себе по садках. Але, разом з тим, кам'яні баби почали збирати й до музеїв. Зараз, мабуть, немає ні одного музею в Україні, при якому не було б бодай кілька кам'яних баб. Найкраща збірка з 60 штук усіх типів знаходиться у Дніпропетровському музеї. Друга збірка з рідкісними примірниками, біля 20 зразків, у Катеринодарському музеї. Є баби при музеях: Київському, Харківському, Херсонському, Одеському, Уманському, в Таганрозі, Ростові і т. д. Навіть завезено деякі баби, і то дуже цінні, до Російського Етнографічного Музею в Петербурзі та Історичного музею в Москві.

На жаль, у ті часи завідувачі музеями дивились на баби більше як на курйоз і не доцінювали їхнього значення як історичних пам'яток. Тому про баб по музеях, звичайно, немає потрібної документації, невідомо з якого місця і з якої могили вони походять. Майже всі баби стоять біля музеїв на дворі, без ніякого захисту. Під впливом атмосферичних опадів та змін температури псуються, часом гублячи цінні подробиці, бо ці подробиці часто дають можливість цілком точно датувати ці пам'ятки.

Кам'яні баби не уявляють собою зображення богів, а лише більш-менш портретні фігури померлих. Такого роду статуї ідеологічно пов'язані з культом предків та вірою в загробне життя. Душа померлого часом повертає на землю і вселяється в своє зображення. Перед статуями предків робили поминки (тризни) та приносили жертви. Такі уявлення, в більш-менш розвиненій формі, існували у всіх народів світу на етапі родового устрою. До категорії такого роду зображень відносяться прекрасні статуї старшин сумерійського народу в Месопотамії, фараонів та старшин в Єгипті, хатні боги «терафіми» у давніх жидів, барельєфи на

стелах у давній Греції, фаямські портрети на трунах в Єгипті, римські лари і пенати, як зображення предків. До цього часу культ предків зберігається у китайців, які мають у кожній хаті божницю зі скульптурними зображеннями своїх предків. Такі ж уявлення та звичаї властиві тубільним народам Америки, Африки та океанічних островів. З них особливо вславився острів Св. Паски, де залишилися від давніх часів величезні статуї предків. Ще на початку цього сторіччя цей звичай зберігався, як ремінісценція, у осетин, які іноді становили на могили померлих кам'яні статуї, що своїм виглядом нагадували скитські кам'яні баби.¹⁰⁾

Можливо, що до категорії хатніх богів-предків відносяться і покищо лише дві відомі мініятурні кам'яні баби.¹¹⁾

У безпосередньому зв'язку з цими уявленнями є звичай становити пам'ятники видатним та визначним людям по цвинтарях, майданах, садках і т. д. Звичай цей набув широкого розповсюдження в давній Греції, в Римі, звідки в середні віки перейшов до всіх культурних країн світу і дожив до нашого часу.

Кам'яні баби Європи та Азії бувають різного розміру — від 70 см. і аж до 3 мтр. Звичайно баби робилися з мушлевого вапняку або з пісковця, і, доволі рідко, з граніту. Найкращими щодо техніки обробки, зображення подробиць та збереженості являються баби з пісковця.

Всі взагалі баби Європи та Азії досить різко розподіляються на наступні основні групи:

1. Найдавніші антропоїдні зображення в формі баб відносяться до доби бронзи 2000-1000 рр. до н. д. Відомі в Європі, в Україні та в Азії. Вони характеристичні примітивною технікою обробки та схематичністю зображення. В Європі, в часи початкового опису цих баб, їх помилково називали статуями-менгірами, бо зі справжніми менгірами-пам'ятками солярного культу вони не мають нічого спільного.¹²⁾

В Україні первісні баби розподіляються на дві основні групи: баби-стели та баби-стовпи. Баби-стели являють собою кам'яну колоду з головою в горішній частині, на якій схематично позначено очі, рот. На колоді позначено руки, часто в жесті оранти. Зрідка позначено прикраси — якісь намиста (Новочеркаський музей), або пояс, очевидно з вовчих ікол (Уманський музей). Того ж типу баби знаходяться в Дніпропетровському та Керченському музеях. Баби-стели були також по панських садах.¹³⁾

Баби-стовпи являють собою круглий кам'яний стовп, нижня частина якого часто загострена, а у верхній схематично позначено голову, ніс та рот.¹⁴⁾

Скитські баби 6-3 ст. ст. Вони відомі лише в Україні та на Північному Кавказі. Зображення виключно чоловіків-воєнків. Голова без шапки, на шиї обруч (маніак), в правій руці — ріг до пиття (рітон). Пояс, посередині якого висить короткий сагайдак з луком та стрілами (горіт). Відомі в Київському музеї, Дніпропетровському, Херсонському, Історичному музеї в Москві (з Донщини), в Новочеркаському, Краснодарському, Владикавказькому та менших Північно-Кавказьких.¹⁵⁾

Тюркські баби 7-13 ст. ст. н. д. Найбільш розповсюджені вони по всій степовій смузі від України аж до Монголії включно. Розподіляються на дві великі групи, що з них кожна має деякі відміни. Ті групи умовно звуться: ранньо-тюркська та половецька. Перші баби — середнього та меншого розміру. Надзвичайно розповсюджені в степовій Азії, в Україні зустрічаються не так часто. У цих баб ще не вироблений єдиний стандартний тип з фронтальною симетрією, що остаточно складається лише у пізніших половецьких баб. Найбільш виявлений портретний характер. Зустрічаються з вусами або й з невеличкою клинватою борідкою. На голові часто кругла або гостроконечна шапка, в правій руці горщик, з лівого боку часто шабля раннього типу. Пояс з набором металевих бляшок та з дармовисами, того типу, що зберігся й досі на Кавказі. Техніка обробки доволі примітивна.¹⁶⁾

Половецькі баби досить численні і розповсюджені лише в Україні, особливо в басейні Дінця. Зображення чоловічі й жіночі. Статуї всі сидячі, стандартного типу з фронтальною симетрією, найвищої техніки обробки. На чоловічих — гостроконечна шапка того ж типу, що і зараз носять по всьому Туркестані. Волосся заплетене в три коси, які на потилиці сходяться в одну, що висить до пояса. Через плечі наперед позначено реміні, на грудях — бляхи. В руках під животом — горнятко. На поясі — ніж, гребінь, мантачка тощо. На ногах чобітки. Жіночі мають на голові великий, очевидно повстаний бриль, з високим гострим ковпаком посередині та широкими приполами, що ззаду переходять у три смуги округлі на кінцях. Дві грубі коси укладено у вигляді баранячих рогів. На шиї намиста. Поза та ж сама, що й у чоловічих, а в руці під животом — горнятко. Нижня частина від колін показує каптан, часто орнаментований по подолу та приполах — очевидно вишивка. На ногах чобітки.

Слов'янські баби 8-12 ст. ст. Заховалося небагато примірників. Відомі лише на терені колишніх західньо-слов'янських племен — полабських та лужицьких. Зображення лише чоловічі. Обробка доволі схематична. Характеристична борода, часто довга, клинвата. В правій руці тримають ріг, ліва лежить на держаку доволі довгого, простого меча, що висить з лівого боку. Найкращі примірники є в Берлінському та Дрезденському музеях.¹⁷⁾

Отже всі кам'яні баби, що збереглися лише по музеях, являють собою своєрідні пам'ятки минулого України і вимагають ще дальшого опису та вивчення. Вивчення деталей на половецьких бабах можливо дасть змогу розподілити їх на торські, печенізькі і властиво половецькі. Розповсюдження тюркських баб різного типу в Україні, дасть вказівки про терени найбільшого скупчення та довшого проживання тих племен. Так само дальше вивчення баб дасть ще чималий допомогивий матеріал для вирішення окремих питань з історії України.

Примітки:

1) В. Рубруквіс — «Собрание путешествий к татарам...» СПб, 1825.

2) Книга Большому Чертежу. Акад. Наук СССР. М. 1950.

3) Акад. В. Зуев — «Путешественные записки от СПб до Херсона в 1781-82 гг. СПб., 1787.

- 4) A. Gildenstedt — »Reisen durch Russland u. in Caucasischen Gebirge«. SPB, 1787-89.
- 5) А. Уваров — »Сведения о каменных бабах«. Труды I АС в Москве в 1869 г. М., 1871.
А. Крылов — »Антропология«, тт. I и II. М., 1878.
- В. Миллер — »Археологические наблюдения в области Чечни и Осетии«. Материалы по археологии Кавказа, I, М., 1886.
- В. Ястребов — »Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губ.«. ЗООИД, 17, Од., 1894.
- Древности. Труды Русского Археологического Общества. М., т. XI.
- Н. Бранденбург — »К вопросу о каменных бабах«. Труды VIII АС в Москве в 1890 г. Т. III, М., 1897.
- Ю. Кулаковский — »К вопросу о каменных бабах«. Археологические Известия и заметки. М., 1898.
- Мустафин — »Каменные бабы«. Протоколы Туркестанского Общества Археологов. Ташкент, 1898.
- 6) Труды VI АС в Одессе в 1886 г. Од., 1886.
- 7) В. Радлов — »Die Altürkischen Inschriften der Mongolien«, SPB, 1897.
Н. Веселовский — »Новый тип каменных баб«. Труды XII АС в Харькове в 1902 г. Т. III, М., 1905.
- Н. Веселовский — »Современное состояние вопроса о каменных бабах или балбалах«. ЗООИД, XXXII, Од., 1915.
- 8) А. Миллер — »Новый вид источника к изучению связи Скифии с Кавказом«. Изв. Рос. Акад. Ист. Мат. Культуры, т. IV, Л., 1925.
- 9) А. Спицын — »О каменных бабах-стелах«. Рос. Ассоц. Научно-исслед. Ин-тов. обществ. наук, II, М., 1928.
- 10) А. Миллер — »Археологические работы Сев. Кав. Экспед. Акад. Ист. Мат. Культ. в 1926-27 гг. Сообщ. Гос. Акад. Ист. Мат. Культ., II, Л., 1929.
- 11) В. Городцов — »Бахмутская миниатюрная каменная баба«. Изв. Имп. Арх. Комиссии, 37, СПб, 1910.
М. Миллер — »Статушка з Ратценбургу«. Анналы УВАН, т. I, Нью-Йорк, 1951.
- 12) По Fvorni:
Z. de Rouzic — »Carnac Nenhirs-statues avec signes figuratifs«, Nantes, 1931.
J. Dechelette — »Manuel d'archeologie prehistorique... II. P. 1910.
V. Parvan — »La statue-menhir de Hamangia«, Dacia, II, Budap., 1928.
- 13) Крім праці А. Спицына, наведеної в прим. 9, також:
В. Миллер — »Археологические наблюдения в области Чечни и Осетии«. Материалы по археологии Кавказа, I, М., 1886.
П. Куринний — »Білогрудівські кам'яні стели«. Записки Всеукр. Археол. Комітету. Київ 1934.
Ф. Гайдукевич — »Боспорские города Тиритака и Мирмикий. Вестн. Древн. Истории.
- 14) Farbicus — »Tzarewa mohyla«, ESA, IV, Н., 1929.
- 15) Крім праці наведених в прим. 8 та В. Миллера в 13, також:
T. Passek et B. Latynin — »Sur la question des »kamennye baby«. ESA, IV, Н., 1929.
A. Tallgren — »Sur les monuments du Caucase«. ESA, IX, Н., 1934.
- 16) М. Грязнов и Е. Шнейдер — »Каменные изваяния Минусинских степей«. Мат. по этнографии СССР. Т. IV, вып. 2, М., 1929.
А. Казакевич — »Намогильные статуи в Даригане«. (Східня Монголія). Л., 1930.
Л. Евтюхова — »Каменные изваяния Северного Алтая«. Труды Гос. Ист. Музея, ч. 24, М., 1952.
Л. Евтюхова — »Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии«. Мат. по арх. исслед. и раскопкам в СССР, ч. 24, М., 1952.
- 17) Landsverein Sachsischer Heimatsschutz, 1, 5, Band XVIII, Dresden, 1929.

Крім літератури наведеної в примітках, можна вказати такі статті про кам'яні баби загального змісту, або по окремим бабам:

А. Миллер — «Археологические изыскания в окрестностях Таган-рога». Археол. Летопись Южной России. Киев 1903.

Е. Трифилев — «Курганы с каменными бабами в Купянском уезде». Труды XII АС в Харькове в 1902 г., т. I, М., 1905.

W. Demetrykewitz — «Figury kamienne t. zw. »bab« w Azji i Europie». Akad. Umiejtn. Filolog., Kraków, 1910.

Т. Геллах — «Каменные бабы». Наука и Техника, ч. 30, М., 1925.

А. Захаров — «Кам'яні баби», Старовинности Изюмщины, ч. III, Изюм, 1928.

Л. Евтюхова и С. Киселев — «Саяно-Алтайская экспедиция». Кратк. сообщ. Ин-та Ист. Мат. Культ., ч. 26, 1929.

«Каменные бабы». Большая Сов. Энциклопедия, т. 19, 1953.

Скорочені назви:

АС — Археологічний з'їзд.

ESA — Evrasia Septentrionalis Antiqua.

ЗООИД — Записки Одесского Общества Истории и Древностей.

Л. — Ленинград.

М. — Москва.

СПБ. (SPB.) — Петербург.

Н. — Гельсінкі.

КАРЛ КРОЛЬОВ

В ЗАМІТІ

Мусиш знати: те а те не є
Й не буває для легкого впливу.
Квітці квітнення вагу дає,
І тяжка ховає хмара зливу

Недаремно й громом тне блакить.
Черв і кокон — в заміті оба
Й листя зберігає лавр гіркий,
І його не тлить зими доба.

Птах тікає від людів ножа
В півтеплінь, що у твоїй руці.
Флюгер поїда брунатна ржа,
І старієш тихо прикінці.

Світ є всюди, в мірі, що одна:
Ніжна брость чи гладкі камені.
Наче біла кришиться стіна,
Будьмо так конання певні ми.

Мігр РОМАН КУХАР

НЕВИСЛУХАНИЙ ГОЛОС ГЕНРІ Д. ТТОРО*

У запаморочливому темпі, наосліп, непогамовно котяться суспільства західного світу туди, куди й котилися від непам'ятних часів всі ті, інколи могутні суспільства, що духово й фізично зледачівши, стали поклятися »золотому тельцю«. Котяться до упадку й небуття.

Запитаєш: що це за первісна, творча й рушійна сила, яка спрямовує одиниці й народи на верхів'я? І що це за фатальна, супротивна, нищівна сила, яка спихає їх у пропасть? Історичні судьби стародавніх пержитих суспільств, біблійного Ізраїля, Вавилону чи античної Греції, Риму, або ж модерних, обездуховлених суспільств, як от брутальної нацистської Німеччини, чи загинваючої демократичної Франції, дають чітку відповідь: світла, трансцендентна сила, тотожна з ростом і дужчанням народів — це та, яку символізуємо поняттям »ідеалізму«, панівності духу над матерією. Темна, демонічна сила, тотожна з їх розкладом і неминучою загибеллю, — це ніяка інша, лиш та, яку ми ідентифікуємо з поняттям »матеріалізму«, влади матерії над духом.

Під »духом« розуміємо не так саме поняття нематеріального світу, як увесь комплекс протилежних низьким, приземним, дочасним якостям — благородніших, трансцендентних, вічних wartości, якими займаються з правилами чи то релігія, чи філософія ідеалістичного напрямку.

Під »матерією« розуміємо не тільки матеріальні речі, але й усі ті симптоми, що несе з собою матеріалістичний вік, у давнину чи в сучасному, як от: моральне здичавіння, затрата віри, людської гідності. До того додати ще б типічні признаки сучасної технологічно-атомової доби: духове зубожіння, умасовлення індивідуальності, автоматизація індивідуального й суспільного життя, бездушний формалізм, анімальна жадоба зиску й потуги тощо.

Суперечність і сутність обидвох названих протилежних понять підкреслені в християнському постулаті: хто живе дочасним життям, тратить життя вічне, хто ж має погорду для дочасного життя, здобуває життя вічне.

Розвитковий процес молодшої американської нації не становить винятку від історичної невблаганної закономірності, що рішає про ріст чи занепад цивілізацій.

Духовість суворих пуританів, наснажуючи з XVII ст. творчі сили здорового американського народу, покликала до життя несповна двісті літ тому нову націю, що прикувала до себе увагу й захоплення старішого континенту по цей бік океану, що корчився в спазмах матеріалістично-імперіалістичного буття. Світогляд непохитної віри, життєвої твердості й духової міцї американських пуританів здобув американському народові національну й соціальну свободу, тривкий суспільний лад і виборів йому одне з передових місць серед народів світу.

Згідно з законом про чергування двох динамічних сил у націотворчому процесі, на зміну добі історичного американського ідеалізму (з його відбитком земного життя в аспекті вічності), що поклав фундаменти під могутній ріст американської нації, прийшла як реакція, послідовно й закономірно, доба матеріалізму (з його відкиненням аспекту вічності з земного побуту), доба вигод і комфорту, з усіма своїми нищівними супутниками — духовим і фізичним яловінням раціоналізацією чи, вірніше, спрофануванням віри, формалізмом понад усе, в поєднанні з конформізмом, обожнюванням »мамони«, взагалі матеріальних дібр; доба, в ширшому

*) Henry David Thoreau (1817-1862)

розумінні, яскравого технологічного прогресу й водночасного духового відмирання. А такі признаки вже вказують на передчасне старіння молодого ще організму та на небезпеку його цілкового розкладу.

Процес опановування матеріалізмом американського суспільства сягає своїми хоріннями давніших часів. Уже сторіччя тому остерігали його перед загрозою матеріалізму світліші уми американського народу, зокрема т. зв. «трансценденталісти» в американській літературі, серед яких чільне місце займає Генрі Дейвід Торо (1817-1862), виданий літератор-мислитель, поет, любитель природи й простого, чесного життя, шляхетна й крицева постать у всесвітній літературі.

Торо виявив себе незвичайно оригінальною й цивільно-відважною індивідуальністю, що зуміла йти, всупереч популярному матеріалістичному покликові своїх сучасників, за голосом вищих, духових спонук, відкидаючи як негідну свідомої людини концепцію безперебійного уживання життя й накопичування матеріальних дібр. Трансцендентність Торо й матеріалізм його сучасників це один із класичних прикладів того відвічного конфлікту, притаманного людській природі, чий дух стремить до шляхетного та чие тіло тягнє до приземного. Торо став насправді бичем і голосом сумління своїх сучасників; вони бо із своєї на манівцях заблуканої цивілізації приймали виключно все низьке, приземне, як тягу до матеріального збагачення за всяку ціну, відкидаючи з неї в той же час усе шляхетне, а насамперед чистоту обичаїв. Прогрес, у їх дослівному розумінні, означав збільшення банкового кннта, придбання домів, посідання ферм і ґрунтів, а те все, в свою чергу, мало б постійно приносити нові прибутки, бути невичерпним джерелом готівки.

Абсольвент Гарвардського коледжу, виховавшись на класичній літературі, Торо не міг поділяти таких неவிбагливих життєвих інтересів свого духово збайдужілого довкілля. Відчуваючи малоццо не відразу до грошей, що відбирали в людини духові зацікавлення, взагалі до надміру речей, що їх можна б за гроші придбати, він став призадумуватися над іншими, куди тривалішими від гроша цінностями, для яких варто б жити. Його бажання було типово філософське — досліджувати суть правди в її глибоких вічних формах, не дочасних, спрощених такою чи іншою вигідною сучасникам інтерпретацією. Не випадково прийшов до висновку, що шукати джерел правди треба скоріше на лоні великої матерії й вчительки життя, природи, як у її викривленому людиною лабіринті безрадїсної індустріальної доби нашої цивілізації.

Для цієї мети Торо віддалився, в повному значенні слова, від цивілізації, пішов у ліси, у малій місцевості Конкорд побудував собі сам, біля ставка Волден, малу хатину за 28 доларів, і там, живучи на скромному харчі і задовольняючись найнеобхіднішим, провів повних два роки життя, ввесь час присвячуючи спостеріганню з'явищ біологічного, тваринного й рослинного, світу. Плодом його філософських рефлексій і природничих спостережень упродовж побуту над ставком Волден, як і раніших та й пізніших мандрівок, що крім дальших екскурсій в Сполучених Штатах Північної Америки, завели його й у Канаду, була низка творів безцінної вартості. Два з них, видані ще за життя автора, це відомі «Тиждень на річках Конкорд і Мерімеке» і головний твір життя «Волден». Дальші 8 томів, видані вже по смерті Торо, як «Екскурсії в поле й пущу», «Мейнські ліси», «Єнки в Канаді», «Рання весна в Месечюсетс» і т. д. це збірники зладжені з його щоденника, інших рукописів і періодичних дописів до журналів; всі вони разом, переповнені пахощами соснового лісу, насичені атмосферою нічного багаття, похідок лісової звірини, водяних сплесків пстругів, пташиним перекликанням, віддзеркалюють джерельну чистоту й глибокий підхід до життя тієї рідкісної, прямодушної й безкорисної, людини.

«Волден», твір майстра, що придбав згодом Торо немирущу славу, ця мабуть найбільш незвичайна книга в усій американській літературі стала надхненням цілої генерації своїх і чужих письменників, природни-

ків і людей доброї волі. Це по-суті філософічний твір, що проповідує євангеліє простого, природного життя й шукає правди під пливкою поверхнею галасливої цивілізації. Його головні мотиви — це природність, простота буття, свобода від індустріалізму, гармонійне співжиття з природою, а над усе духовна прямота й взнесла радість у сприйманні життя.

В центрі життя Тгоро стоїть замітна подія, що була прямою послідовністю його рішення вести непорочне життя, згідно із своїми переконаннями. Він віддалився в лісі, тільки ж ніяк не в душі мізантропії, але на те, щоб знайти своє краще «я» і щоб бути якомога ближче до Бога. А крім цього, щоб віднайти дійсну, природну, життєву радість, із якою не має нічого спільного штучне, рафіноване зживання життя схилкової цивілізації. В нього не подибуємо ні сліду від звичних людині життєвих пристрастей, амбіцій. Він навіть ніколи не задумувався над одруженням, зрікаючись добровільно яких би то не було тілесних життєвих насолод і вигод. Одинока вигода, що лежала йому на серці — це була потреба дозволити на те, щоб бути занятим у свій власний спосіб гідною «гомо сапієнс» діяльністю. Там, на дозвіллі, давав собі такі питання, як «коли я не буду собою, то хто ж тоді мною буде?»; Питання ті, своїм засадничим характером, живо нагадують Сократове або Сковородиле «пізнай себе самого», чи Августинове «шукай себе, людино, шукай за своїм правдивим «я». Тгоро, віддалившись у природу, не обмежувався виключно до контемплляції; він поширював свої погляди, хоч і зовсім своєрідно, не так, як їх поширює пересічний філософ-теоретик чи професори філософії. Він, хоч і не мислитель-практик, все ж такі переконливіше їхньої прагматичної логіки, бо твердою мовою фактів із власного одуховленого життя, доказував живучість свого «вірую». Скільки ж його фактичний «поворот до природи» благородніший, гідніший наслідування від теоретизованого «повороту до природи» Руссо чи Толстого, що, обтяжени життєвими пороками, даліше словних маніфестацій своїх поглядів не пішли. Підсилена особистим прикладом криштально-чистого життя, подібно, як у випадку дійсних, не афектованих любителів правди, Сократа й Сковороди, тим вище підіймається філософія простоти й праведності Тгоро над софістику спекулятивних доктринерів, що це найбільш прикметна розбіжність між їхніми мислями й власними чинами.

Для Тгоро, що йшов до джерел найглибших істин, зрозуміло, не могло бути компромісу з дешевим утилітарним світоглядом сучасної йому генерації. Тому його книга «Волден» гостро відкидає бездушний «прогрес», «грошоробство» і всякі крикливі комерційні життєві «успіхи», що стали в його країні стандартними й виключними мірками вартостей.

Згідно з Тгоро, християнство заключається головню в тих основних реченнях із Євангелії, що їх сучасне «псевдохристиянство» поминає:

«Наперед шукай царства небесного», «не збирай собі скарбів на цьому світі», «продай те, що посідаєш і роздай убогим», «що з того людині, коли вона здобуде світ, але запалить власну душу». Сприймаючи глибинно євангельську науку, Тгоро, згідно із своїми духовними схильностями, стає новітнім послідовником св. Івана Хрестителя; він воліє життя духових вправ, проведене на самоті, хай лиш на сарані й дикий меді, ніж перебування серед поспільства нечесних. Супроти цього як дивно, що його послання з відлюддя має багато прикмет «голосу вопіючого в пустелі»?

За чим, власне, пішов він туди шукати, дуже образно з'ясовує Емерсон, один із найбільших поетів американської землі. Життя Тгоро описав Емерсон як одне тривале шукання за шляхетною цвіткою «едельвайс» (Edelweiss), символом сніжної, непорочної чистоти. Як визначував Тгоро справжній «життєвий успіх»? «Якщо твій день і ніч такі, що вітаєш їх із радістю, а все життя твоє видихуватиме аромат, подібно як цвіти й запашне зілля, і ставатиме воно гучнішим, більш зоряним, більш безсмертним, то в тому й твій життєвий успіх». Характеристичне для Тгоро його звернення: «Я відкрив у собі сильний нахил до вищого, або, як це прийнято називати,

»духового« життя; водночас запримічую ще й іншу схильність — до пер-вісного, може нецивілізованого, проте здорового буття; обидва ці, хоч назверх різні, проте насправді споріднені види, в однаковій пошані в мене, первобутнє люблю не менш від шляхетного».

Тгорова проза, класична і природна, віддзеркалює людину: міцну, прямолінійну, несентиментальну й свіжу, як води його ставка Волден. Побудова речень, на його думку, це подібний процес до рубання дров, або будь-якої іншої чесної фізичної праці. »Речення повинно виглядати так, наче б його автор, держачи в руці не перо, а плуг, протягав свою скибу рівно й чітко докінця«. Він бажав складати рядки, »що лежали б, мов камінні брили на сторінці й мали б тривання римських акведуктів«.

Нікуди в світ не манило йти Тгоро, бо ж найсуттєвіше в житті можна було, на його думку, знайти в його ж таки рідному Конкорді. В цілому, своє найбільше досягнення вбачав у вірності до кінця своїй світлій візії, що нею було для нього життя свободне, сповнене любов'ю мудрости, простотою й великодушністю. Насправді ж, це було життя воїна, готового завжди до бою. З усієї духовости Тгоро пробивається щось молодецьке, незіпсуте, цілюще. Щоб зберегти ті якості, треба було йому визволитися від обтяженої всіми пороками часу надокучливої метушні малих гомункулів свого докільля.

З віддалі сторіччя говорить він так же виразно й переконливо до нас і до наших умов життя, як і говорив до своїх сучасників; сьогодні, на-вряд чи вже можливо прослухати мовчанкою його упімнень або бути байдужим до причин його рішення »не-от так собі, лиш жити, в цьому неспокоїному, нервовому, гамірному й тривіальному сторіччі, але свідомо й твердо стояти на своєму місці, сліdkуючи в творчому напруженні за його бігом«. Ідеї Тгоро, як досі, цінили вправді й шанували, але ж їх, назагал, ігнорували. Америка своєчасно не хотіла зробити належних висновків із його здорового, гуманного вчення. Але може прийти час, що, поставлена перед вибором життя або загибелі, вона до його духової спадщини буде приневолена повернутися.

Нижче приводимо в перекладі лиш деякі суттєвіші для світогляду Тгоро думки з його пам'ятної книги »Волден«.

ГЕНРІ ДЕЙВІД ТГОРО

ВОЛДЕН*

(Вибрані думки)

Про екопомність.

Ось бачу молодих людей, моїх одноміщан; їх єдиним нещастям є чи не те, що одідичили ферми, дома, худобу, господарські знаряддя; а це все разом куди легше набути, ніж від цього визволитися. Чи не краще було б для них, якщо б були родилися на відкритих пасовиськах, у злид-нях і голоді? Тоді, може відкрілися б їм очі, до якої праці вони найкраще надаються. Хто поробив їх невільниками ріллі? Чому бо їм їсти аж шістдесят їх акрів, коли людині досить і скупой міркі землі? Навіщо починати їм зараз же після народин копати собі самому могилу? Та ні, їм треба жити »по-людськи«, штовхаючи поперед себе ввесь оцей жит-тєвий вантаж, справляючись із ним, скільки лише сили в них стало. Скільки ж то нещасних душ я зустрічав, розтрочених, пом'ятих накинута на себе добровільно тягарем, які, повзаючи вниз дорогою життя, по-

*) Henry David Thoreau: Walden.

пихали щосил свою комору, стіп сімдесят п'ять завдовжки, сорок завширшки, а до того ще й свої, ніколи не чищені »авгієві стайні« і яку сотню акрів цілини, ріллі, пасовиська, лісового участку. В той же час безпридільні, яким не треба боротися з усіма цими зайвими завадами, мають вже доста праці над тим, щоб підчинити собі і плекати всього кілька кубічних стіп свого власного тіла.

* * *

Більшість людей, навіть у цій відносно свободній країні, з вини незнання чи кардинальної помилки, до того заняті штучними турботами й зайвими, грубими трудами в житті, що всі кращі життєві овочі для них недосяжні. Їхні пальці від надмірної чорної роботи надто незграбні і за дуже вже тремтять, щоб їх підхопити. Насправді трудяща людина не має досить дозвілля, щоб присвятитися духовій праці над собою. Вона не може дозволити собі на піддержку дружніх відносин один із одним, бо її праця була б зараз же знецінена на ринку збуту. Людина не має часу на щонебудь інше, як лиш на те, аби виконувати функції машини. І як може усвідомити собі своє незнання (а таке усвідомлення необхідне для кожного росту) той, хто так часто робить ужиток із своїх сповидних знань? Такого ми інколи й зобов'язані потрактувати зичливіше, притягаючи терпеливо в наше оточення, наділяючи його щирістю, поки станемо його судити. Найкращі якості нашої природи, мов той цвіт овочу, можливо зберегти тільки завдяки якнайтендітнішому трактуванню. А втім, ні самі з собою, ні один із одним ми аж так ніжно не обходимося.

* * *

Люди у своїй масі, ведуть життя сповнене тихого розпачу. Що ми, з легкої руки, називаємо відмовленням, це здебільшого підтверджена розпачливість. Із розпачливого міста йдеш, було, в не менш розпачливе село, а розраду найдеш хіба що, стежачи за бравурністю от хоч би таких звіряток, як норка чи ондарта. Типічний, хай і несвідомий, розпач скривається навіть під поволокою ігор і розваг нашого суспільства. Справжньої гри в його житті немає, бо ж ця, начебто, мала би прийти щойно після праці. Проте притаманною ознакою мудрости є не чинити розпачливих речей.

Коли призадуматися над тим, яка, вживаючи слів катехизму, головна ціль людини та які головні необхідності й засоби для її життя, то здається немов людина вибрала добровільно найбанальніший спосіб жити, тому що вибраний спосіб вона воліє від будь-якого іншого. Насправді ж люди щиро думають, що їм немає іншого вибору. Тільки пильні і здорові характери пам'ятають, що сонце сходить ясне. Таким і життя людини може бути. Ніколи не пізно позбутися пересудів. СENS життя можемо досліджувати тисячами різних спроб, як напр., спостереженням, що те ж саме сонце, під яким дозріває моя квасоля, освітлює в цю ж мить цілу систему планет, серед яких наша земля лиш незначна частка.

* * *

Під речами «необхідними для життя» розумію все те, що людина здобуде виключно своїми власними зусиллями та що їй здається до того важливим, що без того лише мало хто, якщо взагалі хтонебудь, погодився б, чи то із причин цивілізаційної відсталості, вбогости, чи з філософічних міркувань, обійтися. До таких життєвих необхідностей людині нашого клімату врахую, ні менш ні більш, лиш їжу, житло, одяг і тепло. Доки не забезпечимо цих найбільш необхідних потреб, ми ще не готові займатися справжніми життєвими проблемами з повною свободою й виглядами на успіх.

* * *

Більшість предметів розкоші й багато із т. зв. вигід життя являються насправді не то що зайвим вантажем, але, щобільше, вони становлять рішуче перешкоду на шляху до духового піднесення людства. Щодо розкошей і вигод, то справжні мудреці вели завжди куди простіше і скупіше життя, ніж пересічні вбогі люди. Античні філософи, напр., китайські, індійські, перські чи грецькі, були клясою, в порівнянні з якою ніхто не був біднішим на зовнішні багатства, ані багатшим на внутрішні. Ледве, чи хтонебудь може бути безстороннім, мудрим спостерігачем людського життя, не запевнивши собі наперед сприятливого для цього ґрунту, добровільно прийнятої на себе вбогости. Овочем розкішного життя є лише пересичення, чи це буде в сільському господарстві, чи в промислі, в літературі, чи в мистецтві. Маємо сьогодні вправді професорів філософії, але ж не достає нам справжніх філософів. Коли ж сьогодні ще чудово філософію викладати, то головню завдяки тому, що колись було так чудово, згідно з філософічними принципами, жити. Бути філософом це значить не лише флекати шляхетні думки, навіть не конечно оснувати свою школу, але, найважливіше, до тієї міри любити мудрість, щоб жити згідно з її вказівками — життям простоти, незалежності, великодушності і довір'я. Це значить прикластися до розв'язки деяких життєвих проблем не тільки теоретично, але, що важливіше, практично.

* * *

Про книги й читання.

Гомера й Есхілла грецькою мовою читається без нараження на небезпеку марнотратства чи зайвого ласування, бо вживаючи деяких зусиль, ми хоч деякою мірою змагаємося з їхніми героями і присвячуємо гідній діяльності ранні години. Героїчні книги, писані навіть нашою мовою, залишаються все ж таки мертвими для дегенерованих часів; із чималим зусиллям повинні б ми дошукуватися значення кожного їх слова, кожного рядка, здогадуючись про куди глибший сенс, ніж на це дозволяє звичайний вжиток, що ми його здебільша робимо з давніх, сьогодні вилинялих, символів — мудрости, мужности, благородности. Сучасна дешева й умасовлена преса, при всіх своїх численних перекладах мало причинила до того, щоб наблизити нас до героїчних письменників античного світу, вони й надалі залишаються самотніми. А все ж таки варте ціни

молодечих днів і дорогих годин життя вивчення хоч і небагатьох слів античної мови, які вирізнятимуться від загальної тривіальності вуличного говору й являтимуть собою постійну спонуку й виклик. У нас прийнято говорити, що вивчання клясиків корисне хіба що своєю підготовною функцією для більш сучасних і практичних студій; проте допитливий студент вивчатиме завжди клясиків, якою мовою й наскільки античні вони б і не були. Бо що таке клясики, як не записані найшляхетніші думки людини? Це ж ті рідкісні пророцтва, що все ж таки здійснилися. Скільки ж у них влучних відповідей на найсучасніші проблеми.

* * *

Олександр носив у своїх походах «Іліяду» не даром у цінній шкатулі. Писане слово — це найдобірніша з усіх реліквій. Це щось ближче й універсальніше від усіх інших мистецьких творів. Це ж твір мистецтва найближчий до самого життя. Його можна перевести на кожную мову, його не то, що можна читати, але й насправді воно видихується з уст людини. Не лише записане на полотні, вирізьблене в мармурі, воно вивкується з подиху самого життя. Символ думки античної людини тут же стає мовою зрілих сучасників. Книги — це нагромаджені скарби світу, це найдовершеніша спадщина цілих генерацій різних націй. Найстарші й найкращі з них, зовсім природно й законно, стоять на полицях кожної хати. Їхні автори — це природна й непереможна аристократія кожного суспільства; вони бо, більш ніж королі й імператори, здобувають собі вплив на людство.

* * *

Твори великих поетів ще ніколи правильно не читались, бо лише великі поети вміють їх читати. Їх читалося здебільшого так, як товпа читає звізди, щонайбільше астрологічно, проте не астрономічно. Більшість людей навчилася читати, щоб послужити своїй дрібній вигоді, подібно як люди вчаться числити для організації своїх поточних рахунків і щоб, бува, їх у торгівлі хто не ошукав; але ж про читання, як про шляхетні духово-інтелектуально вправи, вони знають мало, або й нічого. Проте справжнім читанням у вищому розумінні є не та звична бездіяльність, що заколисує до сну наші духові хисти, але якраз той свідомий духовий процес, що приневолює нас піднятися навшпиньки і присвятити йому найбільш насторожені й невсипущі хвилини.

* * *

Для якої цілі жив.

Мусимо вчитися пробуджуватися і тримати себе тверезо, тільки ж не механічними середниками, а безконечним вижиданням світанку, який не заведе нас навіть після найглибшого сну. Не знаю відраднішого факту, як безспірну здібність людини піднести високо свідомим зусиллям своє життя. Похвально є зуміти намалювати особливої краси образ, чи вирізьбити гідну статую, однаке куди похвальніше різьбити й малювати саму піднеслу атмосферу й усі середники, крізь які глядимо в світ та з якими ми морально тотожні.

* * *

Я пішов у ліси тому, що забажав жити обдумано, мати діло лише з суттєвими фактами життя і намагатися вивчити його. Така лекція на природі необхідна для того, щоб, коли надійде час смерті, душі не потрясало сумне відкриття, що я насправді взагалі не жив. Мені бо не хотілося жити тільки підміною життя, в той час, коли справжнє життя — така велика цінність. Не бажав я й практикувати зречення, коли б таке не було абсолютно необхідним. Хотів я жити глибоко, вийняти весь мізок життя, жити так стійко й по-спартанськи, щоб могли розбити вщент усе, що по суті не є життям, витяти широкий покіс, прочистити все до ґрунту, загнати життя в кут, обмежити його до найнижчих умов, і, якщо б воно виявилось насправді низьким, тоді б хоч відістати весь екстрат його низькості й довести результати до загального відома; якщо б воно, навпаки, показалося величним, тоді треба ж було мені пізнати велич життя шляхом особистого досвіду, щоб могли дати про це точний і якнайправдивіший звіт.

* * *

Живемо назагал приземним життям, мов ті муравлі, хоч байка твердить, що вже давно стали ми людьми; подібно до пігмеїв, боремося з журавлями. Життя наше — це помилка на помилці, лата на латі, а найвищі наші чесноти обумовлені поверховною й неминучою нікчемністю. Наше життя прогайноване все на дрібниці. Чесна людина навряд чи має потребу рахувати вище своїх десяти пальців, у крайньому випадку могла б послужитися дальшими десятима пальцями ніг, і з рештою примиритися. Простоти, простоти, простоти! Кажу, хай ваших справ буде двітри, а не сотня, чи тисяча; замість мільйонами, рахуйте півтузинами, списуйте ваші рахунки на нігті великого пальця...

* * *

Проведімо ж хоч один день так свідомо, як це буває в природі. Хай нас не зводить від обраного задуму будь-який хряскіт наступленої горіхової лущини. Встаньмо вчасно, поснідаймо хутко, але погідно, без звичної нервозності; хай там і яке товариство прийде, хай іде, хай дзвоник дзвонять, діти репетують, виповнюючи по-своєму день. Чому ж нам схилитися і пливати за течією? Хай нас не зводить із пантелику і не паморочить отакий жахливо-головокружний вир, як обідня пора десь там серед південної мілини. Врахуйте цю небезпеку і ви спаслись, бо решта дороги вже вниз горба. Із настороженими живчиками, із вранішньою енергією проплиньте повз усе негідне вашого життя, звертаючи погляд у інший бік, а коли треба, прив'язавшись до машту, як Одисей перед зводницями-сиренами. Якщо машина свище, не турбуйтеся, хай, пересвище, а там захрипне. Якщо дзвоник дзвонить, хай, чому ж нам, як навіженим, бігти? Вкорінімось у глибший сенс життя, викорчовуймо шлях, розсовуймо грязь конвенційности, пересудів, ілюзій, поверховности.

* * *

Яке б і незначне твоє життя було, зустрінь його і жий свідомо; не втікай від нього, не клени його. Воно може і не таке погане, як його носій. Воно здається найбіднішим, коли ти найбагатший. Хто шукає не-доліків, знайде їх у раю. Люби своє життя, хоч воно й убоге. А тож, іще, можливо, переживатимеш радісні, захоплюючі, славні хвилини, навіть і в домі убогих. Заходяче сонце так же прекрасно променює, чи глядіти на нього з вікон захисту для безпритульних чи з приміщень багатіїв; подібно ж перед одними й другими дверима тає ранньою весною сніг. Коли в тебе спокійний ум, вестимеш задоволено хоч у хижині найбідніше життя, збагачуючись водночас бадьорішми думками, ніж жителі палат. Плекай убожество, як зілля в городі, як мудрець його плекає. Не турбуйся придбанням нових речей, чи це буде одяг, а чи приятелі. Одягай старе, все повертайся до нього. Речі не міняються, тільки ми міняємося. Продай своє шмаття і збережи свої думки. Господь за те подбає, щоб ти не потребував людської помочі. Він і єдиний справді може, а ніхто більше.

* * *

Бажаю не любови, грошей чи слави, бажаю правди. Сидів я при столі, що вгинався під багатою їжею, під всякими винами; була в домі тім улеслива уважність, але щирости й правди не було; і я вийшов голодний від негостинного стола. Гостинність була там студена як лід, якого зовсім не було треба, щоб гостей заморозити. Говорили до мене про вік вина і про славу виноградаря, тільки ж я думав про інше, старіше, і новіше, і чистіше вино, що походить із куди славнішого виноградаря, а такого вина в них не було і купити його було їм не під силу.

* * *

Життя, що виповнює нас, схоже на воду в ріці. Воно може ще цього року піднятися вище, ніж будь-коли раніше, і залляти висохлі узгір'я.

Переклав Р. Кухар

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

ПІДТРИМАЙТЕ АКТИВНО ВАШ ЖУРНАЛ. ФУНДУЙТЕ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ДЛЯ РІЗНИХ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ І ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК В ЄВРОПІ Й ЗА ОКЕАНОМ. РІЧНИК «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» — ЦЕ ДЕШЕВИЙ, АЛЕ НАЙКРАЩИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ. ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

ВАДИМ ЛЕСИЧ**С У С Т А**

Зударяються зигзаги мислей з дійсністю,
немов комахи із прозорою поверхнею вікна.
Оце й скляна межа.
Немає тут — розіп'ятої впоперек
мережі павутиння,
немає — чорної стіни.

Є лиш — прозориста напнута діафрагма,
що розділяє те, що є,
від того, що могло би бути.

Ми ходимо, немов годинники,
мов механізми, замкнуті
в шкатулі шкарубкій часу.
Так, скрипучи, — хвиляста вічність повторяється,
як колеса — округлий оборот,
що точки опору шукає,
спіткнувшись на кожному,
більш чи менш реальнім камені,
який не є — ані кришталем самоцвітним
каменя із надр землі, ані — наріжним
каменем з прислів'я,
ані — філософічним каменем,
а лиш — перекотиполем,
пісковиком звичайним, стужавілим
на бездоріжжях жовтої пустелі.

1956

ПІСНЯ ПРО НЕЗРИМИЙ СВІТ

Овоч ночі — місяць.
Вітер — дзвін колише.
Світиться живиця
У сосновій тиші.

Папороті прорость
Хаші мохом стелить.
В зоряних узорах
Барвінковий шелест.

На джерелах світлих
Плюскіт сизих тіней,
Біле дно розквітло
Місячним тремтінням.

Смарагдовий провіт.
Стрепенулось листя.
Мавки русі коси
Лісом поплелися.

В зворах звірі ходять.
Тихше, люди, тихше...
Шкуратяний одяг
Шелестить у тиші.

Ягоди калини —
— Зір горючі свічі.
Ручаями плине
Срібнолиця вічність.

1954

ПЕРШИЙ ВАЛ

Шматок життя гарячого я вирвав
У себе — і тобі поніс у дань.
І чую, як щемить у грудях прірва
Невідшумілих пожадань,
І серце тоне хвилюванням щедрим,
У ярі літа мерехтить,
Коли проходиш круглобедра
Повз мене — ти.
Хлюпочуть, пливучи, тугі припливи
І стугоняють скісні вітри...
— Хто ж ти? — Весни чужої привид,
Що прагне серце покорить?
А може ти — не ти, а весен
Утрачених моїх луна?
А може тільки плюскіт весел
Біля пливучого човна?...
Услід, ген, за тобою мчаться
Тремтіння снів, мов ластів'яча тінь,
І голубіє рос причастя
На папороті...
Тебе ж — нема. Лиш віє терпко простір
і відплива кудись.
І біль колючий, рвуче гострий,
Січе твої сліди...

— А ти — закам'яніла болем —
Вростаєш у чорнозем вглиб,
І українським Диким Полем,
Що — золотий колише хліб,
Голодна йдеш і мов причинна
В окам'янілості своїй,
— І крізь пожари, змарги й війни
Несеш свій прапор і свій біль.

МУЗИЧНЕ ДЕРЕВО

Співають пальці, наче струни,
Співає дерево в руках,
І виливається, мов струмיןь,
І вилітає наче птах.

В долонях пеститься розливом
Хистким, мов полум'я вогнів,
І у перлових переливах
Впадає в перебіийний гнів.

І знов шамшить і шумовіс,
Крильми метелика тремтить,
На вітрі — житом половіс,
В барвисті тоне шелести.

І в'ється знову, і гогоче
Закляттями чарівника
— І мовкне шепотом пророчим
Тасмне дерево в руках.

(З авторової нової збірки поезій
»Розмова з батьком«, Нью-Йорк, 1957;
передрук за писемним дозволом автора)

ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ

БРЕМЕН*

Всі від'їжджаючи зі своїх, так би мовити, «матірніх» таборів до США скупчувались, на той час, у межах американської займанщини в таких перехідних осередках-таборах: Мюнхен, Штуттгарт і Бутцбах. Звідтіля, а також з Берліну й Австрії, по кількатижневому чеканні, вони від'їздили до останнього перехідного табору в м. Бремені.

Бремен географічно лежав уже на терені британської займанщини, але становив у ній американську енклаву.

Переїзд із Бутцбаху до Бремену відбувся з поспішною швидкістю, в особових вагонах, але без світла й води. Подорож тривала біля 15-16 годин і регулювалася в той спосіб, щоб приїхати під вечір до Бремену.

Прямуючи з Бутцбаху на Гіссен і далі на північ Німеччини, вже за Ганновером, у міру наближення до Бремену, ми спостерегли, що красив почав мінятися. Поволі зникали невеличкі горби, і навколо нас стелилася рівнина, вкрита соковитими луками з чорно-білими коровами на них, що мальовничими групами-цятками скрізь там паслися. Іноді траплялися насажені ріденькі ліски, і щораз то більше піскових кучугур вказували на близькість моря.

Біля 16-17 години, 13 травня 1948 р., ми були вже на місці. Поїзд під'їхав майже під табір. Керівник валки передав усі справи представникам бременського табору, що нас уже очікували. Бже з перших заряджень кидалися у вічі лад і організованість. Подорожніх увічливо, але рішуче, попросили залишитись покищо у вагонах, на своїх місцях. Поодинокі нахабні спроби «упривілейованої нації» вискочити попереду всіх — не вдалися! Тягарові авта, з достатньою обслугою, швидко й справно перевезли вантажі до таборових комор. У міжчасі приймачі висаджували з вагонів насамперед родини з малими дітьми, візочками й численними підручними клунками. Потім розвантажували особові вагони по відділах, від першого почавши й по черзі до останнього. Спочатку обслуга відібрала від усіх підручні клунки й відвезла їх меншими тягарово-особовими автами. Опісля виходили подорожні та невеличкими гуртками прямували до табору. Старші й недужі поїхали разом із клунками. Таким чином потік клунків і людей поволі напливав до табору, що знаходився у 2-3 хвилинах ходу від поїзду.

Там уже кипіла праця приймання новоприбулих. При вході до табору інформатор скеровував усіх до відповідного приміщення. По дорозі кожний забрав свої підручні клунки, що лежали перед входом до підземелля, де відбувалась процедура приймання приїжджих. Там на протязі якихось 30 хвилин, тасьмовою системою, ми пройшли всі формальності прийняття в табір. Частково віддали більші вантажі на переховання до наступного дня, потім відбули перевірку змісту підручних клун-

*) Дивись «Бизвольний Шлях», чч. VI і XII, за 1957 р.

ків, що їх мали зі собою. При цьому нам відбирали досить ліберально істивні речі, залишаючи непочаті консерви й цукор, зате відбираючи електричні печі, залізка й чайники. Після того ми пройшли побіжні лікарські оглядини та отримали нову таборову посвідку, що була одночасно й харчовою карткою. Відтак роздано нам картки зі зазначенням бльоку, кімнати й числа ліжка, як теж постільну білизну. З усіма цими довідками, речами й білизною ми порозходилися по призначених місцях. За декілька хвилин, відсвіжені після подорожі, ми сиділи вже в ідальні за вечерею.

Переселенчий табір до США (Bremen, Emigrant Staging Area U.S.A., Schwarzer Weg) знаходився на далекому передмісті Бремену. Він був сполучений з містом безпосереднім трамваєм, 20 хвилин їзди. Табір займав просторі бльоки колишньої німецької технічної школи і морських касарень. У нижчих поверхах знаходились різні комори, пральні, майстерні, прибиральні, службові й урядові приміщення, церкви. На вищих — були влаштовані помешкання для подорожніх. Дві просторі й ясні ідальні з кухнями, шпиталь, книгозбірня, відпочинкова кімната і т. зв. «Американський Дім» займали решту проміжних приміщень. Табір був поділений на дві окремі, самостійні й задротовані частини: загальну й німецьку, в котрій мешкали подорожні німці. Там вони й окремо харчувалися на свої харчові картки.

В загальній частині табору, в кімнатах різних розмірів (обрахованих на 2 до 10 осіб), розмістилися, по змозі, родини з малими дітьми, окремо ж самітні жінки, або зі старшими дітьми й окремо самітні чоловіки, або також зі старшими дітьми. Всюди панувала достатня чистота. Оголошення, розвішені в кількох місцях, оповіщали про зобов'язуючий усіх порядок і ритм життя в таборі. Поза табором вільно було перебувати від 9 до 22 години. Сніданки видавано від 8 до 9 год., обіди — від 12 до 13 год., вечери — від 17 до 18 години. Їжа була смачна, але порції рішуче замалі. Тому більшість подорожніх дохарчовувалася поза табором по цінах «чорного ринку», які, до речі, в Бремені були значно нижчі від середньонімецьких. Виявилось, що чорно-білі корови по пасовищах речево оправдали симпатію до них з боку подорожніх! А під час споживання в «недозволений спосіб» рибних багатств та в міру того як гаманці подорожніх швидко опорожнювалися — зростала теж їхня ту-га за морем.

В деяких міських ресторанах обіди, з горілкою, коштували до 180-240 нім. м. на особу. Порція яєшні з білим хлібом коштувала біля 35 нім. м., порція печеної гуски (чверть гуски) на рибячому товщі, з хлібом — біля 180 нім. м., ціла печена гуска — 600 нім. м. і т. д. Булочки були в ціні 1 нім. м. Подорожні більш практичні або з родинами купували на тій же вулиці, влучно названій «Шварцер Вег», або по хатах довкола табору яйця по 8-8.50 нім. м. за штуку, молоко — 10-12 нім. м. за літр, вуджену рибу — 30 нім. м. за шматок, масло — 105-120 нім. м. за чверть фунта, редьку — 80 пфенігів за кілограм, торт — 15-20 нім. м. за великий шматок; поганенька горілка коштувала біля 100 нім. м. за пляшку, і т. д.

Частину цих харчів споживано на місці — у гандлярів, а частину вношено потайки до табору (напр., яйця, масло тощо). Споживано їх явно в ідальнях, як додаток, під час сніданків та обідів. Керівництво ідальні дивилося на це крізь пальці. Перевірки, час до часу, по кімнатах були також поверхові й ліберальні в цьому відношенні. Всі розуміли, що чей-же люди мусять щось їсти!

Вільний час, поза споживанням їжі, в буденні дні (крім субот, неділь і свят) виповнювався школою в »Американському Домі«. Ця освітня установа, розташована на терені табору й ведена, здається, квакерами підготувляла емігрантів до майбутнього життя в новій батьківщині. З цієї метою провадився, в трьох групах, курс англійської мови (нижчий, середній і вищий рівень) та висвітлювалися інформаційно-освітні фільми про життя в США. Фільми супроводилися відчитами, поясненнями і дискусіями. Окрім того відбувалися для найвищої групи дискусійні зібрання англійською мовою, де обговорювано різні проблеми американського громадсько-національного устрою та життя. Виклади мови були почасти пристосовані до національності емігрантів. Були узгляднені групи: німецька, польська й російська. Крім цього відбувалися різні загально інформаційні зібрання всіх таборян і в рамках окремих допомогових організацій: жидівських, католицької і Світової Ради Церков.

Вільний час, поза згаданими офіційними зібраннями і навчанням, виповнювався три рази в тиждень розривковими фільмами в таборі й поза ним, у міських кінах, оглядинами міста, прогульками та відвідуванням поблизьких гостинниць, де можна було дістати поганеньке пиво, лімоняду, содову воду тощо.

Все це скорочувало час чекання на черговий пароплав до США. Нормально час перебування у бременському таборі тривав пересічно біля двох тижнів. Після того подорожніх відвозили до поблизького порту Бремергавен, звідкіля вони океанічними пароплавами від'їздили вже до Нью-Йорку.

Табір міг умістити одночасно, в обох частинах, біля 1.200 осіб. Пароплавна партія обіймала звичайно біля 600-700 осіб. Отже залишки, що мали при наступному пароплаві першенство, погтовнювалися новоприбуваючими з таборового запілля. З них формувалися нові партії і т. д.

Так само, як попередньо у Бутцбасі, і тут не було усталеного наперед речення від'їзду. Він залежав від курсовання пароплавів та інших не можливих до передбачення обставин. Так само й тут подорожні весь час нервувалися, відгадували все нові й нові реченці, докучали таборовим урядовцям, пароплавним і допоміжним організаціям тощо. Так само й тут найкращі та своєчасні відомості мали жиди.

При мені від'їхала одна така партія, і я мав нагоду спостерігати всі формальності зв'язані з від'їздом. Дата від'їзду оголошувалася кілька днів наперед. Напередодні оголошувався погодинний порядок у день від'їзду і під час самого від'їзду. Порядку допильновувала ця сама служба, що нас приймала в табір, так само ввічливо, але й рішуче, як і під час приїзду. Все відбувалося за пляном, швидко й справно.

Таборова поліція в бременському таборі складалася з поляків — вартвичної сотні (т. зв. »чорні сорочки«), облута була з німців, урядовці

були мішані — поляки, німці, американці й трішки інших національностей.

При таборі працювали різні «допоміжні комісії», що від початку опікувалися подорожніми. З-поміж них представники жидівських допомогових товариств урядували постійно, всесторонньо й вельми ефективно. Представники інших допомогових організацій (католицької і Світової Ради Церков) лише час від часу приїздили до табору і діяли в обмежених формах, у залежності від перебування або вибування партій подорожніх. Це очевидно було спричинене не тільки фінансовою потужністю жидівських організацій, але й речеву обумовлене кількістю національного складу емігрантів.

Головними темами розмов між подорожніми були: реченець від'їзду, проблема харчування, свіжа білизна, щоденні біжучі турботи, особливо в тих, що були з дітьми, і врешті безконечні розмови про майбутнє в США. Уява про цю майбутність у міру наближення до «обітованої землі», в міру відбування щораз то нових формальностей, у міру здобування щораз то нових відомостей (із відчитів квакрів, із листів від знайомих і рідні тощо) — вкривалася все більшою і більшою мрякою та сповнювала серця подорожніх щораз то більшим неспокоєм.

Тому нічого дивного, що перебуваючи в такому психічному стані мало хто з подорожніх мав час і бажання звертати увагу на довколишні краєвиди й міста, в яких іноді по кілька тижнів доводилося їм перебувати. Це було з великою шкодою для наших подорожніх, бо ж, як відомо, осередня Європа виповнена вщерть, на кожному майже кроці, перлинами природи й історичними пам'ятками.

З місцевої літератури довідуємось, напр., що тодішня німецька провінція Бремен належала до американської займанщини Німеччини. Вона була оточена британською займанщиною. Американська енклава складалася з трьох повітів і міста Бремен. Останнє складається з матірнього міста — Бремену (біля 400.000 мешканців у 1948 р.), положеного над рікою Везером, і з віддаленого від нього на 50–60 км «дочірнього» міста Бремергавен (біля 100.000 мешканців) — морського порту, розташованого в гирлі ріки Везера. Місто сполучене з портом каналом — морсько-річним шляхом із численними й зручними пристанями.

Бремен є найстаршим морським містом Німеччини. Його історія сягає 787 року, коли ще Карло Великий заснував тут єпископство. Року 965 Бремен одержав т. зв. «ринкове право». Від того часу на протязі тисячоліття нав'язав він торговельні стосунки з усіма північними країнами. У 1358 р. Бремен приступив до Ганзейського Торговельного Союзу північних німецьких міст. У 1646 р. Бремен став вільним містом. У 1827 р. Бремен заснував у гирлі ріки Везер вицезгадане дочірнє місто — морський порт під назвою Бремергавен. Колись був Бремен містом готичних церков, доповнених будинками ренесансу, пишних палаців гільдій і міських будинків. Нині належить він до найбільш знищених міст. Центральна частина міста знищена на 61%, майже всі історичні пам'ятки не існують. На щастя, властивий осередок — серце міста — ринок у головному учілів. Залишилися: міська церква (Дом) з 1003 року, пам'ятник Роляндові поставлений у 1404 році, ратуша з-перед 500 років у цілій її давній

пишноті і т. зв. «шкоттінг» — історичний дім гільдії купців, що тепер відбудовується. Все це разом творить чудову панораму в середньовічному величньому стилі.

У досить короткому часі по другій світовій війні вдалося привернути бременському портові його колишні спроможності. У 1938 р. оборот вантажів досяг був 9 мільйонів тонн, у 1947 р. — упав до 4,8 мільйонів тонн, отже був удвоє менший від передвоєнного. Але не слід забувати, що тепер діє лише транзитна ненімецька фльота. Експортна торгівля Бремену є властиво нечинна. Многобічна промисловість міста поволі урухомлюється, якщо вона не здемонтована, як напр., великі корабельні майстерні Акційного Товариства «Везер». Далеко-морське рибальство покищо незначне в наслідок втрати більшої частини рибальської фльоти. Все ж таки Бремергавен і надалі залишається найбільшим рибальським портом Німеччини.

Серед таких обставин від'їхала до Бремергавену в другій половині травня чергова партія подорожніх. Увійшли в неї залишки від попередньої партії та деякі родини з новоприбулих, що мали малі діти, вагітні жінки тощо. То була невелика партія. Вона доповнювала групу ідучих до Канади пароплавом «Marine Fletcher».

Від'їзд наступної, себто нашої партії, передбачався щойно на біля 15 червня 1948 р. Це мав бути нібито останній курс пароплава з Німеччини до Нью-Йорку в 1947/48 еміграційному році. Відтак мала наступити довша перерва у зв'язку зі змінами, що плянувалися на 1948/49 р., згідно з новим іміграційним законом до США. З цією метою в кількох кілометрах під Бремергавеном поспішно організувався новий, велетенських розмірів перехідний табір на 10-12 тисяч подорожніх одночасно. На 1 липня 1948 року він мав бути, буцімто, вже готовий і після цієї дати мали до нього спрямовувати нових подорожніх. Під час мого перебування в бременському таборі набирали поміж таборянами охочих до тимчасової праці при організуванні нового табору. Давали за це там, нібито, краще їсти й цигарки. Тому щодня вантажні авта відвозили бажаючих на працю і під вечір привозили назад.

Перспектива надпрограмового паротижневого сидіння в таборі дуже всіх засмутила з уваги на дорожнечу харчів поза табором. Дехто вже витратився до останнього і поважно не доїдав, дехто сягнув уже по речі й приховані долари, що їх віз до США на початок. Розпочався наново, по від'їзді частини слухачів, цикл викладів із англійської мови, обрахований на наше перебування в таборі до 15 червня 1948 р.

Користаючи з такої не досить приємної обставини, я в міжчасі почав листуватися зі своїми друзями по таборах Німеччини. Вони радо відгукнулися, а деякі з них прислали мені навіть наспілі для мене листи й гроші — Н. В. з Кастелю, М. К. з Бутцбаху — харчову пачку, і М. К. з Льонзее — таку ж пачку й гроші. Це мене дуже зворушило і підтримало на душі й тілі, бо власні запаси вже вичерпалися.

Несподівано ми довідалися, що від'їзд має відбутися 2 червня 1948 р. пароплавом «Egrie Pyle». Він відвозив робітників (-иць) до Канади і міг узяти додатково ще біля 300-350 осіб з-поміж нас.

Але нас було більше за згадане число. Першенство мали раніш прибулі до бременського табору емігранти з таборів Мюнхен і Штуттгарт.

На дальші місця призначено насамперед усіх »з родинами«, що приїхали з Бутцбаху. Потім допіру самотніх по абетці від »А« почавши. Таким чином автор цих споминів потрапив до цієї групи (на літеру »Б«). Кількадесят осіб, самотніх, із Бутцбаху, з прізвищами на дальші літери, залишилися до наступного від'їзду, що мав наступити у вищезгаданому реченні, себто 15 червня 1948 р.

За два дні перед від'їздом відбулися загальні збори таборян. На цих зборах представники пароплавного товариства »United States Lines« роздали всім їдучим пароплавні квитки й картки зі зазначенням поверху на пароплаві, каюти й числа ліжка в ній. У тому ж менш-більш часі, допомогові організації скликали також нарізно своїх петентів. На цих, вужчих, зібраннях після перевірки їдучих були усталені адреси осіб до котрих вони їхали в США. В разі браку такої адреси її заступала адреса централі даної допомогової організації. Так само було остаточно з'ясовано на чий кошти дана особа їде. Особи, що їхали на кошти допомогової організації підписували зобов'язання про зворот позички. Були тарифи за переїзд: 1) жінки, що їхали в кращих умовах, платили по 200 доларів від особи, 2) діти платили половину цієї суми, себто по 100 дол., 3) мужчини, що їхали в кращих умовах — по 180 дол., і 4) мужчини в гірших умовах — по 160 дол. від особи. До цього доходили видатки на консульську візу — 12 дол., різні пароплавні оплати — біля 8 дол. і кишенькові гроші, що їх мали видати нам на пароплаві — самотнім по 3.50 дол., а родинам у залежності від їх чисельности, напр., на три особи — 10 дол., і т. д. Мій переїзд, напр., коштував 203.50 дол. Ці гроші заплатила за мене Світова Рада Церков, що перевозила й опікувалася мною. Реченці й рати сплати позички не були згори встановлені.*)

Наприкінці зборів наказано було нам, у рамках групи Світової Ради Церков, вибрати з-поміж себе »старшого«, що знав би англійську мову і не був би обтяжений родинними обов'язками.

Наступного дня відбулися поверхові лікарські оглядини, і кожний подорожній, віддавши посвідки з попередніх таборів про щеплення віспи й протитифозні застрики, отримав нову бременську лікарську посвідку для вступу на пароплав.

О 9-ій год. вранці заїхали під мешкальні бльоки А, В, С і Д тягарові авта. Служба повиносила клунки й відвезла їх до поїзду. Подорожні виходили, віддаючи при дверях посвідки про здану постільну білизну. Відтак, по черзі, проходили через підземелля, де віддавали свої таборові »паси« й отримували взамін картки на »вихід« з табору.

Поїзд заповнювався, від переднього вагона почавши. Біля дверей лежали наші клунки. Кожний забирав свої і влаштовувався у вагоні, як і де хотів. Місця було подостатком.

О 10-ій год. поїзд рушив до Бремергавену. Всі, що залишилися в таборі і на залізничній станції, бо проводити не було вільно, махали хустинками. Дехто — щиро, чи не щиро — навіть плакав.

Бувай здорова, Європо!..

*) Приїхавши до Нью-Йорку і знайшовши працю, я сплачував позичку по 5 дол. щомісяця.

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ

(Спогади, продовження, 7)

Повернення до педагогічної школи

Після ранішньої лекції в школі імені Стешенка Горовий збирався йти до відділу освіти.

— Пробачте, тут живе Юрій Петрович Горовий? — почув він з коридору.

— Юрію Петрович, до вас гості! — гукнула до нього дружина директора Голобородька.

— Горовий вийшов і побачив Володимира Г., одного з кращих учнів учительської семінарії на Шведській Могилі. Поруч із ним стояв чоловік років 32-35, зі світлим рожевим обличчям, карими веселими очима, одягнений у сіру, доброго сукна свитку.

— Це мій товариш по школі Семен Д., — відрекомендував його Володимир. Ми оце вдвох приїхали до вас... Учора відбулися студентські збори, всі хочуть, щоб ви повернулися до школи.

— І ви думаєте, що це так просто? Студентські збори постановили, залишається лише виконати постанову?.. Я сам давно клопочуся про це, радий повернутись до вас, та нічого з цього не виходить... Вам же мабуть відомо, що я дав підписку про невиїзд з Полтави?

— А я все таки думаю, Юрію Петровичу, що нам пощастить вирвати вас звідси, — вставив своє слово Семен Д. — Я знаю трохи Лісовика; він з Кременчужчини, українська душа, хоч і большевик. Ми його упросто.

Вирішили, що до Лісовика спочатку підуть лише студенти. Горовий пішов до своєї кімнати, а студенти — до Лісовика. Через якихось півгодини викликали й Горового.

— Оце до мене приїхали студенти з Білик, прохають, щоб я відпустив вас, — звернувся до Горового Лісовик. — І не хотілося б мені цього робити. Ви тут у нас дуже потрібні, та нічого не вдієш. Занадто вже налягають хлопці. Хай буде по-їхньому... Ідьте та виховуйте добрих радянських учителів та, коли нам буде потрібно, то приїдете до нас сюди на курси або лекцію якусь прочитати... Всі потрібні папери вам будуть видані.

Коли вийшли від Лісовика, Горовий щиро подякував студентам.

— Юрію Петровичу, — відповів на це Семен Д. — Ми клопоталися не тільки для вас, а й для себе, бо без вас у нас школа не піде. Думаю, що ви з Володимиром не гаючись поїдете в Білики; там вас з нетерплячкою ждуть студенти і родина. А я ще почекаю тут, може мені пощастить забрати в Білики шкільні воли, корови, а може й якогось плуга дістану.

Горовий з великим здивуванням подивився на Семена Д. Це був новий тип студента, — студента господаря. Він звик у себе на хуторі господарювати, всьому давати лад і розумів, що без господарства не може обійтись і школа. Особливо на селі та ще в часи большевицької розрухи.

Нові мрії

Уже вечоріло, як Юрій Петрович приїхав до Білик. Ще дорогою він відчував велику радість, подібну до тої, яку колись відчував, вийшовши з денікінської в'язниці.

Радісна була зустріч і з родиною. Юрію Петровичу здавалось, що минули тяжкі часи, що тепер все піде добре, що він тут у селі — далеко від большевиків і може бути цілком вільною людиною.

В сінях затупотіло. Хтось постукав у двері.

— Хто там? Увійдіть.

В кімнату вступило декілька студентів. Між ними були Володимир Г., Дмитро Сапсай і Серафима Я.

— І ви тут, Сіма, — звернувся Юрій Петрович до неї.

— Я. Ви мене пам'ятаєте?

— А якже... це ж ви минулої осені приходили на Шведську Могилу, щоб вступити до семінарії.

Сіма почервоніла, очі її засяяли, на обличчі з'явилась весела усмішка, через що воно, не зважаючи на неправильні риси, стало дуже привабливим.

Горовий пригадав, як ця енергійна селянська дівчина, пройшовши з Кішіньки, де вона жила, якихось сорок кілометрів, добилась до залізничної станції та приїхала до Полтави, а потім дісталась до Шведської Могили. Школу тоді вже зайняли під концентраційний табір, і бідна дівчина з розчаруванням мусіла була повертатись додому. Ще тоді вона звернула на себе увагу Юрія Петровича тією надзвичайною охотою до науки, яка відчувалась у всій її істоті. Юрій Петрович закликав дівчину до себе, дружина пригостила її чим могла й залишила у себе ночувати. Дівчина зразу ж відчула велике довір'я до Юрія Петровича та його дружини і в розмові з ними багато цікавого розповіла про себе. Батьки її — бідні селяни з села Кішіньки, Кобеляцького повіту. З малих літ вона виявила велику охоту до науки. Батьки нічим не могли допомогти їй, і вона після закінчення народної школи найнялася в наймички до учительки Козельщанської єпархіальної школи. (Остання мала лише чотири молодші класи і рахувалась за філію Полтавської єпархіальної школи). При цьому вона домовилась, що матиме право у ранішні години відвідувати класи і вчитись. Училась вона дуже добре. Але для неї було замало чотирьох класів єпархіальної школи. Декілька років вона вчилась самотужки. Почувши про українську школу на Шведській Могилі, вона попростувала туди, але вернулась ні з чим.

Звернув на себе увагу Юрія Петровича і студент Сапсай. Це був високий стрункий юнак з тонким білявим обличчям, в якому відбивалась вроджена інтелігентність.

Через якихось десять хвилин всі почували себе так, наче вже декілька років жили вкупі. Студенти розповідали, що в школі ніяк не налагодиться навчання: нема сталого розподілу лекцій, часто лекційні години пустують, студенти не знають, що їм робити, а дехто з них починає й бешкетувати на селі, що викликає велике незадоволення серед селян.

— Тепер я певна, — весело й з притиском сказала Сіма, — що все буде гаразд: піде навчання, в школі буде лад.

— А чого ви такі певні? — запитав Юрій Петрович.

— А того певна, що багато чула про вас... Та хоч би й не чула, я знаю, що школа тепер піде.

— Я вам дуже дякую за довір'я до мене, — відповів Юрій Петрович, — буду намагатись виправдати його... Але знайте, що один я і навіть весь педагогічний колектив не збудує доброї школи без вашої найактивнішої участі.

— Це ми знаємо, — з певністю сказав Володимир. — Ми будемо з великою охотою робити все, що ви нам скажете.

— Цього мало... Я не все можу вам сказати, не про все подумати... Треба, щоб і ви брали активну участь в розбудові школи. Це наша спільна справа... Тим більше, що ви — майбутні вчителі.

Розійшлися студенти годин в одинадцять. Юрій Петрович довго не спав і все думав... будував пляни майбутньої роботи. Але це не були логічні міркування, розрахунки, логічні конструкції. Перше місце посідали яскраві образи... В свідомості виступали класні кімнати, лябораторії з приладдями, педагоги, студенти і між ними Семен Д., Володимир Г., Сіма Я., виступали селяни, студентський хор, вистави... І все це було таке яскраве, що губились межі між мріями і дійсністю. Юрій Петрович думав, що зі школою сталося зовсім добре. То вона стояла собі серед поля. Хоч вона й мала добрі будівлі, великий сад, землю й господарство, та за те не мала безпосереднього зв'язку з селянами. А тут, у Біликах, є всі можливості до того, щоб збудувати школу, яка буде виховувати добрих вчителів для села. Живучи серед селян і самі будучи селянськими дітьми, вони під керівництвом педагогів глибоко спізнають село зо всіма його позитивами й негативами. Вони понесуть селянам справжню культуру, засновану на кращих традиціях українського народу, культуру високу, але на українських національних засадах. Для цього вони самі перш за все не тільки мають жити в культурних умовах, але й створити ці культурні умови. Бо тільки тоді вони не лише зрозуміють, що таке культурне життя, а й умітимуть творити його. Це життя мусить бути подібним до селянського життя, але на значно вищому поземі. Школа мусить мати своє господарство, але висококультурне, засноване на досягненнях агрономічної науки. Його треба організувати так, щоб праця в ньому не відібрала багато часу і не перешкождала навчанню. Для цього воно має бути невеликим (не на тридцять гектарів, як у Полтаві), і праця в ньому мусить бути найтісніше зв'язана з природничими науками. Господарство має бути лябораторією школи. Навчання в школі не мусить полягати лише в засвоєнні книжного матеріалу, що потім швидко забувається, — воно має включати в себе й дослідницьку роботу студентів. Під керівництвом природників вони мають досліджувати перш за все природу Полтавщини, під керівництвом істориків і літераторів — історію її, побут, звичаї, народну творчість. І це не тільки для того, щоб оволодіти методами дослідницької роботи, а й для того, щоб ґрунтовно знати свою країну. Тільки тоді вони зможуть бути справжніми учителями українських селянських дітей, тільки тоді вони зможуть виховувати патріотів, що знають і люблять свою Батьківщину.

А знання основ сільського господарства не тільки з книжок, а й з власної практики дасть можливість майбутнім учителям не лише добре навчати дітей, а й бути дорадниками дорослого селянства, помічниками й співробітниками сільських агрономів.

Вивчивши історію Полтавщини, побут і звичаї населення, майбутні вчителі зможуть збагачувати свої лекції цікавим і живим конкретним матеріалом, а головне, спізнають дух свого народу і любов до нього передадуть своїм учням. А дехто з них і після закінчення школи буде продовжувати дослідження свого краю та його населення, збагачуючи цим українську науку.

Сама поведінка студентів мусить бути висококультурна в дусі української культури й традиційної моралі. Юрій Петрович відчував тоді відразу до міста. Воно здавалося йому зденационалізованим і здеморалізованим. Коли він порівнював типового міського урядовця з типовим селянином із родини, де міцно трималися українські традиції в побуті й моралі, йому здавалось, що селянин стоїть значно вище від міщанина. У нього більше справжньої внутрішньої шляхетности, статечности, свідомости своєї й чужої гідности. Отже цей дух традиційної шляхетности, поєднаної з простотою у відношенні до людей, має плекати школа.

Нарешті школа має дати студентам високе естетичне виховання, але знову ж таки в українському національному дусі. Вона має культивувати українську пісню й музику, українські танки, поезію й письменство. І все це не тільки для себе, а й для селянства. Пісня має бути першим кільцем у ланцюзі, що зв'яже школу з селом. За нею підуть вистави, лекції, спільні свята, відвідування селянами шкільних дослідних грядок, лабораторій і т. ін. Так школа крок за кроком стане центром національної культури на селі, а студенти її ще на шкільній лаві навчатися провадити культурну роботу серед селянства.

І коли Юрій Петрович думав про все це, то згадував і про Дурдуківського, що провадив творчу роботу в першій київській гімназії, і про гімназію ім. Стешенка в Полтаві на чолі з Голобородьком. Юрій Петрович був певен, що таких шкіл не мало є в Україні. Всі вони працюють в напрямку відродження України, піднесення її національної культури. Перед Юрієм Петровичем ставала прекрасна візія Батьківщини, що після довгих років занепаду, як той фенікс, встане з попелу, розправить крила й піднесеться в блакитну височінь.

Перші кроки

На другий день Юрій Петрович пішов до школи. Переступивши поріг її, він зразу ж відчув, що далека є сіра дійсність від блискучих мрій. Середину шкільного будинку займала досить велика зала. Але яка ж вона була непривітна! Давно немита, непофарбована підлога, сірі давно небілені стіни, в повітрі відчувається пил. По залі ходило кілька селянських юнаків і юначок. Між ними була й Сіма.

— Доброго здоров'я, Юрій Петровичу, — весело привіталась вона. Приходьте сьогодні до нас на лекцію.

— Добре, прийду... А де ж тут у вас лекторська?

Юрію Петровичу показали двері в кутку залі.

В невеликій кімнаті, з такими ж сірими, як і в залі, стінами, сиділо чоловік п'ять лекторів. Між ними Юрій Петрович знав професора Бузинного, що тимчасово до його повернення керував школою, Юрія Васильовича Леонтовича, з яким працював у союзі «Українська Культура», та Івана Григоровича Сидоренка, що приїхав до Білик із Шведської Могили. Поздоровившись з ними, Юрій Петрович підійшов до білявого, середнього росту чоловіка. Той чогось почервонів, в очах його забігали вогники.

— Здається, Степан Васильович Колісник? — запитав Юрій Петрович.

— Так, так... Дуже радий вас бачити, — відповів той з деяким замешанням.

— Що ви викладаєте?

— Математику.

Юрій Петрович згадав, як Колісник вартував його при девікінцях, і йому стало дуже неприємно.

Юрій Петрович підійшов до п'ятого із присутніх в кімнаті чоловіків. Це був високий чоловічина, ще молодий, але з занадто серйозним і навіть суворим обличчям.

— Ілько Сергійович Педан, — відрекомендувався той.

— Що ви викладаєте?

— Я спеціалізуюсь у геології та мінерології, але крім того викладаю ще й ботаніку.

Не зважаючи на суворість молодого педагога, Юрій Петрович зразу ж відчув до нього симпатію.

Довідавшись у педагогів, що сталого розкладу ще нема, і умовившись з ними, Юрій Петрович пішов на перший курс. На партах сиділо коло сорока селянських хлопців і дівчат. В більшості це була здорова молодь зі свіжими обличчями і розвиненими м'язами.

Юрій Петрович прочитав їм вступ до психології. Хоч лекція була абстрактна, молодь слухала його з великою увагою. В очах у багатьох світилась жадоба знань і бажання працювати, переборюючи всякі труднощі.

На вечір Юрій Петрович скликав педагогічну раду. Коли зібрались педагоги, він зразу ж відчув, що було не тільки недоречним, а навіть смішним обмірковувати з ними ті широкі пляни, про здійснення яких він з таким захопленням мріяв учора. Серед педагогів панував скептицизм щодо майбутнього школи. Особливо це було помітно у Бузинного. Складалось таке враження, що він виїхав з Полтави виключно з тих міркувань, щоб у селі пережити часи голоду, але й в селі його зустріли ті ж самі злидні. Він жалівся на те, що сільський виконком не тільки не допомагає школі, а навіть всякими способами шкодить їй; що на базарі за гроші нічого не можна купити.

Багато розмовляли педагоги про вороже ставлення сільської більшовицької влади до школи, про те, що вона вбачає в педагогах контрреволюціонерів — петлюрівців. На нараді Юрій Петрович довідався, що школі бракує педагогів, і що закликати їх неможливо, бо праця в ній зовсім не оплачується...

Після наради Юрій Петрович вертався додому разом з Леонтовичем і закликав його до себе. Працюючи з ним у союзі «Українська Культура», Юрій Петрович близько зійшовся з ним. Про своє минуле Леонтович не любив розповідати. Якимсь випадково Юрій Петрович довідався, що Леонтович до революції був підполковником царської армії. Він здавався Юрію Петровичу добре освіченою і вихованою людиною, щирим українським патріотом. Він разом з директором Приймою багато працював у «Просвіті», при чому виявив не абиякі здібності організатора і промовця. А особливо подобався він Юрію Петровичу своїм оптимізмом і сміливістю... Тепер Юрій Петрович помітив у нього значні зміни. Його залишив колишній оптимізм. Поразка українських армій переконувала його в тому, що большевики остаточно запанують на Україні. На майбутнє школи він дивився так, як Бузинний; в його розмовах не було нарікання на матеріальні злидні, але все таки і в нього не було надій на якийсь розквіт школи... Можна щось зробити, можна в національному дусі виховувати молодь, але все це в певних межах і обережно... У тоні розмов Леонтовича, як і раніш, відчувалась симпатія і сердечне ставлення до Юрія Петровича... Він, щоправда, в дуже делікатній формі висловив незадоволення Вузинним і антипатію до Колісника.

Шкільна демократія

Коли попередня ніч була для Юрія Петровича переповнена світлими мріями і радісними надіями, то ця ніч була повна сумних думок і розпачливих переживань. Але, як це нераз траплялося з Юрієм Петровичем і раніш, розпач, будучи гострим, тривав недовго. Думка почала шукати виходу й знайшла його...

Коли педагоги не вірять у майбутнє, — а без віри не можна добре працювати, то він буде діяти безпосередньо через молодь.

На другий день Юрій Петрович скликав загальні збори студентів. У великій класній кімнаті набилась сила молоді. Всі з цікавістю й надіями дивились на нього. Ідучи на збори, Юрій Петрович вирішив побалакати зі студентами про тяжкий матеріальний стан школи, про неустаткованість її, про безпорадне становище педагогів, і закликати їх до активної участі в розбудові школи. Про якісь широкі пляни він вирішив нічого не казати, бо все це здавалось несвоєчасним.

В такому дусі він почав свою промову, — сухо, діловито. Але в міру того, як утворювався й зростав контакт з аудиторією, піднісися його настрої, думки ставали більш сміливі й рішучі. Ніби ці думки були спільні для нього й молоді, він був тільки виразником їх. У своїй промові Юрій Петрович змалював образ учительської школи, що виховує творців нової відродженої України. Промова викликала ентузіазм студентів. У виступах вони пропонували організувати допомогу педагогам харчами, пропонували власними силами прибрати шкільні приміщення і підтримувати в них чистоту й порядок, прохати педагогів, щоб вони приступили до організації кабінетів, при чому зі свого боку обіцяли найдяльнішу участь в цьому...

На другий день після лекцій на квартиру до Юрія Петровича прийшли Семен Д., Володимир Г., Дмитро Сапсай і Василь Л. Вони заявили,

що їх обрали студенти, як своїх представників, для допомоги педагогам в організації школи.

Нарада із студентами тривала досить довго. Перш за все були висунуті й обговорені питання господарські. Тут дуже активну участь брав Семен Д. Він запропонував з'ясувати, скільки треба для педагогів різних харчів, і зробив відповідну розкладку серед студентів, а тим часом подбати про те, щоб школа мала своє господарство, що буде, з одного боку, дослідним полем для студентів, а з другого — постачатиме харчі для педагогів. При цьому Семен Д. інформував про наслідки своїх заходів перед господарським відділом Полтавської освіти. Виявилось, що шкільні корови десь дівались, залишилися воли, але відділ освіти нізащо не хоче повернути їх... Доведеться ще не раз з'їздити за волами в Полтаву, а тим часом клопотатись, щоб Вілицький виконком дав для школи землю. Це теж, за словами Семена, потребує багато зусиль і наполегливості.

Вирішено було якнайскоріше організувати хор і розпочати підготовку до вистав, що взяв на себе Сапсай. Він завважив, що викладавець співів і диригент Іван Сидоренко живе в дуже поганих житлових умовах і що треба поклопотатись про краще приміщення для нього.

Розмовляли також про те, що треба закликати нових педагогів. Юрій Петрович обіцяв пошукати їх у Полтаві, а Семен Д. нагадав, що недалеко від Кобиляк, на хуторі живе Палажка Федорівна Колісник, яка недавно скінчила високі жіночі курси й могла б викладати історію України.

В найближчу неділю прийшли до Юрія Петровича Володимир Г. і Семен Д. і попросили його прийти в школу, щоб порадитись про розміщення кабінетів. В школі Юрій Петрович застав жваву роботу. Студенти й студентки підмітали й мили підлогу та вікна. Праця йшла дуже жваво; лунав сміх, дотепи. З особливою жвавистю працювала Сіма. Юрій Петрович оглянув шкільні приміщення і попросив одного із студентів закликати в школу Педана.

— Ілько Сергійович, — звернувся Юрій Петрович до нього, коли той прийшов до школи. — Я оце думав про організацію шкільних кабінетів. Кімнат тут небагато. Гадаю, покищо ми обмежимося організацією двох кабінетів. Я беру на себе організацію педагогічного кабінету, — чи не взяли б ви на себе організацію природничого?

— Природознавство — це ж цілий комплекс наук...

— Я це знаю... Але окремих кабінетів, — зоологічного, ботанічного, геологічного, — ми тут організувати не можемо, бо нема приміщень та й коштів. Гадаю, що було б найдоцільніше організувати кабінет місцевої природи, в якому б концентрувалася дослідницька робота студентів.

— Розумію вас... З великою охотою візьмуся за цю справу.

»Само начальство«

Другого дня Горовий пішов у сільський виконавчий комітет, що містився якраз проти школи. Із сіней вступив до великої кімнати, в якій купчилось чоловік двадцять селян. В повітрі стояв тютюновий дим і порох.

— Де тут я можу побачити голову виконкому? — звернувся Юрій Петрович до одного з селян.

— Он у тій кімнаті. Там тепер зібралося все начальство: і голова виконкому, і голова комнезаму... Та тільки чи приймуть вас? Зараз про щось радяться.

— Попробую, — відповів Юрій Петрович і, постукавши, вступив у невелику кімнату.

За столом сиділо чотири чоловіки.

— Чого вам треба, товарищу? — спитав один з них, що сидів посередині і, як видно, був головою виконкому.

— Я прийшов у справах педагогічних курсів.

— А ви хто такий будете?

— Я керівник курсів. Маю призначення від полтавського відділу освіти.

Юрій Петрович подав голові виконкому офіційний папір. Поки той читав, Юрій Петрович приглянувся до складу начальства. Голова виконкому справив на нього непогане враження. Це був чоловік років під сорок, середнього росту, зі спокійним виразом обличчя і нагадував старшину або сільського старосту дореволюційних часів.

Зате дуже неприємне враження справляв чорнявий чоловік, що сидів поряд з ним. Сухе, подовгасте обличчя, злодійські чорні очі з виразом підозрілості й жорстокості; вся його постать занадто тонка і рухлива свідчила, що не сільське господарство було його основним заняттям.

Потім я довідався, що це був голова комітету неможливих селян Смоляга. До революції він мало жив у селі. Ходив на заробітки на Херсонщину, часто бував в Одесі, був відомий як злодій, мав справу з циганами і не раз був під загрозою лінчування за крадіжку коней. Неприємне враження справив на Юрія Петровича і третій член виконкому, що був, як довідався потім Юрій Петрович, начальником міліції. Це був кремезний чоловік з військовою виправкою. Червоне обличчя його й посоловілі очі свідчили про тупість, жорстокість і нахил до випивки. Поруч з ним сидів чоловік з довгими, закрученими вгору вусами, з хитрим виразом маленьких очей. Це був керівник відділу освіти, колишній учитель з Волині Кондратюк.

— Так це ви призначені на керівника педагогічних курсів? — запитав голова виконкому, прочитавши поданий йому папір.

— Так...

— Не учаться ваші хлопці й дівчата, по селу вештаються без діла, — ехидно обізвався керівник освіти.

— Я не знаю, навіщо перевели сюди цю школу, — злобно зауважив Смоляга. — Краще робили б собі у господарстві, ніж тут байдики бити... Та й що це за студенти? Між ними більше половини куркульських дітей. То на них має витратити свої кошти радянська влада? Та того ще мало, що куркульські діти... Мені один із ваших студентів розказував, що ваші хлопці були у петлюрівських бандах... Ось у вас там був такий Скирта. Це ж рідний брат того отамана бандитів, що тут у нас під боком, на Кременчужчині, виконкоми розбивав та чесних людей, що працювали для радянської влади, убивав.

— Не будемо про це розмовляти, — з трудом стримуючи себе озвався Юрій Петрович. Мене призначили сюди керувати школою і я прошу вас

допомогти мені. Ось товариш зауважив, що студенти не вчаться. Не вчаться вони тому, що педагогів нема, що й ті педагоги, які приїхали сюди, живуть в тяжких умовах, дехто навіть не має окремої кімнати. Отже я прошу вас, щоб ви допомогли примістити педагогів на квартирах, дістати палива для школи, зробити деякий ремонт.

— Що ж їм панські хороби давати, чи що? — грубо зауважив Смоляга. — Ми самі живемо у халупах, а працюємо для радянської влади.

— Не гарячись, товаришу Смоляга, — зупинив його голова виконкому. Товариш може й має рацію. Ми ж таки живемо тут на місці, маємо хоч якесь хатне господарство, а люди приїхали на нове місце. Їм треба якось допомогти... Ми це матимемо на увазі, товаришу... Прийдете до мене цими днями, ми з вами побалакаємо докладніше.

Днів через два Горовий знову пішов до виконкому. В канцелярії були лише голова виконкому та секретар. Рибка прийняв Юрія Петровича досить увічливо і сказав, що можна буде взяти для школи одну кімнату в будинку, що в ньому живе кравець Бушанів.

— Будинок належить Мочульському, колишньому вчителю кадетського корпусу, — додав Рибка. Він сам живе у другому будинкові, а цей наймає... Старий напевне буде дуже сердитись.

Рибка не помилився. Коли Юрій Петрович з викладачем співав Сидоренком пішов оглядати кімнату, кравець зразу ж побіг до господаря. Той гостро запротестував, що без його згоди вселяють йому нового жильця, і докоряв Горовому, що він сам будучи педагогом і освіченою людиною, йде тим самим шляхом, що й темна маса. Горовий усвідомлював, що старий має рацію, але разом з тим бачив, що інакше Сидоренко квартири не одержить. А крім того, для нього було ясно, що у Мочульського все одно большевицька влада скоро чи пізно відбере його будинок.

— Ви даремно на мене сердитесь. Нас послав сюди голова виконкому. Ідіть побалакайте з ним, може він підшукає для Івана Григоровича іншу квартиру. Не жити ж йому з родиною в одній кімнаті з чужими людьми.

Протестів Мочульського у виконкомі не взяли до уваги, іншого приміщення для Сидоренка не вказали. Він таки оселився в квартирі, пообіцявши щось платити Мочульському.

Нові педагоги

Днів через десять після прибуття Горового до Білик Семен Д. поїхав на Колісниківські хутори й повернувся з Палажкою Федорівною Колісниковою, що мала стати за лектора української історії. Це була дівчина років двадцяти трьох — двадцяти чотирьох. Справляла вона дуже гарне враження. Типова українська красуня. Середнього росту, чорнява, з круглястим ніжно-рожевим обличчям і карими світлими очима, що ніби сяяли під тонкими чорними бровами. Її швидка розмова, що часто пересипалась дзвінким сміхом, інтонація голосу, рухи, манера тримати себе свідчили, що вона закінчивши високі жіночі курси, зуміла зберегти в собі непорушними риси української дівчини з козачої старовинної родини, яка із роду в рід плекала у себе культуру й прекрасні звичаї

предків. Розмовляючи з нею, Юрій Петрович прийшов до висновку, що це не було лише наслідком стихії; дівчина ще в старших класах гімназії зрозуміла красу козачих традицій і тому, будучи студенткою високих курсів, з великою ретельністю працювала над історією України, особливо над її козацьким періодом.

Другого ж дня вона пішла на лекцію, і, як довідався Юрій Петрович, зробила на студентів дуже гарне враження. (Доля цієї прекрасної українки дуже трагічна. У 1928 р. вона разом зі своїм чоловіком Ільком Сергійовичом Педаном виїхала до Кисва, де року 1935-го отруїлась).

Розмовляючи зі студентами, Юрій Петрович довідався, що в Біликах, недалеко від школи, живе колишній полковник Вержемківський, людина дуже здібна до всякого ремесла. Чи не закликати його на керівника майстерні при школі? — подумав Юрій Петрович. Розпитавшись, де живе Вержемківський, Горовий пішов до нього. Кімната Вержемківського справляла враження майстерні. Коло стін стояв столярський варстат, близько до нього — токарський станок з відповідним струментом. Сам Вержемківський сидів на стільці з чоботом на колінах і дратвою в руках.

— Ви — пан полковник Вержемківський? — звернувся Юрій Петрович до нього.

— Пробачте, не полковник Вержемківський, а товариш Вержемківський. Це, як кажуть, «две большие разницы».

— Буду знати. Дозвольте познайомитись... Горовий Юрій Петрович — керівник педагогічних курсів.

— Дуже приємно. Я з цікавістю придивляюсь до ваших учнів... Дехто заходив до мене... Між ними є багато гарних хлопців. Думаю, що ваша школа могла б багато доброго зробити для села.

— Я теж так думаю і прийшов до вас попросити, щоб ви нам допомогли в цьому.

— Як саме?

— Нам треба організувати при школі майстерню... Чи не взялися б ви за цю справу?

— Подумаю... Яку ж ви майстерню думаєте організувати?

— В першу чергу нам потрібна майстерня, що виготовляла б наочні підсоби для школи. Це, поперше, для самих курсів, бо ми не маємо жодних приладів, а подруге, курси мають випускати вчителів, що самі вміли б робити для своїх шкіл бодай елементарні приладдя.

— Розумію... Вам потрібна, так би мовити, універсальна майстерня, з відділами столярським, слюсарським, картонажним. Це цікаво... Подумаю і відповідь свою передам вам завтра.

Вертаючись додому, Горовий думав над тим, як сталося, що більшовики не заарештували і не розстріляли Вержемківського, як полковника царської армії... Можливо, що його врятувала всебічна майстерність. Через це він став потрібною людиною на селі, — потрібною і для більшовицького начальства. (В 1935 році Вержемківський був заарештований, вивезений у Казахстан і там помер).

На другий день Вержемківський прийшов до Юрія Петровича і заявив про свою згоду організувати при школі майстерню.

Горде начальство

На посаду вчительки німецької мови Юрій Петрович закликав Зінаїду Григорівну Егерс. Вона була родом з Естонії, ще до революції оселилась у Біликах і викладала німецьку мову у вищій початковій школі. Це була висока, огрядна, повновида жінка. Тримала вона себе незалежно, своїм виглядом і поведінкою справляла вражіння справжньої буржуйки, що в ті часи могло бути небезпечним. Бували випадки, що при наскоках на села большевицьких загонів бандити без всякого суду вбивали людей, що своїм виглядом здавались їм буржуями...

Через декілька днів, як Егерс розпочала викладання на педагогічних курсах, несподівано трапився випадок, що міг би скінчитися дуже трагічно. До Юрія Петровича буквально прибіг один студент, білицький мешканець, і схвилювано заговорив.

— Юрій Петровичу, ідіть скоріше у виконком... Зінаїду Григорівну можуть розстріляти.

— Що за нісенітниця? За що розстріляти?

— Смоляга вимагає... Так уже декілька чоловік було розстріляно... Юрій Петровичу, ви йдіть у виконком, а я побіжу до жінки голови виконкому... вона вчилася у Зінаїди Григорівни.

Схвилюваний і здивований пішов Горовий у виконком і вступив у кімнату «президії». «Начальство» було в надзвичайно збудженому стані. Смоляга стояв коло столу і, вимахуючи руками, кричав.

— Всіх цих буржуїв треба розстріляти... Мене поставила радянська влада на чолі незаможних селян, тих, що боролись і борються за революцію, а вона, жирна буржуйка, носа дере... Іде і здоров мені не каже... Та подивиться на її жирну пику... Це ж сама контрреволюція... А-а-а, це й ви прийшли, товаришу професоре? — звернувся він до Горового, побачивши його коло дверей. Ви теж одним миром з нею мазані... Хто вас сюди прохав?

— Мене повідомили, що тут розглядається справа вчительки педагогічних курсів Егерс. Губерніяльний відділ освіти доручив мені керівництво курсами. Я відповідаю за своїх педагогів. Коли хтось із них зробив щось незаконне, я мушу донести про це в Полтаву і звітди чекати вказівок.

— Так що це таке?.. Це виходить, що ми зобов'язані за кожним разом, що б тут у нас не трапилось, звертатись у Полтаву, а може ще скажете, й до самого Леніна? А де ж революція?.. Де власть на місцях?.. Та коли б ми так чекали й запитували про кожного буржуя, контрреволюція давно б нас подушила...

— Правильно! — заговорив начальник міліції. Товариш Смоляга каже правду... Треба дійснювати швидко, по-революційному... Скільки ми тут знищили буржуїв, а хіба ми кого питались? Потім тільки, коли поїдеш у Кобеляки чи в Полтаву, то питають: «А як у вас там діла?» Ну, і скажеш, що так і так... з контрреволюцією боремось, буржуїв стільки і стільки розстріляли... і що ж? Тільки одобряли... Кажуть: «Дійствуйте, товариші!» Сам товариш Порайко одобряв... Та що тут довго балакати? Коли робили революцію і охвицерні погони зривали

та в штаб духоніна відправляли, хіба тоді питались у когось?.. Було сказано: »бий буржуїв!« — і били.

Я відчув, що ситуація дуже серйозна. Ці люди, що попробували вже людської крові й упиваються владою, можуть дійсно розстріляти ні в чому неповинну жінку. Треба за всяку ціну боронити її.

— Товаришу, — звернувся Юрій Петрович до начальника міліції, — то ж була революційна боротьба... Був Корнілов, був Колчак, був Денікін, поляки наступали, а тепер радянська влада всіх їх розбила і приступила до мирного будівництва... Треба налагоджувати господарство, освіту народів давати. Візьмемо для прикладу Білики. З наказу влади сюди перенесено педагогічні курси... Це — висока школа... У селі висока школа! Її треба підтримати. Щоб вона існувала, потрібні вчителі, а їх не так легко знайти... Ось тут же хтось із товаришів закидав мені, що студенти байдики б'ють... А тепер вже навчання йде як слід. Товаришка Егерс німецьку мову викладає... без неї нікому було бчити німецької мови, бо де ж ви знайдете другу вчительку? А коли вона щось вчинила негарне, давайте спокійно обміркуємо... Під нами ж не горить... Я тоді напишу до губерніяльного відділу освіти, або й сам поїду до Полтави.

— Що ви нам очі замажете? — грубо й злотно запитав Смоляга. Хіба ми не розуміємо, куди ви гнете? »Мирне будівництво«... Та хіба ми не бачимо, що контрреволюція тільки притаїлася... сичить, як та змія, і тільки чекає того, щоб кинутись на нас... Кажете, »школа, освіта«, а хто в тій школі вчиться? Все куркульські сини, все вороги радянської влади. Та й чого там учать, у тій школі... Ми ще доберемось до вашої школи, побачимо, чого там навчають.

— Не гарячись, товаришу Смоляго, — зупинив його Рибка. Може товариш професор і має рацію. Воно ж таки справді під ногами не горить... Ми, товаришу професоре, порадились між собою. Викличемо ще товаришку Егерс до себе, а тоді й вам скажемо, на чому ми порішили.

З надією, що розум візьме гору над звірячими інстинктами, пішов Горовий додому. Увечері він довідався, що до виконкому приходила жінка Рибки, довго балакала з чоловіком і докоряла Смолязі. Після цього викликали до виконкому Егерс, наказали їй, щоб вона позбавилась буржуйської пихи, бо тепер не буржуйська, а робітничо-селянська влада, і щоб з пошаною ставилась до большевицького начальства.

Вся ця трагікомічна історія дуже засмутила Юрія Петровича. Він ще глибше зрозумів, який це жах — большевицьке панування.

На другий день до Горового прийшов Вержемківський. Розбалакалися про вчорашній випадок.

— Слава Богу, — сказав Вержемківський, — що так скінчилось. Треба дякувати тому, що жінка Рибки вчилася у Зінаїди Григорівни. Була гарною ученицею і добре ставилася до своєї учительки. А то все це могло б скінчитися трагічно... Скільки вони знищили вже на селі порядних людей, добрих господарів, інтелігентів? Та в Біликах ще порівняно благополучно. Це курортне місце, і люди звикли тут жити з інтелігенцією, що приїздить літом на спочинок. В інших селах — далеко гірше... І чого тут дивуватись? Пролетарська влада. Хто пішов працювати

з большевиками? Хіба пішли до них добрі господарі, чесні й порядні люди? Пішли ті, що порвали зв'язки з селом і десь тягались по заробітках, п'яниці, злодії. Я вже коло десятка років живу в Віликах і знаю їх усіх, як облуплених. Хто такий Смоляга? Злодій, тягався десь у Одесі, Херсоні, а у вісімнадцятому році вернувся на село, щоб стати головою комнезаму. Або начальник міліції Дроботько... Я знаю його ще солдатом. П'яниця, недисциплінований, був у штрафній роті, а коли почалась революція, зразу ж пристав до большевиків. Один тільки Рибка ще зберіг хоч трохи подобу людини, хоч не є зразком порядности й чесности... Я дуже добре розумію, чого їх так обурило Зінаїда Григорівна. Ці люди, що ніколи не любили праці, завжди були повні заздрости й ненависти до тих, хто працює і щось має. Вони були покидьками суспільства, а тепер, коли захопили в свої руки владу, вони мстяться за свою приниженість, мстяться злобно й жорстоко... Вони хочуть, щоб перед ними всі плазували. А особливо їх обурюють такі, як Зінаїда Григорівна, що тримає себе зі свідомістю своєї гідности, і це відбивається у її постаті, виразі обличчя, в руках... Вона, як червона хустка для бика... Їй треба порадити, щоб вона менше попадалась на очі цій сволоті... Взагалі треба багато такту, щоб у цих жажливих умовах зберегти життя і не загубити людської гідности.

Дружна праця

Не вистачало ще викладача всесвітньої історії. Горовий з'їздив у Полтаву і повернувся з Василем А., що недавно скінчив історично-філологічний факультет університету і згодився викладати всесвітню історію на педагогічних курсах. Тепер комплект викладавців був майже повний. Почалась жвава робота. Студенти працювали з великим захопленням: ретельно відвідували лекції, записували їх, читали книжки за вказівками викладавців, писали реферати.

Почалась весна, і стали можливі природничі екскурсії. Керував ними ентузіяст-природник Ілько Сергійович Педан. На урвищах крутих берегів Ворскли, у проваллях, поритих водою, він зі студентами вивчав геологічні нашарування і збирав колекції мінералів. Дуже зручна була для ботанічних екскурсій дача, що простягалася над Ворсклою і мала п'ять гектарів землі. Тут був овочевий сад і густий ліс. Площа під садом і лісом була хвиляста. Були тут круті схили і більш-менш рівні площини. Між лісом були галявини, вкриті молоденькою травою. Дача належала інженеру Каденаці, який у початку революції втік закордон. Тепер вона стояла пустою, і Горовий добився того, що вона перейшла у володіння педкурсів. Дача стала за лабораторію для Педана. Тут він проводив більшість своїх лекцій, ілюструючи їх об'єктами з природи. Проводити навчання на дачі було зручно ще й тому, що там був великий вільний будинок, в якому можна було сховатись від дощу...

Крім того, при школі були закладені дослідні грядки, на яких студенти проводили експериментальні роботи. Матеріяли, зібрані під час екскурсій і зайнять у природі, були використані для організації природничого кабінету. Визначне місце в ньому зайняли колекції мінералів і ґрунтів. Для них під керівництвом Вержемківського студенти виготовили

вітрини й зашклили їх. Тут же в гарних палітурках, теж виготовлених студентами, містились гербарії. В горнятках вирощувались рослини.

В сусідній кімнаті, під керівництвом Горового, студенти організували педагогічний кабінет. Тут їм доводилось більш креслити й малювати. Вони виготовили таблиці й діаграми, що відбивали розвиток дитини, схеми систем освіти в різних країнах. Для дослідження пам'яті були виготовлені спеціальні таблиці, для ілюстрацій явищ ілюзій — спеціальні фігури. Крім того, було виготовлено все потрібне для проведення тестів за системами Біне та Россолімо. Все це давало можливість оживити й поглибити лекції з психології й педології. Але це не задовольнило Горового. Він мріяв про організацію психологічного експерименту за допомогою точних приладів. Купити їх було не можливо, бо навіть до революції вони траплялись дуже рідко в склепах наочних приладів, а після революції вони зовсім зникли з ринку. Щоб організувати психологічний експеримент, треба було виготовити приладдя на місці силами школи. Про це Горовий довго радився з Вержемківським, будучи певним, що він може багато зробити для педагогічного кабінету. І Горовий не помилився. Вержемківський з великою цікавістю вислухав Юрія Петровича і зразу ж узявся за справу. Через тиждень у педагогічному кабінеті стояв уже тахістоскоп, зроблений Вержемківським, і Горовий провадив дослідження процесу уваги і впливів на неї різних чинників. Експеримент дуже захопив студентів, і вони ще з більшою наполегливістю провадили роботу в кабінеті. Другим приладдям, що його зробив Вержемківський, був ергограф. Це приладдя складніше за тахістоскоп, але Вержемківському пощастило зробити його. Почалась захоплююча робота над дослідженням явища втоми і впливів на неї занять з різних дисциплін, ручної праці і т.ін.

Для занять з антропометрії, у зв'язку з питанням фізичного виховання, студенти під керівництвом Вержемківського зробили досить зручний ростомір, а Горовий дістав у Полтаві циркуль для вимірювання об'ємів голови, плечей й грудей. Але останній не задовольняв Юрія Петровича: він був не еластичний при накладанні на голову; крім того, викликала сумнів і скаля, що показувала розмір голови, бо при накладанні напрямком скалі змінювався. Довго радились Горовий з Вержемківським над тим, як удосконалити саму конструкцію циркуля і нарешті вирішили радикально змінити її. Замість рухомої скалі вони вирішили зробити скалю нерухому, і не у вигляді платівки, а у вигляді круга з розподілом його на міліметри. По колові має пересуватися стрілка, прикріплена до рухомої ніжки циркуля. Коли Вержемківський зробив такий циркуль, виявилось, що він дійсно працює бездоганно. Накладати було його дуже зручно, бо він легко піддавався найменшим рухам руки, і, крім того, покази його були дуже точні.

(Далі буде)

ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ

ДЕРЕВЛЯНИ

Вже Ігоря курган не височить,
Нащадки Мала у пісках спочили!
Легенди з роду переходять в рід,
Мужів онукам згадують сміливих.
Як в давнину — дівчата край ріки
Сміх розіллють березою спрагливий,
Полинуть терном голоси дзвінкі,
Серп місяця загубиться у нивах.
З лілей русалки поплетуть вінки,
Латаття захитається в зірницях,
Злетить, в роменах згубиться п'янкх
З притихлих комишів зорі десниця.
І джигуни веселі край боліт
Багаття розкладуть у ніч, нівроку.
І папороті знайдуть первоцвіт,
Вона засяє між купин високих.
Дівчат заманять в пишний хоровід,
Мов рибу у бродник із вод глибоких.
Їм хлопці інші викуп за отих
Дівциь дадуть добром і горностаєм.
Полине дружок голубливий сміх
З світлиць весільних по широкім краї.
Луна затихне край густих борів,
Де привид турів в мряці виростає.
Там полють льон при місяці без слів
Дивниці у зеленому розмаї.
Мчить на буланім домовик до нив,
Коневі в гриву стрічку заплітає.
Запалить зірка край густих дібров
Зелену свічку людям від напасти.
Шипшини бризне шелогою кров,
Мов проколов хтось у нестямі щастя.
Діди згадають дерзкість давніх лих
І багна непрохідні, що топили
Полки ворожі, линув від доріг
Марш воїнів Кричевського цосили!
Притихли в сподіваннях береги,
І скоморохи пісню спочинають.
Носитись вічно славі довкруги
Над нашим українським гордим краєм!
Вквітчається ще благовістям сад,
Наллються сонцем яблуневі віти.
Хтось вийде серцю пошукать відрад,
Відчує блиск довкруг очей привітних,
Ще буде радість з нами походжать,
Мов сонце в небесах погожим літом!

* *

*

Лишився з нашої Держави прах,
Та ще над нею віс Дух Свободи.
Ми втрачених шукаємо звият

На полі розпачу свого народу.
Йшла доля з нами мужньою на шлях,
Всім ворогам на лютість і на подив

Злітав наш гордо в піднебесся стяг,
У славі розвивавсь на Жовтих Водах!
Кричав про волю у блакиті птах,

Що рівними ми стали між народів.
Нам право хто поверне на землі,
Щоби сестрина не журилась врода

У лютім рабстві? У страшенній млі
Дітей сліпими молодиці родять,
З приречення печаттю на чолі,

Як заграва страшна плыве зі Сходу!..

* *

*

Народ ганьбу тих пам'ятає літ,
Коли знамена наші не шуміли,
Ворожий висів меч у нас і щит

На брамах міст і замків посмутнілих.
Ніхто не усміхавсь нам на привіт,
І волі не здіймались мужні крила.

Від цього переповнилось у нас
Терпіння, честь окрадена у хаті!
До зброї люд! Настав розплати час,

Хай зброю праведну Господь освятить!
В скрижалях вічності дороговказ
Для нас записано в найкраще свято.

В нас загостює радість повсякчас.

Ми будем святкувати крилатий час
І брат обійме у любові брата.

(З нової книги Ю. Буряківця: «Виноградник». Поезії. Буенос-Айрес, 1956, «Перемога»).

ЖИТТЯ В СЛУЖБІ НАРОДОВІ

(До 80-річчя з дня народження проф. Г. Ващенка)

У квітні цього року минає 80 років з дня народження професора Григорія Ващенка, видатного українського педагога, науковця і громадського діяча, чие життя є високим прикладом самовідданого й жертвовного служіння рідному народові. Ім'я проф. Г. Ващенка добре відоме всій українській суспільності, вона любить і високо цінить та глибоко шанує цю непересічно талановиту людину, невтомного трудівника, гарячого і добре заслуженого Батьківщині патріота. Висловлюючи найглибшу пошану Достойному Ювілятові, якого «Визвольний Шлях» має честь рахувати своїм постійним співробітником, хочемо подати нашим читачам загальний нарис його життя і праці.

Григорій Ващенко народився 23 квітня 1878 р. у дворянській сім'ї, на Полтавщині.*)

Мати хотіла, щоб син був священиком і тому віддала його в Роменську духовну школу, по закінченні якої він вступив до Полтавської духовної семінарії. Закінчивши семінарію, в 1890 р. Г. Ващенко рік учителював у земській народній школі, а в 1899 р. вступив до Московської Духовної Академії.

Після закінчення академії Г. Ващенко деякий час працював як учитель мови й літератури в Полтавській Єпархіяльній жіночій школі. На початку 1904 р. його призначено на посаду вчителя мови й літератури в Кутаїську духовну школу, де він пробув до 1905 р. Вернувшись в Полтаву, він одержав посаду в комерційній школі, а крім цього викладав історію у Полтавській учительській семінарії на Шведській Могилі.

Під час революції 1905 р. і селянських заворушень, що їх дуже жорстоко придушував царат, Г. Ващенко всією душею симпатизував із українськими борцями за волю і за це зазнав переслідувань з боку російської царської жандармерії. Змушений покинути Україну, він виїхав до Тименя, за 180 км на схід від Петербургу, і працював там у жіночій гімназії, духовній школі і реальній гімназії.

На Україну Г. Ващенко повернувся щойно в 1911 р., переїхавши до Тульчина на Поділлі. На цей час припадає початок його літературної праці, а саме він пише оповідання «Самотній», «Феєрія» і першу частину великої повісти «До ґрунту», що були видані в збірнику «До ґрунту» під псевдонімом Г. Васківський.

В 1912 р. Г. Ващенко переїхав у Ромни, де працював у жіночій гімназії, в духовній і комерційних школах.

В 1917 р. Г. Ващенко багато трудиться над перевишколом українського вчительства, працюючи як лектор на педагогічних курсах. В кінці того ж року він стає лектором педагогіки і психології в Полтавському учительському Інституті, а в 1918 р. — доцентом психології в Полтавському університеті.

*) Дивись: Проф. Г. Ващенко — «Виховання волі і характеру», ч. I, Лондон 1952, — «Біографія проф. Г. Ващенка» (стор. 3-4).

В 1925 р. Г. Ващенко одержав звання професора педагогіки і разом з тим призначення на посаду керівника катедри педагогіки. В 1930 р. при Полтавському Педагогічному Інституті було організовано аспірантську групу, в якій керівництво перебрав проф. Г. Ващенко.

Погром українських високих шкіл, який відбувся в кінці 1933 р., не обминув і проф. Г. Ващенка, якого проголошено «ворогом народу» і позбавлено посади професора. Щойно у вересні 1936 р. він одержав знову посаду професора і керівника педагогіки при сталінградському педагогічному інституті. В 1940 р. його покликано до Полтавського Педагогічного Інституту, де треба було наново організувати аспірантську групу, яка без нього розпалася.

Коли на Україну прийшли німці, проф. Ващенко залишився в Полтаві. В 1943 р. він евакуювався спочатку в Мюршин біля Стрия, а на початку 1944 р. на Лемківщину, звідти в Німеччину.

В 1945 р. проф. Ващенко був призначений на посаду звичайного професора педагогіки при Українському Вільному Університеті, де працює й до цього часу.

В 1946 р. він став професором педагогіки і психології в Богословській Академії, а в 1950 р. був обраний її ректором і багато причинився до її гарного розвитку.

За час перебування в Німеччині проф. Г. Ващенко написав понад 50 праць, розвідок і окремих статей та книжок у галузі педагогіки і психології, а крім того багато інших статей із різномірною тематикою, друкованих в українських часописах і журналах.

Все життя проф. Г. Ващенка цілує гаряча любов до української молоді, вихованню якої в українському національному дусі він завжди прикладав найбільше зусиль, праці, запалу і посвяти. Сам будучи людиною високої моралі, глибокої релігійності і гарячого патріотизму, проф. Г. Ващенко всі свої найкращі сили присвячує тому, щоб у дусі цих високих ідеалів виховувати українську молодь і весь наш народ.

Українське громадянство і зокрема наша молодь зуміли належно оцінити цю велику працю Ювілята. Одним із доказів цього є обрання проф. Г. Ващенка почесним членом СУМ-у, на II-му конгресі цієї великої молодіжної організації, як теж та щира любов і глибока пошана, що їх українська молодь і старше громадянство проявляють до особи Ювілята.

Не зважаючи на свої роки і важкі умови емігрантського життя, проф. Г. Ващенко трудиться далі невпинно, з молодим запалом і твердою вірою, розробляє систематично виховно-педагогічні питання, збагачуючи скарбницю української педагогіки своїми цінними працями.

З нагоди 80-річчя з дня його народження і 60-річчя його педагогічної і наукової праці та громадської діяльності, складаємо проф. Григорієві Ващенкові наші найкращі побажання, і зокрема бажаємо йому кріпкого здоров'я та багато сил, щоб він міг ще довго трудитися для добра нашої Батьківщини і насамперед для добра нашої молоді, що є запорукою великого майбутнього української нації. Ми певні, що ці наші побажання Достойному Ювілятові є теж побажаннями всієї української молоді і всього українського громадянства.

Іліяди Гомерової Бета

Пісня друга: Сновид — Іспит — Бойотея чи то Перелік човнів
Виклад Евстатія Тессалонікійського:

Зевс, сновид надіславши Агамемнонові, дораджує йому вивести гелленів до бою. Сей же спершу зібрав раду найдоблесніших, а потім, улаштувавши загальні збори, іспитує їх, дорадивши тікати до своїх батьківщин. А стримує їх Одиссей через промисл Атени, та Нестор, промовивши до народу. По тому, їжі споживши, визброюються й самі і вожді їхні; подібно ж і Троянці, по сповіщенні їх через Іріс. А перелік поет подає військ та човнів.

Інші отоже сукупні богове й мужі конезбройні
опочивали всенощно; та Зевса не ймів сон щасний,
а міркував він у серці своєму, Ахіллеса як би
му вшанувать, а премногих згубити човнах при ахайських.
Ся же видалася му в душі найліпшою думка —
згубний наслать Агамемнонові Атреїдові сновид;
заговоривши ж, до нього криласті слова скерував він:
— Йди-ходь, сновиде згубний, до скорих човнів до ахайських;
там, увійшовши в шатро Агамемнона ти Атреїда,
10 все му зело непомильно кажи, як доручено мною:
велеволосих на тім'я вели му озброїть ахайців
спішно, тепер бо взяв би широкопровуличне місто
Трої; не порізно вже бо нанині богове безсмертні
в селищах мислять Олімпових, а привернула до себе
Гера бо всіх, ублагавши, троянцям же горе припало.

Тако рече, і пішов, як річ сю вислухав, сновид,
поспішно же досягнув він до скорих човнів до ахайських,
а к Атреїду пішов Агамемнонові та натрапив
нань опочила в шатрі; вкруг сон ллявся непроминуций.

20 Став му над головою, на сина Нелеєва схожий,
Нестора, що між усіх шанував той більше старійшин;
так уподібнившись, проказав му сновид божистий:

— Опочиваєш, Атрея воїтеля син, конемождця?

Не випада' спочивать всю ніч рададайному мужу,
нарід котрому доручено й стільки належить турботи!
Нині ж бистро од мене спізнай: я вісником Зевса
єсмь, що оддаль за тебе турбується вельми й жаліє.
Велеволосих на тім'я велить ти озброїть ахайців
спішно, тепер бо взяв ти широкопровуличне місто б

30 Трої; не порізно вже бо нанині богове безсмертні
в селищах мислять Олімпових, а привернула до себе

Гера бо всіх, ублагавши, троянцям же горе припало
'д Зевса. Однак бережи се в серці, аби забуття тя
не охопило, коли тебе сон медодухий покине!

Так от вимовивши, одійшов, а того залишив там
мислячим тее в думках, що сповнитися не йміло;
мнив бо місто дістати Пріямове оного дня він,
те ж не відав, немудрий, яке Зевс діло задумав:
бо заподіяти він ще горещів мав і стогнання

40 тако троянцям, якоже данайцям, міцні крізь зударі.
Той же збудився зо сну, а довкіль глас ллявся божистий;
сів він випроставшись і м'який та гарний хітон вдяг,
новопосталий, навколо ж великий накинув собі плащ,
а до лискучих до ніг підв'язав собі гарні сандалі,
зверху ж ramen начепив свій срібноцвяхований меч він,
берло ж узав до рук си батьківське, ввік незнищиме,
з ним при собі же пішов між ахайців човни мідноризих.
Втім богиня-зоря подалась до великог' Олімпу
Зевсові світло та іншим богам вповісти безсмертним,

50 той же глаштатаям миттю велів був дзвінкоголосим
кликать до зборища велеволосих на тім'я ахайців;
тож таки кликали ті, а оці позбирались пребистро.
Рада найперше тоді веледухих засіла старійшин
Несторового човна близ, у Пилі рожденного князя;
(тож коли вкупі зібрались і збори відбулись суцільні,
скликавши той їх, склав густодумну собі настанову:
— Слухайте, друзі: божистий мені за спання бисть сновид
в непроминуцїй ночі, а найрадше на Нестора князя
видом і зростом і постаттю він найцільніше скидався;
став ми над головою та слово до мене промовив:

60 «Опочиваєш, Атрея воїтеля син, конеможець?
Не випада' спочивать всю ніч радодайному мужу,
нарід котрому доручено й стільки належить турботи!
Нині ж бистро од мене спізнай: я вісником Зевса
єсьм, що за тебе турбується вельми й жаліє.
Велеволосих на тім'я велить ти озброїть ахайців
спішно, тепер бо взяв ти широкопровуличне місто б
Трої; не порізно вже бо нанині богове безсмертні
в селищах мислять Олімпових, а привернула до себе
Гера бо всіх, ублагавши, троянцям же горе припал' од

70 Зевса. Однак бережи се в серці!« — Отако сказавши,
видаливсь геть летючи, а мене сон кинув солодкий.
Нумо ж, чиніть, чи синів ми якось озброїм ахайських!
Спершу словами я їх іспитаю, якбже належить:
многovesельними їм накажу я човнами тікати;
ви ж, хто звідки, словами затримуйте ревнісно всіх їх!

Тож, отак проказавши, він сів, серед них же піднісся
Нестор, Нелея нащадок, піщаного Пилу володар;
доброзичливий він бувши до них взяв слово та мовив:

— Друзі, аргійського люду водителі й опікодавці!

- 80 Інший коли б між ахайцями хто зголосив сей сновид,
ми б то облудю звали і геть одхилили би радше;
нині ж узрів, хто найв'ящим з ахайців пишається бути.
Нумо ж, чиніть, чи синів ми якось озброїм ахайських!

Тако промовивши, він із наради почин дав рушити;
інші ж із місць повставали й послухались пастиря люду,
ті берлоносці-князеви. А понасувались народи:
гейби ішли племена тих бджіл чи мелісс густокупних,
скелі з порожньої все раз-у-раз вилітаючих знову —
іронами линуць отії весняними понад квітками,

- 90 тож ті там, полетівши, ширяють гуртом, ті ж інде —
тако оцих племена од човнів пречисленні і шатер
берегом перед глибоким рядами на збір вирушали
спільносукупно, між ними була спалахнула же чутка,
йти спонукаючи, Зевсова вісниця; тим-то зібрались
і турбувались збори та споду земля застогнала
людям сідаючим; тож бисть гуд. А глашатаїв дев'ять
їх, кричачи, спонукало, аби припинилися воплю
та боговирощених запослухали власних князів би.
З трудом сідали народи й себе по сидіннях тримали,
100 гук закінчивши, й між них премогутніший встав Агамемнон
з берлом в руках, що його спорудив, натрудившись, Гефайст
був;

дав же Гефайст го спершу Кронідові Зевсу владиці,
Зевс однак передав Аргейфонтів душводієві,
той же, владика Гермес, дав Пелопові конеборцю,
Пелоп знова дав спадком Атреєві, пастирю люду,
вмерши ж, Атрей залишив овнобагатієві Тиесту,
але Тиест Агамемнону знову носити лишив го —
многими же островами та Аргосом всім володіти.
Нань опираючися, словеса він аргійцям промовив:

- 110 — Ви, о друзі, данайськії витязі, Ареса слуги!
Зевс м'я велій Кронід претяжким прегрішенням облутав,
стурий, що спершу мені обіцяв, головою кивнувши,
Ілію збурення він добростінного й одхід додому;
нині ж облуду лиху сам вирішив і спонука' м'я
в Аргос неславним вертати, багато згубившого люду.
Так, мо, будь вигляда' надпотужному Зевсові любо,
що вже многим містам він владну голову стер єсть
та ще многим зітре; його бо сила найбільша.
Сором бож про таке і наступним дізнатися людям —
120 всеу отак люд чільний такий та численний ахайців
марну війну воювати й без наслідку зброєю битись
з меншими в кількість мужами — а цілі кінця ще не видко.
Як бо бажали були б ми, ахайці й також троянці,
присягу вірну скріпивши, перелічитись обое,
але троянцям самим одокремитись, що огнищани,

ми ж би всі по десятках упорядкувались ахайці,
а надібрали б собі ми вино нам черпти з троянців
мужа, то многим десяткам забракнуло би виночерпця.
Стільки, кажу я, численнішими є синове ахайців

- 130 проти троянців, що мешкають в городі; та допоможі
є в них многих із міст, співратники копієметні,
вельми мене щ' ображають вони й не дають за бажанням
збурити Ілій мені, те добронаселене місто.

Дев'ять вже то років перейшло превеликого Зевса,
дерево вже позогнило човнів та снасть послабла;
наші ж десь і дружини і чада слабі та немудрі
вдома сидять у палатах, чекаючи; діло одначе
все так само не сповнене, ради якого прийшли ми.
Нумо ж, як се я скажу, оцього ж і послухайтесь купні:

- 140 нині ж тікаймо з човнами до любого рідного краю!
Бо вже нам не здобути просторопровуличну Трою.

Тако рече, але їм повизбуджував дух він у грудях
посеред натовпу, всім, що на раді настави не чули;
зрушилися же збори, гей хвилі довженні морські би,
понту Іка́рового, що Евр та Нот їх купно
виздвигнув, стрімголов на-море кинувшись Зевса отця з
хмар.

Як наколи б глиб врун той Зефир, злетівши, порушив,
вихроподайний, рвучкий — а хилилися б ті колосками —
так їх зрушилися збори суцільні; вони ж з алаланням

- 150 поспішно кидалися до човнів — а з-під ніг їм здолу
порох піднісшись стояв — і взаємно себе спонукали
братися всім до човнів та тягти до божистої соли,
і рівчаки прочищали — а вопль осягнув неботверди
прагнучих плисти додому — й човнів з-під рвали опори.

Тут би й трапився враз поворот понад долю ахайцям,
Гера якби Атенаї Палладі не мовила річі:

— Ох-жаль, егідоносного чадо нездолане Зевса!

Тако отоже додому, до любого рідного краю,
мають аргійці втекти пона спині просторого моря,

- 160 а залишили б хвальбою Пріяму й сукупним троянцям
тую аргійку Гелену, заради якої численні
згинули в Трої ахайці далеко од рідного краю?
Але ходи но тепер мідноризих по люду ахайців,
кожного лагідними позатримуй річима мужчину,
ані до соли тягти не давай обовигнуті човни!

Тако рекла, совоока ж непослух не вдіял' Атена:
вирушила з-над верховищ Олімпових, ринувши звверху,
поспішно же досягнула до скорих човнів до ахайських.

- Потім найшла Одиссея, умом рівноважного Зевсу,
170 стоячим: доброчардачого чорного прецінь човна він
не доторкався, бо скорб му й серце і дух охопила;
поблизько ставши ж, йому прорекла совоока Атена:

— Лаертіяде божистий, багатий на хист Одиссею,
тако отоже додому, до любого рідного краю,
ви втечете, на човні ся кинувши многovesельні,
а залишивши хвальбою Пріямυ й сукупним троянцям
тую арґійку Гелену, заради якої численні
згинули в Трої ахайці далеко од рідного краю?
Але ходи но по люду ахайців тепер, не барися,

- 180 кожного лагідними позатримуй річами мужчину,
ані до соли тягти не давай обовигнуті човни!

Тако рекла, а він упізнав глас мови богинин:
кинувся ж бігти, а плащ одшпурнув; але той перебрав си
вісник його Еврибат ітакієць, що супроводжав го.
Сам же він, навпростець Атреїд' Агамемнона ставши,
берло од нього прийняв те батьківське, ввік незнищиме;
з ним же в руці і пішов між ахайців човни мідноризих.
Князя котрог' Одиссей чи на мужа трапляв видатного,
лагідними призатримував він, поряд ставши, словами:

- 190 — Ти, одержимий, не личить тобі. мов ниций, несміліть,
но і сам ти сідай, та й інші усаджуй народи!
Ще ж ти точно не знаєш який Агамемнона задум:
нині іспитує, скоро же, мо, поразить він ахайців;
а на нараді не всі ми почули були, що рік він.
Злого чого. прерозлючен, ахайцям аби не завдав він!
Дух же єсть превелик боговирощеного владики,
честь му йде од Кроніда, і любить го Зевс промислитель.

З народу ж мужа котрого вбачив і кричущим находив,
берлом того поражав та співпонапучував річною:

- 200 — Ти, одержимий, сиди непорушно й других річ слухай,
що переважні над тебе, а ти ж без снаги і безсилий,
ані достойно в бою коли числений, ані на раді!
Нам бо всім аніяк князювати синам тут ахайців!
Благом не є многовластя: один повелителем най би,
князем один, кому дав криводумного Кроноса чадо
берло та правні закони, аби прозараджував ними!

Так повелюючи військо владнав він; тії ж на збори
понасувалися знов од човнів пречисленні і шатер
з гуркотом, мов коли хвиля багатобурунного моря

- 210 об узбережжя висока гримить, і бушує пучина.

(Далі буде)

Переклав В. Державин

ЖОЗЕФ БЕДЬЄ

РОМАН ПРО ТРІСТАНА ТА ІЗОЛЬДУ

(Продовження, 3)

Та безперестанку, у гарячці та лихоманці, пристрасть, ніби шалений кінь, мчала його до добре замкнених бант, що за ними лишилась королева; вдарялися кінь і рицар об міцні мури — і знову вставали і знову летіли вчвал на ті самі мури. А за добре замкненими мурами Ізольда мучилась теж, іще за Трістана нещасливіша; бо ж треба їй серед чужинців, що за нею стежать цілий день, удавати веселощі та силувано сміятись, а вночі, лежачи обіч короля Марка, затаювати пристрасне хвилювання свого тіла і тремтіння його з лихоманки. Вона хоче поплинути до Трістана. Їй здається, що вона встає й підбігає до дверей; та лихі вороги поклали на темному порозі великі гострі коси; що вона ступить, то їх жорстокі леза притискаються до ніжних королевиних колін. Їй здається, що вона падає і що з її порізаних колін б'ють два червоні струмені.

Незабаром закоханим прийде смерть, коли ніхто їм не стане в пригоді. А хто ж стане в пригоді, як не Бранжієна? Наразившись на смертельну небезпеку, вона крадькома пішла до того дому, де нудьгував і мучився Трістан.

Радісно одчинив їй Горвеналь, і, щоб урятувати закоханих, вона порадила Трістанові одну хитру вигадку. Ні, сеньйори, ніколи ви не почувете про хитрішу любовну вигадку!

За замком Тінтажель широко розрісся сад, огорожений міцним частоколом. Без міри багато росло там прегарних дерев, що аж гнулися од плоду та пахучих грон і гойдали на своїх вітах безліч пташок. У найдальшому від замка місці, біля самого частоколу, стояла сосна, висока та рівна; її грубий стовбур тримав на собі широке буйне гілля. Біля її підніжжя — живе джерело: вода спочатку розливалася в мармуровім водозборі широким, світлим та спокійним струменем, а далі, затиснена у вузьких берегах, текла лугом аж до замка, несучи свої хвилі просто в жіночі покої.¹²⁾

Отож щовечора Трістан, як порадила йому Бранжієна, штучно краяв шматочки кори та дрібний хмиз. Він перескакував че-

¹²⁾ Спроба вбачати у цьому натяк на давню давнину, коли через примітивний будинок дійсно могла проходити вода, навряд чи справедлива. Простіш відносити цю рису на певну недоладність оповідання, так само, як і те, що Трістан так легко дістається до замка, оточеного високими мурами.

рез гострий частокіл, прямував під сосну і кидав там трісочки у воду. Легкі, як шумовиння, вони пливли, гойдаючися, за течією, і королева Ізольда в жіночих покоях стежила, коли вони з'являться. Тоді — якщо того вечора щастило Бранжієні одвести короля та лукавих вельмож — королева йшла до свого милого.

Вона йде, поспішаючи, боячись та приглядаючись, чи хто з ворогів не заховався де за деревами. А Тристан скоро її побачить, — зараз кидається їй навпроти й обіймає палко. Тоді-то вже береже їх темна ніч та приязна тінь великої сосни.

— Тристане, — каже королева, — хіба ж моряки не запевняють, що Тінтажель — зачарований замок і що, силою чарів, двічі на рік, зимою і влітку, він зникає з людських очей? От тепер він зник. Чи ж правда, це той чарівний сад, що про нього співають арф'ярі: повітряна стіна оточує його довкола, всі дерева вкриті цвітом, од землі йдуть дивні пахощі; герой живе тут, не старіючись, в обіймах своєї коханої, і ніяка ворожа сила не може зруйнувати воздушної стіни.

А на баштах Тінтажеля гудуть уже сурми сторожі, провіщаючи світанок.

— Ні, — одказує Тристан, — ту стіну вже зламано, і не тут чарівний сад. Але буде такий день, моя люба, коли ми підемо з тобою в щасливу країну, звідки ніхто не вертається. Там високо підноситься палац із білого мармуру; в кожному з тисячі його вікон сяє запалена свіча; в кожному жонглер співає і грає пісні безконечної; сонце не світить там, а проте ніхто за його промінням не тужить. То щаслива країна живих.

Тимчасом на верхів'ях тінтажельських башт ранок освітлює зелені та блакитні кам'яні брили.

Ізольда знову найшла своє щастя. Король Марк уже більше не думає на неї нічого лихого, та лукаві вороги догадалися, що Тристан бачиться з королевою.

Бранжієна проте так добре стерегла закоханих, що даремно за ними слідкували і стежили. Тоді герцог Андре — хай буде він Богом посоромлений! — сказав своїм товаришам:

— Сеньйори, порадьмося з Фросіном, горбатим карликом. Він знається на сімох мистецтвах, на магії та на всяких чарах. Він може, як народиться дитина, так добре ворожити по сімох планетах та по зорях, що скаже все, що має їй бути в житті. Він розгадує, силою Бужібуса та Нуарона,^{*)} найглибше заховані таємниці. Він нам виявить, коли захоче, всі хитрощі Ізольди Білавої.

Ненавидячи красу та мужність, маленький злий чоловічок нарисував чаклунські знаки, почав чарувати та замовляти, приглянувся до ходи Оріона й Люцифера¹³⁾ і сказав так:

^{*)} Імена злих духів. — М. Р.

¹³⁾ Оріон — сузір'я, Люцифер — поетична назва зірки Венери, також — ранішня зірка.

— Радійте, шановні сеньйори: цієї ночі ви зможете їх зловити. Вони тоді повели його до короля.

— Королю, — мовив знахар, — хай візьмуть на смики псів і осідлають коні; оголосить, що сім днів і сім ночей ви пробудете в лісі на влогах, — і ви скажете повісити мене, коли цієї ж самої ночі не почуєте, як розмовляють між собою Трістан та королева.

Король учинив так, проти свого серця. Ніч упала, він залишив мисливців у пущі, посадив за собою на коня карлика і вернувся до Тінтажеля.

Знавши прохід в огорожі, він дістався в сад, і карлик підвів його до великої сосни.

— Славний королю, вам треба вилізти між віти цього дерева. Майте наготові лука й стріли: може, вони вам стануть у знадобі. Та чекайте тихо — довго чекати вам не доведеться.

— Іди геть, дияволів собако! — одповів Марк.

І карлик пішов, одвівши з собою й коня. Він казав правду: королю не довго довелося ждати. Тієї ночі світив місяць, ясний та прекрасний. Схований між гіллям, король побачив, як його небіж перескочив через гостру огорожу. Трістан підійшов під дерево і кинув у воду трісочки та хмиз. Але, кидаючи їх, він нахилився до води, — і побачив одбиту там королеву постать. О, коли б міг він спинити трісочки, що вже попливли! Та ні... швидко біжать вони за водою через сад! Там, у жіночих покоях, Ізольда жде їх та виглядає; от уже, напевне, вона їх бачить — і поспішає садом. Хай Бог береже закоханих! Вона йде. Трістан сидить нерухомо й дивиться на неї; він чує, як на дереві за скрипіла покладена на тятину стріла. Вона йде, бистра та обережна, як звичайно. »Що ж це таке? — думає вона. — Чому Трістан не біжить мені цього вечора назустріч? Чи не побачив він якого ворога?« Вона спинилась, пильно вдивляючись у гущавину; раптом при місячнім світлі помітила й собі королеву тіль у воді. Добре проявила вона тут мудрість жіночу, не звела очей угору, на дерево. »Господи милостивий, — сказала потишеньку, — вчини лише так, щоб я перша могла заговорити«.

Вона підійшла ще ближче. Слухайте ж, як попередила вона мовою свого милого.

— Сеньйоре Трістан, на що ви насмілились? кликати мене в таке місце, у таку годину! Багато вже разів ви мене викликали — про щось благати, кажете. Про що ж саме? Чого ви від мене сподіваєтесь? Я прийшла-таки, бо ж не можу забути, що коли я королева, то за те маю бути вдячна вам. Так от питаю тепер: чого ви хочете?

— Я благаю вас, королево, пом'якшити королівський гнів! — Вона тремтить і плаче. А Трістан благословляє Господа Бога, що виявив він небезпеку його коханці.

— Так, королево, я багато разів кликав вас, і все намарне; жодного разу, відколи король мене прогнав, ви не виходили до

мене. Та змилюсь над нещасним, що перед вами; король ненавидить мене, не знаю за що; а хто ж може уласкавити і втишити його гнів, як не ви, королево, як не люб'язна Ізоolda, кому довірив він своє серце?

— Та чи справді ж, Тристане, ви й досі ще не знаєте, що він думає зле на нас обох? І що думає! В якій зраді нас винуватить! Хіба мені, ще збільшуючи сором та наругу, про те вам розказувати? Мій володар гадає, що я люблю вас злочинною любов'ю. Та Господь знає все, і коли я кажу неправду, хай він укріє соромом моє тіло! Ніколи не давала я свого кохання нікому окрім того, хто перший узяв мене, дівчину, в свої обійми. І ви бажаєте, Тристане, щоб я просила за вас короля? Та коли б він тільки дізнався, що я вийшла сюди під сосну, він узавтра розвіяв би мій попіл по вітру!

Тристан застогнав тоді тяжко:

— Кажуть, любий дядьку: той не грішний, хто не чинить гріха! У якому ж серці могла зародитись така підозра?

— Що ви хочете сказати, Тристане? Ні, король, мій володар, не міг сам такої гидоти намислити. Але лукаві люди переконали його в тому, бо шляхетне серце легко піддається намовам. Вони люблять, сказали йому обмовники, і повернули нам це на злочин. Так, ви любили мене, Тристане, навіщо це таїти? Бо хіба ж я не дружина вашого дядька, хіба ж я не врятувала вас двічі од смерті? І я, я вас теж любила: адже ви належите до королівської родини, а я багато разів чула від моєї матері, що та жінка не любить свого мужа, котра не любить його кривих. Я любила короля, а тому любила й вас, Тристане, і тепер коли він вам поверне свою милість і ласку, я буду рада та щаслива... Але тіло мені дрижить, страх мене огортає, я йду звідси, бо й так пробула тут надто довго.

Король, схований між гіллям, на те слово відчув жалощі і тихо усміхнувся. Ізоolda побігла, а Тристан їй услід гукнув:

— Королево, іменем Спасителя молю вас допомогти мені, змилюватись надо мною. Боягузи хотіли віддалити від короля всіх, хто його любить. Їм це вдалося, і тепер вони сміються з цього. Гаразд; я піду геть із цієї країни, нещасний, як тоді, коли до неї прийшов; але одного ще попросіть у короля: хай він за колишні мої послуги дасть мені із своєї скарбниці стільки, щоб я міг посплачувати свої видатки, викупити коня та зброю — і без сорому помандрувати до чужих земель.

— Ні, Тристане, не годиться вам мене про це просити. Я одна в цьому краю, одна в цьому палаці, де ніхто мене не любить, без жодної вірної руки, уся у владі королеві. Може, досить, щоб я сказала йому слово за вас, і він пошле мене на ганебну страту. Хай Господь вам допоможе, друже мій! Король несправедливо ненавидить вас, але хоч де б ви пішли, Бог буде для вас другом і оборонцем.

І вона побігла в свою світлицю, і Бранжієна обняла її там, стривожену та стурбовану; королева розповіла їй усе. Бранжієна тоді:

— Ізольд, пані моя, — каже, — велике чудо зробив для вас Господь. Він милосердний і не хоче, щоб невинні страждали.

Під великою сосною Трістан тимчасом, обпершись об мармурову огорожу, гірко скаржився:

— Хай змилується Господь надо мною і одверне од мене несправедливість мого дорогого пана.

Як перескочив же він через садовий паркан, мовив собі король усміхаючись.

— Милий небоже, хай благословенна буде ця хвилина! Далека подорож, що ти в неї збирався вирушити вранці, вона вже скінчилась.

Карлик Фросін на узліссі читав на зорях; він вичитав, що король має послати його на смерть. Почорнівши від страху та сорому, він надувся зо злості і швидко кинувся втікати до уельської землі.

7. Карлик Фросін

Король Марк помирився з Трістаном. Він дозволив йому вернутися в замок і, як раніше, знову ночує Трістан у королівській опочивальні разом з ближніми та вірними людьми; коли захоче, може він туди входити і виходити відтіль. Короля це вже не турбує. Та хто може довго таїти своє кохання?

Марк вибачив лукавим обмовникам, а коли сенешаль Дінас з Лідана потрапив якось у далекому лісі на заблуканого, нещасного горбатого карлика, він привів його до короля, король змилювався і відпустив йому його провину. Та добрість короля тільки дратувала баронів; вони знову застали Трістана з королевою і так присяглися один одному: як не вижене король свого небожа із країни, то вони вернуться до своїх міцних замків і встануть на Марка війною. Вони запросили короля на раду:

— Королю, люби нас чи ненавидь, то воля твоя; але ми хочемо, щоб ти прогнав Трістана. Він кохає королеву, це може побачити кожне. А ми, ми цього не можемо стерпіти.

Король, їх слухавши, зідхнув і мовчки опустив голову.

— Ні, королю, ми цього не стерпимо, бо ми тепер знаєм, що ця новина, перше така вразлива, тебе більш не дивує і що ти спочуваєш їх злочину. Що ж учиниш ти? Подумай, послухай ради. Ми — коли ти не відішлеш небожа від свого двору, вернемося до своїх баронств, заберемо з твоєї облади і сусідів. Так ми кажемо тобі; вибери ж!

— Сеньйори, раз уже я повірив бридким словам, що ви казали на Трістана, і мені довелося каятися у цьому. Але ви — мої феодалі, і мені не хочеться позбутися послуг моїх людей. Дай-

те ж мені пораду, прошу вас, ви повинні мені бути за поради-ків. Ви знаєте, що я не люблю непомірних гордоців та високодумства.

— То скажіть покликати, королю, карлика Фросіна. Ви не вірите йому через ту пригоду, що в саду. А хіба ж не вчитав він, проте, по зорях, що королева вийде того вечора під велику сосну? Він багато чого знає; порадьтеся з ним.

І прибіг тоді проклятий горбань, і Деноален його обняв. Слухайте, якого лукавства научив він короля.

— Звеліть, королю, вашому племінникові, щоб він одвіз узавтра вдосвіта якнайшвидше в Кардюель листа до короля Артура,¹⁴⁾ писаного на пергаменті і добре запечатаного воском. Королю, Трістан спить уночі біля вашого ліжка. Після першого сну вийдіть із кімнати, і присягаюся вам Богом і римським законом, що як любить він Ізольду нечестивою любов'ю, то йому захочеться поговорити з нею перед від'їздом; коли він підійде до неї так, що я того не знатиму, а ви не побачите — звеліть мене вбити. Дайте мені лише зробити те, що я знаю, і не кажіть Трістанові про своє доручення, поки не підете до сну.

— Гаразд, — мовив Марк, — хай буде так.

Тоді піднявся карлик на мерзенні хитроці; він пішов до пекаря, купив у того за чотири деньє¹⁵⁾ білої муки і сховав її собі під одержу. Чи хто коли міг додуматись до такої лукавої вигадки? Настала ніч, король потрапезував, слуги його поснули у великій, сусідній з його опочивальнею кімнаті, а Трістан підійшов, як завжди, до королевого ложа.

— Любий небоже, воль мою волю: поїдь верхи до короля Артура в Кардюель, одвези йому цього от листа, привітай його від мене і довше, як день, не барись там.

І от Трістан у великій тривозі. Од його ліжка до ліжка королевого не більше ніж на один спис. Шалене бажання охопило його — поговорити з королевою, і він присягся сам собі в серці, що перед світом, коли король Марк спатиме, підійде до неї. О Боже, яка безумна думка!

Карлик спав, як звичайно, в королівській світлиці. Коли здалось йому, що всі поснули, він устав і насипав між постіллям королеви та Трістановою білого борошна: коли б захотів хто із закоханих підійти до другого, сліди його мали зостатись на борошні.

Та Трістан не спав іще. Він побачив, що робить карлик, і подумав:

¹⁴⁾ Король Артур з Уельсу відіграє у кельтському народному епосі ту ж саму роллю, що князь Володимир у билинах, а Карл Великий у французькому епосі. Він є улюблений герой боротьби за національну кельтську незалежність проти англо-саксів, а згодом його двір стає центром, де збираються найкращі рицарі, — отже, і звичайним місцем дії рицарських романів.

¹⁵⁾ Деньє — найдрібніша французька (колишня) монета.

»Що ж воно таке? Цей карлик не має звички дбати про своє щастя; проте я ошукаю його: треба бути дурнем, щоб залишити для нього сліди своїх ніг«.

Опівночі король устав і вийшов, а за ним горбатий карлик. У кімнаті було темно. Ні свічки запаленої, ані світильника. Трістан підвівся і став у себе на постелі. Боже наш! Навіщо йому спало це на думку? Підкорчивши ноги, він змірює оком віддалення, плигає й опиняється на королевому ліжку. Леле! Напередодні в лісі великий вепр поранив його іклом в ногу, і, на нещастя, рана досі не була перев'язана. Ото ж як плигав він, то від зусилля рана відкрилася і з неї потекла кров; але не бачив Трістан крові, що струмує з ноги і червонить білизну на постелі. Тимчасом надворі карлик, силою своїх чарів, дізнався, що закохані одне біля одного.

Він задрижав з радості і мовив Маркові:

— Ідіть, королю, і коли ви їх не застанете вкупі, то звеліть мене повісити.

І от ідуть вони в світлицю — король, карлик і чотири лукаві вельможі. Трістан їх почув: він борзо встав, кинувся і досяг свого ліжка. Та горе! Кров саме в ту хвилину, як він стрибав, сильно полилась на муку; а тут уже король, і барони, і карлик, несучи світоч. Трістан і Ізольда вдали, ніби сплять. Вони zostали самі в покої, і тільки Перініс спав біля ніг Трістанових і не ворухився. Але побачив король пурпурову пляму на своїй постелі і свіжозакривавлену муку на долівці. Тоді чотири барони, що ненавиділи Трістана за його мужність та лицарську вдачу, придержують його на ліжку, погрожують нещасній королеві, сміються з неї, знущаються і обіцяють їй правий суд. Приглянувшись до Трістана, вони знайшли його рану.

— Трістане, — каже король, — ти вже нічим не можеш виправдатись; узавтра ти помреш.

А той волає до нього:

— Змилюйтесь, королю! Іменем Господа, що постраждав за людей, змилосердьтесь над нами.

— Помстись за себе, королю, — кажуть на те лукаві.

— Любий дядьку, не за себе я благаю; що мені смерть? Певна річ, коли б я не боявся вас розгнівати, я дорого відплатив би за образу цим-от боягузам, що без вас, королю, не зважились би діткнутись руками до мого тіла. Та я шаную вас і люблю вас, і тому здаюся на вашу ласку; що хочете, те й чиніть зо мною. Але пожалійте, сеньйори, пожалійте королеву!

І Трістан упав Маркові до ніг.

— Змилюйтесь над королевою, бо коли є у цьому замку людина, що посміла б неправо запевняти, ніби я любив її злочинною любов'ю, — та людина мусіла б зустріти мене в чесному двобої. Змилюйтесь над королевою, на Бога!

Але барони міцно зв'язали його, зв'язали і королеву. О! Коли б знав він, що йому не дадуть довести свою безневинність

на поєдинку, то краще дав би він себе на частини розірвати, ніж ганебно зв'язати. Та він здався на Бога. Коли він присягався, що не любив королеву злочинною любов'ю, вороги сміялися з того, як з нахабної брехні. Але я звертаюся до вас, сеньйори: вам відомо про дання, випите на морі, і ви знаєте, чи він казав неправду. Не вчинок виказує злочин, а суд. Люди бачать вчинки, але Бог бачить серце, — і один лише Він суддя праведний. Від Нього ж то й іде той порядок, що коли кого в чому обвинуватять, — той може виправдатись у чесному двобої, і завжди Він сам бореться на боці безневинного. Ось чому Тристан вимагав суду і поєдинку і остерігався образити короля Марка. Але якби знав він, що має статись, він повбивав би зрадників. Господи, чому він не повбивав їх?

8. Стрибок із каплиці

По гóроду, серед темної ночі, котиться чутка: Тристана й королеву впіймано, король хоче їх покарати смертю. Багаті городяни і простий люд — усі плачуть.

— Ой лихо, як же нам не плакати! Тристане, хоробрий бароне, невже ж маєш ти вмерти од такої зрадницької підлоти? А ти, королево щира та шляхетна! В якій землі має народитись королівна, така, як ти, гарна на вроду, така, як ти всіма люблена?

— І все це вийшло од твого чаклунства, горбатий карлику! Хай той не побачить вовіки лица Господнього, хто, зустрівшись з тобою, не вразить тебе списом у серце!

— Тристане, милий друже, коли Моргольт, прибувши сюди забрати наших дітей, зійшов з корабля на цім от березі, жоден із баронів не насмівився піднести на нього зброю, і всі мовчали, як німі. А ти, Тристане, ти став до бою за всіх нас, корнуельців, і вбив Моргольта; і він поранив тебе списом, що ти ледве за нас не помер.

— То чи ж можемо ми сьогодні, все те пам'ятаючи, пристати, щоб тебе ведено на смерть?

Скарги й плачі постають у місті; всі біжать до замка. Але король у таких гніві, що нема такого сильного та відважного барона, котрий наважився б той гнів словами пригамувати.

Минає ніч, день ізближається. До схід сонця їде Марк за гóрод, туди, де звичайно судив він своїх підданців. Там велить він викопати рів і накидати в нього узлужатої колючої лози та викопаної з корінням білої й чорної тернини. Коли настав час ранішньої молитви, він звелів скликати з усієї землі корнуельських людей. З гамором сходяться вони; нема такого, хто б не плакав, опріч одного лише тінтажельського карлика. І сказав тоді король:

— Сеньйори, я повелів накласти багаття з тернини для Тристана і для королеви, бо вони зробили злочин.

Але всі тоді в крик:

— Хай буде суд, королю, хай буде перше суд, розгляд і оборона! Ганебно й злочинно було б убити їх без суду. Королю! Почекай, змилуйся над ними!

А Марк на те гнівно:

— Ні, не буде їм ні суду, ні милості, ні оборони! Присягаюсь іменем Творця світу, коли ще хто насмілиться просити мене про це — перший згорить на цьому огні!

І от наказує він розпалити огонь і привести із замка першого Трістана.

Тернина палає, всі мовчать, король жде. Слуги прибігли до замка, де закоханих оточила міцна сторожа. Вони тягнуть Трістана за зв'язані руки. Боже правий! Яка то мерзотність була так його зв'язати. Він плаче від наруги; але що по його сльозах? Ведуть його зганьбленого, а королева кричить, з горя сливе зовсім обезумівши:

— Коли б мене вбили, друже, аби лиш ти жив, — яка то була б радість!

І от сторожа та Трістан прямують із міста туди, де розкладено багаття.

Аж раптом позад них з'являється вершник; він мчить учвал, доганяє їх і на ході сплигує з свого коня: це Дінас, добрий сеньшаль. Почувши, що скоїлось, він виїхав із свого замка Лідан; піна, піт і кров струмували з боків його коня.

— Сину мій, я поспішаю на королівський суд. Коли Бог поможє, я дам йому пораду, що буде вам обом у пригоді; уже ось і тепер я можу хоч маленьку та зробити тобі послугу.

— Приятелі! — каже він тоді до слуг, — я хочу, щоб ви вели його без пут (і Дінас розрубав ганебні мотузи); якби він попробував утікати, то хіба не маєте ви мечів у руках?

Він цілує рицаря в уста, сідає знову на сідло і мчить далі.

Отже, послухайте, який Бог милосердний та добрий! Він, що не бажає смерті навіть грішникові, почув ревний плач та стогін бідних людей, що молилися за взятих на муки коханців.

Над дорогою, де проходив Трістан, на верхів'ї скелі стояла при морі повернена на північ каплиця. Її стіни підносились на краю високої, стрімкої берегової скелі, і розмальоване вікно — мистецький твір якогось святого — виходило над страшне глибоке провалля. Трістан і каже своїм супровідникам:

— Панове, ви бачите цю каплицю, дозвольте мені зайти в неї. Смерть моя близька, і я хочу помолитись Богові за всі свої гріхи й провини. В каплиці нема іншого виходу, крім цього, кожен із вас має меч. Ви добре знаєте, що я можу вийти тільки цими дверима і що, помолившись, мусітиму знов віддатись вам у руки.

Один із сторожі сказав:

— Певна річ, ми можемо йому це дозволити.

І вони дали йому ввійти. Він перебігає каплицю, переплигує

хори, досягає розмальованого вікна, розчиняє його й кидається вниз. Краще-бо впасти тут і розбитись аніж умерти на огні, та ще перед таким збіговищем!

Знайте ж, сенйори, що Бог змилювався над ним:

Вітер набрався в його одержу, поніс рицаря і легко посадив його на широкому камені, біля підніжжя скелі. Люди в Корнуельсі і досі називають цей камінь »Трістанів стрибок«.

А перед каплицею чекають та й чекають. Даремне! Тепер уже Бог узав його під свою охорону. Він біжить, сипкий пісок обвалюється під його ногами. Він падає, обертається, бачить далеке багаття: огонь палає, дим іде вгору. Він біжить.

З мечем при боці Горвеналь чвалом вимкнув із гóрода: король спалив би був його замість його пана. Він догнав Трістана в чистім полі, і Трістан скрикнув:

— Учителю! Господь змилювався надо мною. О, я нещасний, навіщо це мені? Коли немає Ізольтди, то немає нічого для мене дорогого. Чому я краще, падавши, не розбився? Я врятувався, Ізольтдо, а тебе уб'ють. Її сплять через мене; я через неї теж умру.

Горвеналь на те каже:

— Милый мій пане, заспокойтеся, не слухайте свого гніву. Бачите той он густий чагарник, оточений широким ровом? Сховайтесь там. Багато проходить людей цією дорогою, вони нас оповістять про все, і коли, сину мій, королева Ізольтда буде спалена, то я клянусь ім'ям Ісуса, сина Марії, не знатиму відпочинку доти, доки ми не помстимось за неї.

— Дорогий учителю, у мене нема меча.

— Ось він — я привіз тобі.

— Гаразд, учителю; тепер я не боюсь нікого, опріч Господа.

— Іще, сину, у мене є під одержу річ, що вельми тебе потішить: мідний і легкий панцер; він може бути тобі в знадобі.

— Давай його сюди, славний учителю. Присягаюсь Богом, у якого вірую, — тепер я визволю свою милу.

— Не поспішай, — відповідає Горвеналь. — Господь, напевне, готує для тебе вірнішу помсту. Зміркуй, що тобі не можна зближатись до огнища: круг нього стоять городяни, а вони бояться короля; котрий і хотів би, щоб ти звільнявся, перший тебе ж і вдарить. Сину, добре каже приказка: безумство — не хоробрість. Почекай...

Коли Трістан кинувся зо скелі, один бідний чоловік із просто-го люду побачив, як устав він і побіг. Чоловік той кинувся до Тінтажеля і тайкома ввійшов у королевину світлицю.

— Королево, не плачте. Ваш друг урятувався.

— Хай буде благословен Господь! — мовила вона. — Чи тепер мене зв'яжуть, чи розв'яжуть, помилують чи скарають — мені байдуже!

Лихі люди так скрутили їй руки, що з них аж кров текла, — але вона казала усміхаючись:

— Чого б я була варта, якби заплакала від цієї муки тепер, коли милосердний Бог вирвав мого друга із рук ворогів.

Коли дійшла до короля новина, що Трістан утік із каплиці, — він поблід од гніву і наказав слугам привести до нього Ізольту.

Ведуть її, вона з'являється на порозі світлиці і простягає ніжні свої закривавлені руки. Стогін устав тоді на вулиці.

— Господи, змилуйся над нею! Шляхетна, горда королево, скільки печалі принесли в нашу землю ті, що на тебе виказали. Хай будуть вони прокляті!

І от приведено королеву до тернового огню. Тоді Дінас, сеньйор Лідана, упав королю до ніг.

— Королю, вислухай мене; я довго служив тобі чесно й незрадливо, не шукаючи користі, бо ж немає бідаря, сироти, старої жінки, що дали б мені хоч гріш за сенешальство, яке я маю від тебе все своє життя. В нагороду за це помилуй королеву. Ти хочеш спалити її без суду: це недобре, бо вона не признається до того злочину, в якому її обвинувачуєш. Подумай. Коли ти спалиш її на огні, небезпека постане в твоєму краю: Трістан утік; він добре знає всі долини, пущі, всі шляхи й дороги; він одважний воєн. Певне, ти йому дядько, і він не нападе на тебе; але кожного з баронів, твоїх васалів, він, зустрівши, уб'є.

І чотири обмовники, тее чувши, побіліли; їм здалося, що вони вже бачать, як Трістан засів у засідці і чигає на них.

— Королю, — каже сенешаль, — коли правда, що я все життя вірно тобі слугував, — віддай мені Ізольту; я відповідатиму за неї як охоронець і заручник.

Але король узяв Дінаса за правицю і заприсягся всіма святими, що зараз же покарає Ізольту.

Тоді Дінас підвівся на рівні ноги.

— Королю, я вертаюсь до Лідана — і більше вже я вам не слуга.

Ізольта сумно усміхнулась йому. Він сів на свого ратного коня і поїхав скорбний, похмурий, з опущеним чолом.

Ізольта стоїть перед огнем. Юрба круг неї кричить, проклинає короля, проклинає злих баронів.

Сльози котяться по королевиному обличчю. Вона одягнена у вузьку сіру одежу, з тонкою на ній золотою смужкою; золота нитка заплетена в її косах, що спадають нижче колін. Тільки лиху, невірну людину не взяв би за серце жаль, бачивши ту вроду невимовну. Боже, як міцно зв'язали їй руки!

На той саме час сто гидких, струпом укритих прокажених прищутильгали на своїх милицях, з шумливими торохкавками в руках, до місця кари; їхні налиті кров'ю очі, милуючись, дивилися з-під напухлих повік на видовище.

Івен, найбридкіший з-поміж хворих, крикнув до короля верескливим голосом:

— Королю, ти хочеш укинути в огонь свою жінку; це добра покара, але надто коротка. Це полум'я її скоро спалить, — а вітер скоро рознесе її попіл. І коли огонь потухне, стражданням її настане край. Коли хочеш, я тобі пораджу гіршу кару, таку, що вона житиме, але в ненастаннім безчесті та в нарузі, і щодня, щогодини проситиме собі смерті. Хочеш цього, королю?

Король одказав:

— Так, життя для неї в вічному безчесті й нарузі гірше, як смерть. Хто навчить мене таким тортурам, того я над усіх полюблю.

— Королю, я коротко скажу тобі свою думку. Глянь, ось у мене сто товаришів. Оддай нам Ізольду, хай вона належить нам усім. Хвороба розпалює наші бажання. Оддай її своїм прокаженим! Жодна жінка не кінчала гірше свого життя. Глянь, як лахміття поприкипало до наших виразок, що сльозять і гнояться. І коли та, що при тобі втішалася дорогими шатами, підбитими кольоровим футром, пишними оздобами, мармуровими світлицями, добрими винами, шанобою, веселоцями та розкішними розривками, — коли вона побачить двір твоїх прокажених, коли їй доведеться ввійти в наші низькі халупи, лягти в одну постіль з нами, — тоді Ізольда Прекрасна, Ізольда Білява збагне свій гріх і пошкодує за цим славним терновим огнем.

Король вислухав його, устав і довго стояв нерухомо. Потім він підійшов до королеви і вхопив її за руку. Вона заволатала:

— На Бога, королю, спалить мене швидше, спалить мене!

Але король віддав її калікам. Івен узяв її, і сто прокажених її тісно оточили.

Чувши їхній крик і вереск, всі серця сповняються жалощами, але Івен радіє; Ізольда йде, Івен веде її. Гидке стовписько вийшло за місто.

Їм припало йти тою дорогою, де був Тристан у засідці. Горвеналь скрикнув:

— Сину, що ти вчиниш тепер? Он твоя кохана.

Тристан виїхав з гущавини.

— Івене, буде тобі її вести, облиш її, коли хочеш жити.

Але Івен скинув свого плаща.

— Вперед, товариші! За милиці! За костури! Покажімо свою одвагу.

Славно було глянути, як прокажені поскидали свої плащі, як вишикувались вони до бою, кульгаючи на хворих ногах, як вони з криком та з риком, з гидким сопінням розмахували своїми палицями; той погрожує, той гарчить, як пес. Та гидко було Тристанові вбивати їх. Розказують оповідачі, що Тристан убив Івена; не личить так говорити. Ні, він був надто шляхетний рицар, щоб бити такий набрід. Але Горвеналь, виламавши міцну дубову гілляку, ударив нею Івена в лоб; чорна кров бризнула і залила його аж до потворних ніг.

Трістан одбив королеву; уже їй тепер не буде нічого лихого. Він розрізав пута на її руках, і от вони втрюх — Трістан, Ізольда й Горвеналь — покинули ту рівнину і пішли шукати схованки в лісі Моруа. Там, у найтемнішій гущавині, Трістан не боявся уже ніякої небезпеки, ніби опинившись за стінами міцного замка.

Коли настав вечір, вони спинились біля підніжжя гори; страх утомив королеву, вона поклала голову Трістанові на груди і заснула.

Уранці Горвеналь позичив у якогось лісничого лук і дві добре оперені та забулені стріли і дав їх Трістанові, доброму стрільцю та мисливцеві. Той витропив дику козу і вбив її. Горвеналь назносив сухого хмизу, викресав огню і розпалив багаття, щоб спекти дичину; Трістан нарізав віт, збудував із них куреня і вкрив його листом; Ізольда густо настелила в курені трави. І от у глибині дикого лісу почалося для втікачів суворе, а проте любе їм життя.

9. Ліс Моруа

В гущавині дикої пуші з тяжкими зусиллями блукають вони, ніби зацьковані звірі, тільки вряди-годи пощастить їм переночувати денебудь дві ночі поспіль. Їжа їхня — лише м'ясо лісової звірини, і, жалкуючи, згадують вони про смак солі та хліба. Їхні обличчя схудли й поблідли, одежа, чіпляючись за колючки, порвалася на лахміття.

Вони любляться, вони не страждають.

Одного дня, мандруючи в цих великих лісах, що ніколи не знали сокири, вони натрапили на житло пустельника Огріна. На сонці, в світлому кленовому гаю, старий тихо походжав перед своєю капицею, обпираючись на патерицю.

— Сеньйоре Трістан, — скрикнув він, — знайте, якою великою присягою заприсяглися мешканці Корнуельсу! Король ізвелів оголосити по всіх усюдах: хто зловить вас, той дістане в нагороду сто марок¹⁶⁾ золотом. І от усі барони побожились, що привезуть вас до короля хоч живого, а хоч мертвого. Покайтеся, Трістане! Бог дарує грішникам їхні провини, як вони каються.

— Мені покаятись, сеньйоре Огрін? В якому ж гріху? Ви, що нас судите тепер, чи ви ж знаєте, який напій випили ми на морі? Так, славний трунок сп'яное нас, і я волів би своє життя старцювати по дорогах, живитися травами та корінням, аби була при мені Ізольда, ніж без неї бути королем пишного королівства.

— Хай вам Бог допоможе, Трістане, бо ви втратили і цей світ і той. Зрадника свого пана закон велить розірвати двома кінцями, спалити на огні, і там, де залишиться з нього попіл, не рос-

¹⁶⁾ Старовинна монета, що дорівнювала вагою півфунтові срібла. Отже, як для того часу, сума значна.

те вже трава і марно працює хлібороб: і дерево, і всяке зело там гине. Трістане, віддайте королеву тому, хто взяв із нею шлюб по римському закону.

— Вона вже не належить йому: він оддав її своїм прокаженим; у прокажених я її відбив. З тієї хвилини вона моя, я не можу розлучитися з нею, а вона зо мною.

Огрін сів; у ногах його плакала-тужила Ізоolda, поклавши голову на коліна людині, що терпить муки в ім'я Боже. І говорив їй пустельник слова із письма святого; але вона, ридючи, хитала головою і не хотіла йому вірити.

— Горе мені! — сказав Огрін, — хіба ж є слова, щоб ними втішати мертвих? Покайся, Трістане, бо нерозкаяний грішник — то мерць.

— Ні, я живу і не каюсь. Ми вернемося в діброву, що дає нам притулок і охорону. Ходім, Ізоolda, друже мій коханий!

Ізоolda підвелась; вони взялися за руки і пішли поміж високою травою та кущами вересу; дерева з'єднали за ними свої віти, і листя закрило їх від людського ока.

Послухайте, сеньйори, про дивну пригоду. Трістан іще раніше, бувши при королі, виховав мисливського пса — гарного, жвавого, доброго до бігу: жоден граф, жоден король не мав у себе такого славного собаки для полювання з луком. Звали його Гюсден. Довелось замкнути його в башті, прив'язавши до колоди; відколи не бачив Гюсден свого хазяїна, він не брав ніякої їжі, рив землю пазурами, плакав, як людина, жалібно вив. Чимало кому зробилось його шкода.

— Гюсдене, — казали ті люди, — не було ще тварини, яка б любила так широко, як ти. Так, мудро сказав Соломон: мій вірний друг — то мій хорт.

І король Марк, згадуючи минулі дні, казав у серці своєму:

— Великий розум у цього пса, що так він нудьгує за своїм господарем: справді-бо, чи є людина в Корнуелсі, варта Трістана?

Три барони прийшли до короля:

— Сеньйоре, скажіть одв'язати й відпустити Гюсдена, ми тоді справді дознаємось, чи він горює так за хазяїном; а коли ні, то ви побачите: як скоро його відпустять, він з розкритою пащекою, з висолопленим язиком буде кидатись на людей і на тварин.

І от його одв'язано. Він виплигує в двері і біжить до кімнати, де перше знаходить було Трістана. Він гарчить, виє, нюшкує і натрапляє, нарешті, на господарів слід. Ухопивши тропу, він крок за кроком іде до того місця, де мали спалити Трістана. Всі йдуть за ним і дивляться, що то буде. Він голосно гавкає і дереться на скелю. От він уже в каплиці, стрибає на престол; раптом кидається в вікно, падає біля підніжжя скелі, знову нападає на слід, кілька хвилин лишається в густому гаю, де Трістан

ховався в засідці, і далі біжить у пущу. Усякому, бачивши те, серце стислося з жалощів.

— Ясний королю, — сказали тоді рицарі, — годі нам за ним гнатися, він може нас завести в такі місця, звідки важко було б повернутись.

Усі поїхали назад. А пес у діброві подає дзвінкий голос, і лісова луна його підхопила.

Здалека почули це Трістан, королева та Горвеналь. — Це Гюсден, — мовили вони і вжахнулись: видима річ, король женеться за ними, пустивши на них, як на дикого звіра, свої ловецькі собаки... Вони заглибились у непрохідний чагарник. На краю чагарника Трістан спинився і натяг свого лука. Але як Гюсден побачив свого пана, то плигнув до нього, почав крутити головою і хвостом і дугою вигинати спину. Чи хто бачив коли таку радість? Потім він підбіг до Ізольди Білявої, до Горвеналю, навіть до коня й до того полащився. Жалко було його Трістанові!

— Лишенько! — мовив він, — і навіщо він нас найшов? Що має робити з собакою, котра не вмє таїтись, гнана й переслідувана людина? По лісах і долинах, по горах і ярах король розшукує нас; Гюсден нас ізрадить своїм гавканням. Ох! любов і щире серце привели його сюди шукати собі смерті. Але ж нам треба стерегтись. Що робити, порадьте мені?

Ізольда погладила Гюсдена рукою і сказала:

— Сеньйоре, змилуйтесь над ним! Я чула про одного лісничого в Уельсі, що привчив свого пса гнати по сліду раненого оленя, не подаючи голосу. Друже Трістане, що б то була за радість, якби привчити до цього і Гюсдена!

Він на яку хвилину замислився. Гюсден тимчасом лизав Ізольди руки. Жаль узяв Трістана, і він одповів:

— Спробую. Дуже тяжко було б мені його вбити.

Незабаром по цьому пішов Трістан полковати, вигнав оленя й поранив його стрілою. Гончак хотів був кинутись звірові вслід і забрехав так голосно, аж далеко покотилася луна. Трістан ударив його й примусив замовкнути; підвів голову пес, дивиться на свого хазяїна, не сміє знову подати голос, боїться доганяти оленя. Тоді Трістан кладе його біля своїх ніг і злегка вдаряє себе по чоботі каштановою гілкою, як то роблять мисливці, щоб нацькувати псів; на цей знак Гюсден знову хоче загавкати, Трістан знову карає його. Так от муштруючи, за який, може, місяць він навчив собаку ганяти звірину нишком. Як поранив було стріла його оленя чи дику козу, Гюсден, не подаючи голосу, мчить за звіром чи то травкою, чи то снігом, чи кригою; догнавши дичину в лісі, він умів позначати те місце, зносячи туди сухе гілля; а добереться до здобичі в степу, то вкриє її травкою та й вертається, нізащо не гавкаючи, по свого пана.

(Далі буде)

Джеймс-Олівер КЕРВУД

Суворі серця

(Продовження, 7)

На обличчі Мек Вейфа появився вираз розпачу. Індіанин Джое, який досі мовчки й уважно прислуховувався розмові, підвівся з свого місця біля печі.

— Поза озером Стріли є індіанське селище, — сказав він, дивлячись на Біллі. — І я знаю там одну жінку, яка не боїться зараження пошестю.

— А це й справді чудова ідея, — викрикнув весело Мек Теб. — В тому селищі є мама Джое і немає такої речі, якої вона не зробила б для свого сина. Цієї зими вона проїхала сама-саміська півтори сотні миль, щоб тільки побачитись із ним. Вона напевно прийде. Йди по неї, Джое. Я певний, що Біллі Мек Вейф заплатить їй за послуги по п'ять доларів денно, враховуючи навіть день її виїзду сюди.

Мек Теб звернувся до Біллі.

— А як з вашою головою? — запитав він.

— Думаю, що мене втомила була дорога.

— В такому разі вирушаймо до хати Круасе і я заберу до себе дитину.

Друзі покинули Джое, що почав готуватися в дорогу на південний схід. Поза хатою Мек Теб примусив Біллі сісти на санки. Вони вернулися на те місце, де були сліди Круасе, і Мек Теб, побачивши їх, вибухнув голосним сміхом.

— Б'юся об заклад, що вони тікають немов зайці, — сказав він. — Що до біса, думали ви, Біллі, робити з ними, якщо б їх дігнали? Привести жінку метиса, тягнути її за волосся? Я радий, що ви дали на цьому місці сторчака. Ви ж бо швидше перемогли б рися, ніж Круасе. Він міг продірявити вас кулею з-поза якоїсь кучугури снігу так певно, як певно ви називається Мек Вейфом.

Біллі почув, що йому відлягло від серця, тому звівся товаришеві дещо більше про Ізабеллу. Опісля він замовк. Мек Теб ішов попереду санок, підганяючи собак, а Мек Вейф роздумував над тим, чи зможе Джое вернутися зі своєю матір'ю через тиждень часу. Бо ж через той тиждень йому доведеться самому піклуватися хворою. На думку про це Біллі не міг не відчути радісного хвилювання, дарма що якийсь страх стиснув його серце. Це ж будуть для нього дні агонії, а може й для Ізабелли, але все таки він буде близько неї. А мала Ізабелла знайде захист у хаті Рукі. Якщо ж постигне нещастя...

Руки Мек Вейфа щільно затиснулися на поручнях саней на згадку про те нещастя, яке могло прийти. Це ж була така думка, як колись у Пеллетье. Якщо прийде нещастя і Ізабелла вмере, дитина залишиться з ним назавжди. Біллі швидко прогнав від себе цю думку, немов якусь страшну примару. Ізабелла житиме. Він врятує її. А якщо помре...

Мек Теб почув приглушений зойк Біллі й оглянувся. Любий Боже! Якщо б вона відійшла, яким порожнім став би тоді світ! Та якщо вона житиме і він буде знати, що сонце світить на її косах, що її голубі очі зводяться до зір і вона згадає деколи, молячись за Діна, і його, Мек Вейфа, в своїх молитвах, життя не видаватиметься таким порожнім.

Мек Теб підійшов до Біллі.

— Болить голова? — запитав він.

— Трохи, — збрехав Мек Вейф. — Але ви підганяйте собак. Шлях перед нами рівний.

Через півгодини санки затрималися перед хатою Круасе. Біллі показав на шатро.

— Мала є там, — сказав він. — Ідїть, Рукі, познайомтеся з нею, а я скочу заглянути до хворої, чи все гаразд.

Біллі тихо зайшов у хату, обережно замикаючи за собою двері. Двері до кімнати Ізабелли були злегка відчинені, так як він їх залишив, і Біллі заглянув крізь них. Опісля ввійшов у кімнату й закликав:

— Ізабелло!

Ліжко скригнуло і Мек Вейфа здивувала легкість, із якою хвора стрибнула з ліжка на землю. Вона відсунула з вікна заслону й стала перед ним у повному світлі. На хвилину Біллі побачив її голубі очі, які прошивали його дивним блиском. Уста Ізабелли були неприродно червоні і Біллі чув їх важкий віддих. Коси були знову розсіпані в неладі по раменах і грудях.

— Я знайшов хату трапера, Ізабелло, і ми заберемо туди дитину, — сказав Мек Вейф. — Вона буде в безпечному місці. Крім того ми післали привезти сюди одну жінку...

Раптом він замовк, пройнятий страхом, бо в очах Ізабелли змоглися вогні гарячкового божевілля. Вона пустила заслону, темрява налягла на кімнату. І слова, які серед цієї темряви почув Мек Вейф, були жахливіші, ніж божевілья в погляді хворої.

— Ви не вб'єте її? — лебеділа Ізабелла. — Не вб'єте моєї дитини, правда? Не вб'єте її...

Ізабелла кинулася на ліжко, повторючи безперервно ці слова. Вся кров зледеніла в жилах Мек Вейфа. Він безсило оперся об поручні ліжка хворої, але вона відштовхнула його. Хвилину вона боролася з своїм маячінням, але врешті вибухнула:

— Це ви допомогли його вбити. Це зробив закон, а ви є законом. Він убиває завжди і ніколи не признається до своїх помилок. Дін був невинний, але ви і закон загнали його до смерті. Ви вбивця! Ви його вбили... ви. І ви ніколи не будете покарані,

ніколи, бо ж ви — це закон, а закон може вбивати, вбивати, вбивати!...

Ізабелла голосно застогнала. Мек Вейф мовчав, немов закам'янілий. Через деякий час хвора заспокоїлася, і Біллі вийшов очманілий з кімнати, замикаючи за собою двері. Навіть серед свого маячення Ізабелла говорила правду. І ця правда викопала між ними назавжди непрохідну пропасть. Закон убив Скотті Діна. А він, Мек Вейф, був репрезентантом цього закону. Закон же був некаральний, навіть якщо він забрав життя невинного.

Мек Вейф вийшов надвір. Мек Теб був ще в шатрі. Над порожнім світом западав темний вечір. У своєму душевному горі Мек Вейф підніс руки до неба, що темніло над ним, і проклинав цей закон, якого не можна покарати, закон, який забив Скотті Діна.

Ізабелла безстрашно стає над пропастью

Це не було обличчя давнього Мек Вейфа, яке Руки Мек Теб побачив декілька хвилин пізніше. Навіть довгі роки хвороби не змогли б так його змінити, як це зробили тих декілька хвилин, проведених у притемненій кімнаті хати. Це обличчя було бліде й змарніле. У заламах уст позначилися глибокі морщини, а в очах з'явився якийсь вираз болю. Все це побачив Мек Теб в останніх проблисках дня, вийшовши з шатра з малою Ізабеллою на руках. Він уважніше приглянувся до Біллі і сказав:

— Той удар метиса дуже пошкодив вам. Виглядаєте на хворого. Може б було краще, якщо б я залишився тут з вами цієї ночі?

— Ні, немає потреби! — відповів поспішно Біллі, намагаючись заховати перед приятелем справжній свій стан. — Одна ніч доброго сну, і я знову стану жвавий, як кіт. Тепер я хочу нащепити дитину, поки ви від'їдете.

Мек Вейф зайшов у шатро і добув зі свого наплечника гумову торбинку з деякими медикаментами та перев'язками. Там була теж пляшечка з сироваткою проти віспи. Вийшовши з шатра, він вернувся до Руки:

— Потримайте добре малу, — сказав він, підсуваючи рукав на руці Ізабелли. — Я дам вам теж запасну пляшечку для ін'єкцій і якщо ця не прийметься, протягом семи до восьми днів, тоді треба повторити укол.

Кінцем свого складаного ножика Біллі почав нарізувати ніжнорожеву шкірку на руці дитини, приготований, що вона заплаче з болю. Але мала безбоязко й з поважним виразом на личку слідувала за його чинністю. Тільки при кінці її дрібні устонька почали дрижати. Та вона не кричала, лише в її очах появилися сльози. Біллі сховав ножика й пригорнув дитину до грудей.

— Ти напевду чудесна дитина, сказав він схвильований, притулюючи своє обличчя до дитячих кучерів. — Ти ж уже чимало натерпілася: голодувала, мерзла і ніколи не плакала.

Мек Теб почув якесь невиразне бурмотіння Мек Вейфового голосу і побачив, що ручки дитини раптово обвили шию Біллі. А коли Біллі віддавав йому на руки дитину, Мек Теб завважив, що частина смертельної втоми зникла з обличчя Мек Вейфа.

— Це не болітиме більше, — сказав Біллі до малої Ізабелли, втираючи в ранку лік. — А треба, щоб ти не захворіла, правда? І це не дозволить тобі бути хворою...

Він обвив руку дитини перев'язкою, опісля віддав пляшину з ліком Мек Тебові. Після того він ще раз обняв дитину, поцілував її, загорнув у хутра і вмонтивав на санках. Коли Руки запрягав собак, Біллі крадькома обтяв ножиком один кучерик дитячого волосся і Ізабелла, побачивши це, весело засміялася.

— Я не матиму змоги частіше навідуватися до вас, — сказав Біллі до Руки, — але зайду деколи на окраїну лісу. Ви, Руки, винесете її з хати на двір, але так, щоб дитина не бачила мене. І не треба їй казати, що я не прийду.

Мек Вейф довго дивився услід санкам, коли вони зникли в темряві, і його огорнув важкий смуток. Він знав, що попросився з малою Ізабеллою назавжди. Він побачить її ще, але ніколи не зможе пригорнути її до своїх грудей, ані погладити по голівці. Задовго перед тим, поки зникне небезпека зараження, він покине хату й відійде геть. Цього вимагала мама Ізабелли і він дотримає свою обіцянку. Ізабелла ніколи не знатиме, що сталося протягом днів її маячіння, ані не побачить його. Якщо приїде мама Джое, він спокійно відійде і потоне в самоті.

Ці пляни чітко вирисовувалися в голові Мек Вейфа. Він піде спершу до Форту Черчілла, де складе оскарження проти Букі Смітса. Опісля покине поліційну службу. Реченець його заангажування проминає якраз через місяць і він не відновить його. «Це закон вбив його, а ви є законом. Він убиває, убиває, убиває завжди і ніколи не признається до своїх помилок, які вчинить». Під сірим олив'яним небом ці слова були ще жорстокіші в ухах Мек Вейфа, збільшуючи його ненависть до того, чим він займався протягом років. Мек Вейфові здавалося, що він і досі чує голос звинувачення Ізабелли — у пошумі ялин, у свисті вітру, серед тиші спокійного довкілля...

«Він убиває завжди, ніколи не признаючись до своїх помилок»...

Мек Вейф затиснув зуби, повертаючись до хати. В його пам'яті зринула пригадка тих випадків, коли закон справді убивав неблаганно. Це ж було нерозривно пов'язане з полюванням на людей. Факт, що він став в обороні Скотті Діна й повернув йому волю, не виправдував тепер Біллі навіть в його власних очах.

Аджеж тільки через нього і через Пеллетье Дін і Ізабелла були примушені шукати пристановища серед ескімосів. Почавши від Фулертон, вони переслідували Діна немов якогось звіра. І він, Біллі, був насправду убивцею чоловіка Ізабелли, як це вона ствердила. Мек Вейф був вдоволений, що прибув до хати Ізабелли другого чи третього дня її гарячки. Тепер він більше лякався її одужання ніж її манячіння.

В хаті Мек Вейф засвітив лямпу й хвилину надслужував біля дверей до кімнати хворої. Ізабелла не гарячувала більше. Тоді Біллі почав докладніше розглядатися по хаті. Круасе і його жінка залишили багато харчів. На дворі Мек Вейф знайшов теж чимало м'яса з дичини, завішеного чвертями під дахом хати й замерзлого. Він нарізав з нього декілька шматків і, хоч сам не відчував голоду, почав варити з нього бульйон для хворої.

Вештаючись по хаті туди й сюди, Мек Вейф спостерігав на кожному кроці знаки присутності молодой жінки. На вбитому поміж бальки хати кілку висів її шаль, під ним стояли на землі черевички. Опісля Біллі завважив, що стіл закиданий різними речами, на які він досі не звернув був уваги. Тут були шпильки й нитки, якась одежа, пара рукавичок і червона стрічка, яку Ізабелла носила на шії. Біллі затримав свій погляд на двох пакетиках старих листів, пов'язаних вузькою шовковою стрічкою. Третій пакетик був розв'язаний і розсіпаний.

При світлі лампи Біллі побачив, що всі адреси на листах були писані тим самим почерком. На конвертах першої пачечки листів стояли адреси пані Ізабелли Дін, Принс Алберт, Саскачеван, на другій — панни Ізабелли Ровленд, Монреаль, Канада. Серце Біллі стиснулося з хвилювання, коли він збирав листи, щоб скласти їх на полиці над столом. Він зрозумів, що листи писав Дін, а Ізабелла прочитувала їх останньо ще раз, щоб забути свою самоту й гарячку, ждучи на чоловіка, поки Біллі не приніс їй вістку про його смерть.

Мек Вейф якраз прибирав інші речі зі стола, коли під однією одежиною він натрапив на складений і протертий на складках журнал. Це було півсторінки монреальського щоденника, на якій виднівся портрет Ізабелли Дін, яка, немов жива, дивилася на Біллі. Портрет був з молодих років, де Ізабелла виглядала ще підлітком, але для Мек Вейфа вона не видалася такою хорошою, як тоді, коли він вперше побачив її на ступі. Руки Біллі дрижали, коли він підніс папір до світла, щоб відчитати підпис.

»Ізабелла Ровленд, одна з останніх «доньок Півночі», з Монреалу, яка зреклася майна з любови до молодого інженера». Не зважаючи на почуття сорому, яке не дозволяло йому розкривати таємниці минулого Ізабелли, Мек Вейф все таки почав читати далі. Часопис був з-перед 8 років. Протягом тих кількох хвилин, в яких газетні рядки розказали йому історію Іза-

белли і Діна, Біллі забув про те, що він знаходиться в хатині й що недалеко нього є молода жінка, якої дивний роман кохання перемінився тепер у трагедію.

Мек Вейф бачив Ізабеллу з Діном, того ж дня — перед роками — коли Дін перший раз підняв очі на молоду дівчину на старенькому, забутому цвинтарі коло церкви святої Анни в Мон-треалі. Він ніби чув гомін старого дзвона церковці, що стояла на горбочку вже від добрих 250 років, чув голос Діна, який розказував Ізабеллі історію цього дзвона, призначеного раніше до того, щоб закликати колоністів до бою з індіанцями.

Продовжуючи читання часопису, Мек Вейф ніби відчув те хвилювання яке огорнуло Діна коли Ізабелла сказала йому, хто вона і що Петро Радіссон, великий землевласник на Півночі був її прадідом, що він склав великі жертви на малу церковцю, боровся тут коло неї і помер та спочиває серед отих невідомих, запалих могилок.

Це була прекрасна історія і Мек Вейф зглибив її краще поміж рядками, ніж було написано. Він теж був одного разу біля церковці святої Анни, щоб побачити прочан і чуда, і перед ним розкривалася залита сонцем долина св. Лаврентія, де зустрічалася Ізабелла з Діном, і де вона розказувала йому про ту роллю, яку в її житті відігравали старенька церковця зі своїм дзвоном та тихий цвинтар зі спогадами про славні діла тих, які спочивали на ньому.

Ізабелла була сиротою, як писав часопис. Її дядько й опікун був ковальським майстром зі старої раси. Він мешкав з Ізабеллою в просторому білому домі на вершку горбка. Дім був оточений кам'яним муром, з залізними гостряками на верху, з-за якого старий дядько споглядав на світ з холодною вищістю давнього феодалного пана. Він не долюблював молодого Давида Діна, не так з того приводу, що цей був лише звичайним інженером-гірником, який щойно здобував собі позицію в світі, як радше через те, що Дін був американцем і прийшов з-поза кордону. Тому кам'яний мур з залізними гостряками збороняв Дінові вступу до середини дому, важкі двері якого ніколи не відчинялися перед ним. І це було причиною розриву між небогою і дядьком. Вірна своєму кохання, Ізабелла пішла за Діном. Тут опис у часописі кінчався.

Протягом кількох хвилин Мек Вейф сидів задуманий з часописом у руках. В його уяві виразно зринув старий дім Ізабелли в Монтреалі. Він височів понад крутою, тінистою вулицею, що сходила з Королівської гори. Біллі пригадав собі цю вулицю, що викликала була в нього свого роду захоплення, вулицю з її кам'яними мурами, старими французькими домами, з атмосферою давнини, яка панувала в Монтреалі від сотні років. Перед 12 роками Біллі був там перший раз і, вступаючи на вершок гори, вирізав на дереві своє ім'я. Отож і Ізабелла була там теж. Можливо, що це був її спів, який він чув з-поза одного з мурів.

Мек Вейф поклав часопис разом з листами, записуючи собі ім'я дядька. Якщо трапиться нещастя, то його обов'язком буде, може, написати до цього дядька. Але опісля Біллі розважив і пірвав записку на шматочки: Анрі Лекур зірвав зі свого немого і якщо вона вмере, чому ж тоді писати до нього про малу Ізабеллу? Від того жакливого моменту, коли Ізабелла сказала йому правду про закон, слово «обов'язок» набрало для Мек Вейфа іншого значення.

Протягом наступної години Біллі надслухував чимало разів коло дверей хворої. Опісля він заварив чай, присмажив грінки хліба й налив у горня бульйону. З їжею він увійшов у кімнату Ізабелли. Почувши стогін хворої, Біллі підійшов до її ліжка. Ізабелла легко крикнула.

— Давиде, це ти? — запитала вона. — Ох, Давиде, яка я щаслива, що ти вже вернувся!

Біллі похилився над нею. Пережиті хвилювання і гарячка чинили своє і Ізабеллі здавалося, що коло неї є Дін, її чоловік. Серед сутінків кімнати Біллі побачив її простягнені руки.

— Давиде. — прошепотіла хвора.

В її голосі було стільки ніжності і вдоволення, що Мек Вейф схвилювався до глибини своєї душі.

Виконання обіцянки

Під час мовчанки, яка наступила по словах Ізабелли, перед Біллі розкрилася розв'язка тієї кризи, в яку він попав. Думка піти за своїм первісним імпульсом і зайняти місце Діна на час гарячки Ізабелли, сповнила його відразою, що приневолила Мек Вейфа відійти від ліжка хворої з так сильно затисненими кулаками, що аж нігті вгризлися в тіло до крові.

— Ні, ні, це не Давид! — почав він заперечувати, але слова замерли йому в горлі.

Сказати їй це, ще раз повторити правду, що її чоловік не живе, означало вбити хвору відразу. Надія, а навіть віра, що він живе і є біля неї, можуть привернути їй здоров'я і життя. Раптом Біллі блисла думка, яка немов іскра роз'яснила йому нагло всю ситуацію. Якщо б Дін жив і був при хворій, його приязність врятувала б її від смертельної недуги. І якщо Ізабелла думає, що він є Діном, то і це її врятує. Повернувшись урешті до здоров'я, вона ніколи про це не довідається.

Мек Вейф пригадав собі, що Пеллетьє теж не пам'ятав нічого з того, що діялося з ним під час його гарячкового маячіння. Щодо Ізабелли, то як тільки вона одужає, все те здаватиметься їй, і то в найгіршому випадку, сном чи якимсь марінням. Кілька ж його притакливих слів переконають її в тому. Якщо зайде потреба, він скаже їй, що вона в гарячці багато говорила про Діна, уявляючи собі, що він є біля неї. Ізабелла навіть не підозриватиме, яку роль при тому зіграв він, Мек Вейф.

Раптом Ізабелла знову прошепотіла, немов дещо перелякана його мовчанкою.

— Давиде, Давиде...

Мек Вейф швидко наблизився до ліжка і його руки зустрілися з її простягненими раменами, що палали гарячкою. Хвора з силою затиснула свої пальці на долонях Біллі, притягаючи їх до своїх грудей. І відіткнула глибоко з радісною полегшою.

— Я приготував тобі трішки бульйону, — сказав до неї Мек Вейф, ледве відважуючись віддихати. — Може б ти напилася його, Ізабелло? Бо ж тобі треба вже заснути...

Біллі почув у відповідь сильніший потиск її рук. Несподівано хвора відізналася таким спокійним і ясним голосом, що Біллі на одну мить здалося, немов би вона знову прийшла до свідомості.

— Я не люблю темряви, Давиде! Я не можу тебе бачити. І я хочу зачесати свої коси. Будь так добрий, засвіти в кімнаті.

Ізабелла піднесла руку і погладила Біллі по обличчі. В ці миті вона вклала стільки солодкої ніжності, призначеної для людини, якої вже не було на світі, що вони зморозили кров у жилах Мек Вейфа.

Нараз хвора рвучко відтягнула руку і Біллі почув її голос:

— Мої коси, Давиде...

Мек Вейф торкнувся рукою гу щі волосся, що розсипалося довкола її обличчя та потилиці. Він відгорнув його легко й укладав у коси.

— А тепер я принесу бульйон, — сказав він згодом.

Біллі пішов по їжу. Підіймаючи горня з бульйоном, він завважив, що його руки дрижать. Трішки рідини виплеснуло на землю. Вернувшись до Ізабелли, Мек Вейф підвів її голову, спираючи на своє ра м'я. Хвора слухняно з'їла декілька смажених із хліба грінок та випила бульйон. Опісля залишилася сидіти, звертаючи своє обличчя до Мек Вейфа, але він, завваживши, що її клонить на сон, легко поклав її голову на подушку.

— Тепер треба спати, — порадив він притишеним голосом. — Добраніч.

— Давиде!

— Так.

— Ти ж... ти не поцілував мене на добраніч...

В голосі Ізабелли була якась дитяча скарга і Біллі, здущуючи хвилювання, нахилився до її уст.

— Добраніч, Давиде!

Ці слова дігнали Мек Вейфа вже на порозі кімнати. Схвилюваний до крайности, Біллі кинувся на мале ліжко в кутку кімнати, на якому ночував раніше Круасе.

Пройшла добра година, поки Мек Вейф підвів своє обличчя, втиснене в подушку. Він не спав ні хвилини, тільки лежав без руху, зморений болем. Опісля він устав і вийшов з хати надвір.

В холодних районах Півночі завжди вибухає тут, то там пошесть червоної смерті — віспа, і Біллі докладно знав розвиток цієї хвороби. Він догадувався, що Ізабелла дістала гарячку три

або чотири дні тому і що ще пройде других три-чотири доби, поки хвору покине гарячкове маячіння. Опісля прийде реакція, Ізабелла усвідомить собі, що її чоловік помер і що Біллі Мек Вейф був біля неї через увесь той час.

Мек Вейф став на порозі хати, надслушуючи деякий час. Ізабелла спала спокійно і він тихенько вийшов надвір. Ніч була дуже мрячна і темна. На небі ні зірочки. З північного сходу прилинув вітер і зашумів серед конарів дерев, сповняючи темряву неспокійним гудінням, що насувалося звідусіль. Біллі подався до шатра, в якому перебувала до свого від'їзду маленька Ізабелла. Тут Мек Вейф пожалів, що відіслав із Мек Тебом усіх собак, не залишивши собі хоча б старого Казана. Бо ж самота; що огорнула Мек Вейфа з усіх боків, була просто нестерпною. Біллі оглянувся і побачив світло в хаті. В ній була Ізабелла і Мек Вейф зрозумів, що там, де є вона, він не повинен відчувати самоти. Але одночасно він збагнув, що між Ізабеллою і ним виросла пропасть, якої не зможе засипати навіть вічність. Біллі здригнувся, бо порив холодного вітру знову пригадав йому Скотті Діна.

Дін начеб був тут, при ньому, як колись тієї ночі, коли Біллі повернувся до Пеллетье з похорону, застромивши хрест на могилі Скотті. І протягом декількох хвилин цієї жахливої присутності душі покійного Мек Вейф відчув, що йому полегшало на серці. Він знав, що Дін зрозумів його, і це додало йому сил. Біллі зайшов у шатро, але швидко вийшов з нього й пішов у хату. Згадка про могилу друга піддала йому думку, що в нього є зобов'язання супроти молоді жінки. Зі своєї непромокальної торбинки Біллі витягнув записник і олівець.

Протягом цілої години Мек Вейф безперервно працював у світлі лампи, рисуючи щось. Він був певний, що Ізабелла піде відшукати могилу свого чоловіка. Або зараз після одужання, або може й пізніше, але піде напевно. Тому Біллі накреслив на саморобній мапі, крок за кроком, увесь шлях, який вів від хати Круасе аж до лісової галяви, з могилою Діна. Опісля своїм важким, гострим почерком він написав на папері біля мапи:

«Хай Бог опікується Вами завжди! Я віддав би своє життя, щоб тільки повернути його Вам. Не хочу, щоб його могила була забута й занедбана. Одного дня я віднайду її знову і посаю на ній сині квіти. Сподіваюся, що Ви ніколи не визнаєте, як дуже я бажав привести його до Вас і зробити Вас щасливою».

Мек Вейф знав, що він не сміє нічого такого обіцяти, чого б не міг виконати. Тому вирішив твердо, що повернеться до могили в степу. Щось його кликало до неї, якийсь голос, якого він не міг зрозуміти, а йшов він із глибини його смутку, що манив його туди. Біллі склав папір, загорнув його в інший чистий листок замість коверту і зверху написав ім'я Ізабелли. Опісля він поклав його разом з пачечкою листів на полицку над столом. Він був переконаний, що Ізабелла знайде цього листа, якщо одужає.

* * *

Ніхто не збагнув би того, що сталося протягом наступного тижня від тієї пам'ятної ночі. Для Мек Вейфа тих сім днів були боротьбою, про яку спогад залишився в нього на все життя. Ночі без сну і дні без відпочинку, люте змагання з грізним фантомом, що постійно ширяв у кімнаті, де чаїлася хвороба. Змагання, яке виснажило обличчя Біллі та вирило глибокі зморшки на обличчі, боротьба, в якій голос Ізабелли то ласкав його ніжністю, то смагав протягом години обвинуваченнями і закидами.

Три дні мук продовжилися в четвертий, а цей тягнувся аж до сьомого. Мек Вейф томився до глибини душі, бо знав, що це означає. Що другий день він бігав до хатини Мек Теба. Руки виходив з неї і з допомогою труби, зробленої з кори дерева, говорив із ним здалека. Сьомого дня ще не було ніяких вісток про індіанця Джое і про його маму. І цього дня Мек Вейф останній раз зіграв роллю покійного Діна.

Він увійшов у кімнату Ізабелли з їжею і мискою води до миття. Коли хвора дещо з'їла, він посадив її, підпер плечі подушкою та почав чесати і заплітати коси. В кімнаті пояснішало, дарма що на вікні все ще висіла заслона. На дворі світило сонце і його сяйво блідаво пробивало густу тканину заслони та легко сіяло золото на коси Ізабелли.

Коли ж Біллі скінчив чесати коси, він лагідно вклав хвору на подушки. Ізабелла глянула на нього якимсь дивним поглядом. І нараз Мек Вейф із холодним жахом у душі зрозумів, що означає цей погляд: поворот до здоров'я і свідомости. Біллі побачив у очах Ізабелли давній страх, журу і пізнання його особи. Він не промовив ні слова, а тільки обернувся і мовчки вийшов з кімнати.

В сусідній кімнаті Мек Вейф затримався на мент, мовчки збираючи в собі сили до боротьби з тим, що тепер ждало його. Це ж прийшов йому кінець. Перемігши в собі слабкість, Біллі через деякий час подався до дверей Ізабеллиної кімнати. Але на цей раз він не ввійшов зразу, як це робив раніше. Він постукав. І це було перший раз. Голос Ізабелли дозволив йому увійти. Серце Біллі зранив гострий біль, коли він побачив, що хвора так усіла на ліжку, щоб відвернути від нього своє обличчя. Біллі нахилився над Ізабеллою і сказав лагідно:

— Вам покращало. Небезпека пройшла.

— Так, мені краще, і... і чи це вже кінець? — запитала Ізабелла шепотом.

— Так.

— А... дитина?

— Все в порядку, так.

(Далі буде)

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Дня 6. 3. 1958 р. розпочалася в Манілі конференція південно-східного азіського пакту **СЕАТО**, що є одною з оборонних організацій вільного світу. Коротко перед початком нарад опубліковано річний звіт із діяльності цієї організації, яка є азіським відповідником НАТО. Генеральний секретар **СЕАТО** тайляндець Поте Сарасін подав до відома, що за останній рік держави члени пакту досягли в боротьбі з комунізмом значних успіхів. У висліді співпраці країн **СЕАТО**, в Пакистані унеможливлено комуністичні спроби державного перевороту, який загрожував з боку профсоюзів, опанованих комуністами, як теж недопущено до створення єдиного фронту комуністичних студентських організацій, що міг би був спричинити більш політичні ускладнення.

На Філіпінах уряд заборонив діяльність компартії та інших підривних організацій. Досягнуто успіхів в акції проти комуністичної партизанки, між іншим, схоплено двох видатних керівників комуністичної диверсії.

Тайляндський уряд видав ряд розпоряджень, що обмежують або унеможливають діяльність підривних елементів. У боротьбі проти комуністичних партизанів уряд Тайланду співпрацював зі збройними силами Маляїв.

Вислідів діяльності **СЕАТО** не можна недоцінювати, але супроти великої активності московської агентури в Азії звіт Сарасіна про діяльність **СЕАТО** виходить дуже скромний. Учасники конференції були, мабуть, свідомі цього, бо командант американських далекосхідних збройних сил адмірал Фелікс Штумп, який теж брав участь у нарадах, намагався піднести загальний настрій запевненнями, що «**СЕАТО** живе, найкращим доказом чого є постійні атаки на нього з боку Москви».

Здавалося б, що країни **СЕАТО** присвячать багато уваги найновішим подіям у цьому районі світу,

що його вони хотять боронити від комунізму, і тому можна було сподіватися рішення в справі подій в Індонезії. На жаль, так не сталося. Боротьба між національним і советофільським таборами, що розгорілася на Суматрі, не знайшла на конференції ні ширшого обговорення, ні тим більше підтримки з боку тих, які хотять — як висловився австралійський делегат — знищити комуністичну гадюку. Більше того, представник Філіпін домагався, щоб **СЕАТО** винесло в резолюціях у справі Індонезії «заяву нейтральності». Як подають пресові кореспонденти, учасники конференції принципово погоджувалися з тією пропозицією, проте в комунікаті її не замаркували — «з політичних і психологічних мотивів». Інакше кажучи, протикомуністичні борці в Індонезії не одержали від **СЕАТО** ніякої, навіть моральної, підтримки, в той час, коли інфільтрований комуністами уряд у Джакарті має явну політичну, військову й матеріальну допомогу від СССР.

У кінцевому комунікаті висліді конференції **СЕАТО** підсумовано так: Держави — члени **СЕАТО** вирішили скріпити його як заборолу миру. Учасники конференції вважають підривну комуністичну акцію найбільшою небезпекою. Військові дорадники пакту опрацюють пляни, щоб протиставитись еventуальній агресії. Ухвалено бюджет **СЕАТО** на 1958/59 р. у смішно малій сумі — 850 тисяч доларів.

Мізерні виследи конференції **СЕАТО** зовсім не здержують Москви від великої кампанії проти її учасників. Большевицька пропаганда обвинувачує **СЕАТО** в агресивних плянах, у підготовці термонуклеарної війни в південносхідних районах Азії та — що звучить найбільш трагікомічно — в активній допомозі повстанцям на Суматрі.

Коли мова про далекосхідні азізькі країни, то треба ближче приглянутися подіям в Індонезії. В нашому попередньому огляді ми

звітували про створення революційного уряду на Суматрі. Революціонери поставили до уряду в Джакарті вимогу усунути від влади і впливів комуністів та всіх їхніх супутників. Сукарно цю вимогу відкинув, а всі спроби революціонерів змінити нестерпний політичний стан мирними засобами провалилися. Так прийшло до перших збройних дій, до початку громадянської війни, яка під цю пору ведеться на Суматрі. Війська Сукарна, одержавши від СССР десять кораблів, висадилися на острові. Повстанці спершу відступили в лісисті терени острова, але згодом розпочали протинаступ. Великі частини військ, що їх присилає уряд із Джакарти, переходять на бік повстанців, які рішені боротися з комуністичною язвою до кінця. Проте положення індонезійських антикомуністів важке, його можна порівняти з положенням мадярських революціонерів під час повстання восени 1956 р. В громадянську війну в Індонезії заангажувалася явно Москва, даючи Сукарнові допомогу не тільки військовим матеріалом, але навіть і «обсадою кораблів», що правдоподібно складається з советських вояків.

Зате у вільному світі індонезійські повстанці не знаходять нічого більше, як тільки скромні заяви тихой симпатії та побоювання, щоб Індонезія не стала воєнним огнищем, яке могло б поширитись на весь світ. Якщо цей стан не зміниться, то треба побоюватись, що Сукарнові при допомозі Москви, скоріше чи пізніше, вдасться злати повстанський рух на Суматрі, а вслід за тим Індонезія, «очищена від реакціонерів і капіталістів», включиться зовсім відкрито в «соціалістичний» табір під проводом СССР.

Прагнення СССР і червоного Китаю знищити незалежність Південної Кореї знайшли свій вислів у новій дипломатичній тактиці обидвох названих комуністичних держав. ТАСС опублікував 20. 2. ц. р. заяву советського уряду в справі Кореї. Москва звертається до ООН із закликом вивести з території Південної Кореї альянтські збройні сили. В заміну за те червоний Ки-

тай теж відтягнув би свої війська з Північної Кореї. Прем'єр червоного Китаю Чу-Ен-лай приєднався до цієї заяви Кремля. Одночасно Пекін перестерігає США перед еventуальною спробою використати відсутність червоних китайських збройних сил у Північній Кореї для скріплення соборницьких плянів південно-кореїнського уряду. Комуністи погоджуються на проведення в Кореї «вільних виборів», але без присутності обсерваторів ООН, зате під контролею «невтральних держав», під якими Москва і Пекін розуміють Польщу, Чехо-Словаччину та інших сателітів СССР.

Варто підкреслити, що альянтських військ у Південній Кореї дуже мало, бо всього дві американські дивізії та одна турецька бригада. Якщо б навіть китайські комуністи справді вивели свої війська з Північної Кореї, то це не мало б ніякого більшого практичного значення. В кожний любий момент вони можуть туди прибути без труду з червоного Китаю, тоді коли десанти військ ООН можливі тільки після довшого часу та складних приготувань.

Пропозицію Москви і Пекіну ООН відкинули, вважаючи себе єдино компетентними та відповідальними за нагляд над еventуальними виборами на корейській території. Те саме заявив речник стейтдепартаменту США Лінкольн Вайт. Заслугує на увагу теж інтерпретація факту присутності американських військ у Південній Кореї західними журналістами, в цьому чисті й американськими. Як подав один європейський щоденник, у Вашингтоні вважають присутність американських військ у Південній Кореї конечною не тільки з уваги на безпеку комуністичної агресії. Американці переконані, що уряд Сінгмана Рі розбудовує свою армію «в далеко більший мірі, як цього потребує Південна Корея». Своєю привабливістю у Південній Кореї американці вважають необхідною, щоб «стримати Сінгмана Рі від необдуманих авантур», під чим треба розуміти прагнення вільної Кореї звільнити з комуністичного ярма решту корейського народу. Правдоподібно на Заході вважають теж

»необдуманим кроком« уряду Сінгмана Рі й те, що він, наприкінці лютого, підписав закон про розв'язання останньої »прогресивної« партії, яка вимагала розмов з комуністами, а її лідерів наказав ув'язнити.

Збомбардування французьким літунством прикордонної місцевості Сакет у Тунісі стало безпосередньою причиною гострої і відкритої кризи французько-туніських політичних взаємин. Президент Бурґіба, використовуючи добрий психологічний момент, що світова опінія засуджувала бомбардування Сакет, в наслідок якого впали жертви з-поміж цивільного населення, розпочав широку політичну кампанію проти Франції, застосовуючи рівночасно різні репресії. І так, замкнено всі французькі консуляти в Тунісі, проведено блокаду французьких військ (вони не мають права виходити з касарень), зажадано повної їхньої евакуації, проголошено виключне право Тунісу до порту Бізерти, а найважливіше — видвиннено домагання інтернаціоналізації проблеми Альжіру. Бурґіба відкрито заявив, що Туніс вважає своїм обов'язком підтримувати альжирську партизанку та що Альжірові належить самостійність. Далі туніський президент загрозив, що справу конфлікту з Францією віддасть на розгляд Раді Безпеки ООН, що очевидно ще більш ускладнило б цілу проблему.

Деяким відпруженням у цьому несподівано загостреному конфлікті між Францією і Тунісом було прийняття обидвома заінтересованими сторонами »добрих послуг«, запропонованих генеральним секретарем ООН Гаммаршільдом, а виконаних дипломатами США (Роберт Марфі) та Великої Британії (Гарольд Білей). Обидва дипломати відбули ряд розмов у Тунісі, де на місці познайомилися з дійсним станом, а відтак приїхали до Парижу. Їх прийняв 18. 3. ц. р. французький прем'єр Фелікс Ганр. Їхня акція оповита доволі великою таємничістю, хоч про неї і пишеться багато в пресі. Як можна догадуватися, ні Туніс, ні Франція не можуть знайти спільної площини для успішних розмов. Бурґіба дав вислів своєму невдоволенню пиня-

вим ходом праці дипломатів »добрих послуг« та кинув Заходові таку погрозу: »Ми станули виразно по боці Заходу, але коли не буде для нас зрозуміння, то будемо примушені собі сказати, що ми зробили помилку«. Туніська преса пише, що Туніс може зайняти »неутральне« становище між Заходом і комуністичним блоком. Очевидно, що кожна така »неутральність« — це невдоволення успіху для СССР, і тому погроза Бурґіби не позбавлена ноток шантажу.

Положення Франції на міжнародному терені ускладнює блок т. зв. афроазійських держав, який підтримує Альжір у його домаганні одержати самостійність та рішуче відкидає французькі твердження про те, що альжирська проблема є внутрішньою справою Франції.

Положення французів в Альжірі нітрохи не покращало, мимо незвичайно енергійно веденої війни проти партизанки. Питання Альжіру не сходить зі сторінок французької преси, що приносить кожного дня нові вістки про завзяті бої між французькими військами і відділами ФЛН, які зуміли зорганізуватися в правильні військові частини. Знамените озброєння та добрий технічний виряд дають їм змогу проводити бої навіть із великими французькими з'єднаннями. Так, напр., упродовж м. лютого ц. р. завведено бої, в яких альжирці втратили 1.500 вояків убитими і 262 полоненими. Французи здобули в цих боях багато зброї та амуніції. Звичайно, точних даних про втрати французьких військ немає, але можна припускати, що вони теж великі.

В метрополії, а зокрема в Парижі, альжирці ведуть оживлену політичну й терористичну акції. Кризаві поражунки між ФЛН і його противниками, напади на поліцистів, збирання грошей від альжирців, які перебувають у Франції — прибирають на силі. Чимало паризьких поліцистів уже втратили життя, або були важко поранені кулями альжирських підпільників.

Супроти такого невідрадного стану, французька поліція влаштувала в Парижі демонстрацію, домагаючись підвишки платні »за риск під час праці«. Ця небуденна демонстрація набрала політичного ха-

рактеру, бо демонстранти пішли під будинок парламенту й там упродовж кількох годин підносили оклики проти послів. Таким чином, французький парламент блокувала поліція. Тому не дивно, що в парламенті та в пресі дехто вже почав говорити про кінець теперішнього режиму.

Під натиском публічної opinіi, уряд негайно зняв з посту дотеперішнього префекта поліції, замінюючи його іншим, який досі був суперпрефектом у Константіні (Альжир). Зголосив теж своє уступлення міністер внутрішніх справ Буржес-Монурі, але його резигнації уряд не прийняв, бо «зміна міністра не направить положення».

Найбільшу нагінку на поліцію повела комуністична преса, бажаючи спекти при цьому свою печеню. Як відомо, французька поліція протикомуністична, синдикована в християнських і вільних профспілках. Цього вистачає французьким комуністам, щоб горлати про «поліційних фашистів», які, мовляв, під час демонстрації «здемолювали комуністичну книгарню» та вимагали приходу до влади відомих антикомуністів.

Демонстрація поліції в Парижі посередньо загрозила існуванню теперішнього уряду Ф. Гаярра. В парламенті саме відбувається дискусія над проектом зміни конституції. Настрої соціалістичних послів, після поліційної демонстрації, були того роду, що могли знайти вислів під час голосування над справою довір'я урядові. Але після проголошення урядом санкцій супроти осіб відповідальних за демонстрації та після бурхливих нарад у парламенті, ухвалено урядові довір'я досить великою більшістю 282 голосів проти 196 (переважно комуністів).

Московська пропаганда за скликання конференції на найвищому ступені ведеться далі з неослабленою силою. По виступах нового советського амбасадора в США Меншікова, який заявив, що присвятиться праці над встановленням «найкращих взаємин між СССР і США», та який не щадив компліментів президентові Айзенгауерові, Кремль звернувся з новим «посланням» до Великої Британії. В довгезелезному листі (3.000 слів) Булга-

нин з'ясував британському прем'єрові наставлення СССР до конференції на найвищому ступені, вказуючи на «користі», що їх матиме світ з такої зустрічі. Тексту цього листа ще досі не опубліковано, але політичні обсерватори припускають, що його зміст подібний до тих листів, які Кремль недавно вислав президентові Айзенгауерові та французькому прем'єрові Ф. Гаяррові. Згідно з твердженнями дипломатичних кіл у Лондоні, Булганін заступає думку скликання наради міністрів закордонних справ, що мала б відбутися в квітні в Женеві. На цій нараді мав би бути виготовлений план конференції на найвищому ступені, що мала б відбутися восени ц. р. Як місце конференції подають Женеву або Вашингтон. Кремлівські ватажки заявили «великодушно», що «для справи миру» вони «готові поїхати навіть до США». Як твердять у Лондоні, советам дуже залежить на найшвидшому скликанні конференції, бо вони плянують розпочати нову політичну кампанію за заключення пакту неагресії між країнами вільного світу і СССР.

На підставі дотеперішніх успіхів пропагандивних кампаній Москви можна припускати, що заключення пакту неагресії з Москвою, хоч який він недоречний та морально шкідливий для вільного світу, цілком правдоподібне. Але чи після заключення цього пакту перестануть діяти на Заході комуністичні п'яті колонії, чи СССР утримається від агресії на вільні ще країни, чи зрештеш з'явиться «заведення в могилу капіталістичного світу мирними засобами» — це інше питання. Немає сумніву, що нічого подібного не станеться. Зате певне, що Москва одержала б новий реченець для дальшого приготування своїх сил до війни, що в міжчасі вона зуміла б ще краще закріпити свої позиції там, де їх недавно здобула, що врешті мала б змогу, під претекстом культурної, економічної і т. п. допомоги, ще більше проникнути в численні країни Африки й Азії, які дотепер досить успішно проти-ставились підривній акції большевицьких агентур.

При всій безвиглядній політиці Заходу супроти СССР, вільний світ

усе ж таки робить деякі технічні кроки в напрямі своєї оборони. І так, Велика Британія підписала з США, 22. 2. ц. р., договір про побудову споруд для вистрілювання ракет із британської території. Преса повідомляє, що подібні договори мають бути вкоротці підписані теж з іншими державами, в першу чергу з Францією, Італією та Туреччиною. Коли йде про розташування згаданих споруд на британській території, то три з них мають бути на англійському побережжі, а одна буде побудована в Шотландії. Велика Британія погодилася заплатити кошти побудови цих споруд, що винесуть понад 90 мільйонів доларів.

Західня Німеччина теж скріплює свою невелику армію ракетами «Матадор», що їх німецький уряд рішився прийняти від США. Ракети «Матадор» належать до типу стрілен керованих на віддалі і мають засяг 1.000 км. Тому що цільність таких ракет порівняно невелика, а вони дуже дорогі, то військові техніки передбачають, що ці ракети повинні бути насажені атомним вибуховим матеріалом.

Рішення німецького уряду прийняти від США ракети «Матадор» узалежнене від ухвали парламента. Тому що Аденауер має в Бундесгазі більшість, політичні обсерватори припускають, що німецькому урядові вдасться остаточно перебороти останню формальну перешкоду, і німецька армія таки одержить конечні для майбутньої війни модерні стрільна.

Міністер закордонних справ Італії Пеллія виголосив у Мілані, в половині березня ц. р., доповідь про загальне положення в цій країні та про напрямні італійської закордонної політики. Згідно з твердженням Пеллі, комуністична партія та інші марксистські італійські угруповання перестали бути найбільшою загрозою для країни. Дотеперішня акція поборювання комунізму, проведена християнсько-демократичним урядом, дала позитивні наслідки, і боротьба з п'ятою комуністичною колоною продовжується.

Коли йде про закордонну політику, то Італія залишається вірною

принципам Атлантійського пакту та загальним напрямним європейської політики. Пеллія заявив, що Італія має зрозуміння для стремління арабського світу, але одночасно не втрачає з очей ризику зв'язаного з тими аспіраціями. Італійський міністер рекомендував сторожкість і стриманість щодо конференції на найвищому ступені.

На домагання християнсько-демократичної партії, яка прагне здобути поважну більшість в обидвох палатах парламенту, президент Гронкі підписав декрет про відбуття нових виборів у дні 25 травня ц. р. В цій країні вже розгорілася завзята передвиборча боротьба.

В Угорщині комуністи, при допомозі совєтів, настільки закріпилися, що Москва могла собі дозволити на театральне проголошення «вимаршу совєтських військ» із угорської території. Подібно як це було раніш у Східній Німеччині, так і тепер відхід деяких частин совєтських військ із Угорщини відбувся при великих парадах та пресовому розголосі. Але міністер Гіуля Калляй прозрадився у своїй промові 16. 3. ц. р., що вимарш совєтських військ не такий повний, як про це говориться, та що «на випадок нападу зовні в країні с ще досить совєтських вояків, щоб прогнати агресорів».

Ще не так давно бельгійська прилюдна опінія обурювалася на криваву московську різню в Угорщині. Та часи обурення на кремлівських злочинців проминули. Пресові агенції повідомляють, що бельгійська королева Єлисавета вибирається в подорож до Москви. Вона прийняла запрошення маршала Ворошилова приїхати до СРСР з нагоди міжнародного музичного конкурсу для вшанування композитора П. Чайковського.

У малій середньоамериканській республіці Кубі від довшого часу панують поважні заворушення. Уряд, що його очолює диктатор Батіста, протикомуністичний. Куба належить до держав із досить високим життєвим рівнем. Все ж таки, як це звичайно буває в авторитарних країнах, опозиція вже від довшого часу намагається повалити режим Батісти та замі-

нити його буцімто демократичним. Але ледве чи можна вірити в щирі інтенції тієї опозиції, серед якої одиу з головних роль відіграють комуністи. Політична боротьба на Кубі ведеться, правдоподібно, радше за владу та зв'язані з нею користи, як проти самого режиму. Вказус на це той факт, що найбільшими противниками Батісти стали власники касин гри, що їх теперішній режим знаціоналізував.

В останньому часі опозиції, очолена Фіделем Кастро, колишнім в'язнем, що його Батіста наказав звільнити з тюрми, заповіла урядові боротьбу «на життя і смерть». У Гавані відбуваються масові протиурядові маніфестації, а підпільна організація Фіделя Кастро поставила Батісті ультимат. Вона вимагає його уступлення та погрожує генеральним страйком, саботажами, атентатами, неплатенням податків і т. п. Згідно з останніми повідомленнями, позиції теперішнього режиму на Кубі стали дуже критичні. Кількадесят різних організацій заявили проти Батісти та домагаються його уступлення.

Наприкінці лютого відбулися в Аргентині загальні вибори президента, послів і губернаторів. Переможцем вийшов провідник радикальної партії Артуро Фрондізі, побивши свого могутнього противника Вальбіна. Із 8,5 мільйонів усіх голосів Фрондізі одержав більш, як 4 мільйони. Партія Фрондізі здобула перемогу в усіх провінціях і матиме в парламенті 137 місця на загальну кількість 187.

Свою перемогу Фрондізі завдячує пероністам і комуністам. У внутрішній політиці Фрондізі заповів привернення прав усім політичним партіям, отже і дискримінованим досі пероністам та комуністам. Накреслюючи напрямні зовнішньої політики Фрондізі заявив, що він вірить у коєкзистенцію та в те, що «ОН є добрим інструментом для боротьби за мир і справедливість». Президентські функції Фрондізі перейме 1-ї травня ц. р.

В СРСР відбулася 16. 3. ц. р. пародія виборів до Верховної Ради і Ради Національностей. Очевидно, «бл'юк комуністів і безпартійних» здобув 99,9% всіх голосів. Виборчий блахман відбувся і цим разом

при «ентузіязмі» населення, музиці, «народних гуляннях» і т. д.

Наприкінці згадаємо про скандальну протіукраїнську кампанію, інспіровану Москвою і проведену французькою телевізією та пресою. 28. 2. ц. р. відбулася телевізійна передача п. н. «Афера Шварцбарта». Була це спеціально написана «п'еса», в якій представлено українських вояків як погромщиків, що поступали згідно з кличем (спрепарованим тепер москалями, комуністами і жидками): «Бий жидів — спасай Україну!» Головного Отамана Симона Петлюру представлено як людину, що була надхненником погромів жидів та понесла за них «заслужену кару». Зате бандита і большевицького агента Шварцбарта виведено в п'есі як людину з голубиним серцем, що хотіла помстити жидівські погроми.

Паризька преса зробила названий програми велику рекламу, кидаючи наклепи на сл. п. С. Петлюру і український народ. Мимо гострих протестів усієї української еміграційної спільноти, внесених до міністерства інформації і дирекції телевізії, названа передача таки відбулася. В Парижі створився український Комітет оборони пам'яті С. Петлюри, який запланував ряд акцій. Все це не перешкодило дирекції телевізії, в листі-відповіді до українських організацій, твердити, що передача п. н. «Афера Шварцбарта» була «об'єктивно підготована» та мала «одноголосно прихильні відгуки».

Є це ще один зайвий доказ, що московсько-комуністична агентура та її принагідні служужники — жидівські шовіністи почувають себе у Франції дуже свобідно і влаштовують імпрези, які йдуть в очевидний розріз із французькими національними інтересами.

Незважаючи на все, ця протіукраїнська затія у Франції матиме без сумніву й цю добру сторінку, що держатиме українське громадянство в постійній сторожкості та повсякчасно пригадуватиме йому про постійну загрозу з боку непримирних ворогів українського народу, пригаєних у вільному світі.

Париж, березень 1958 р.

Борис Вітошинський

З НОВИХ ВИДАНЬ

»Просідінгз« НТШ

Наукове Товариство ім. Шевченка, Історично-Філософічна Секція. Shevchenko Scientific Society, Historical-Philosophical Section: Proceedings, Vol. II, Paris-New York-Toronto (1957), 64 pag.

Це, само з себе зрозуміло, лише сурогат (чи то »ерзац«) — що НТШ видає під заголовком "Proceedings" (бюлетені, звіти, протоколи) стислі автореферати тих наукових праць своїх членів, що для їх повного публікування не вистає грошевих засобів. Проте це все ж таки далеко краще, аніж нічого, а скільки дотичні »Просідінгз« (що їх І. том вийшов був 1951 року) друкуються в англійському, французькому або німецькому авторизованому перекладі,^{*)} то існування даної неперіодичної серії праць НТШ значною мірою сприяє ознайомленню зацікавлених в україністиці західних кіл із жвавою діяльністю української вільної науки взагалі і НТШ зокрема. Зрештою, те, що в даному випадку майже половина всіх статей (7 із-поміж 16 в цілому) опублікована англійською мовою — слід, на нашу думку, лише вітати. Вжиток французької мови (в 5 статтях) пояснюється, мабуть, територіальним перебуванням редакції видання (як і цілого керівництва Європейського відділу НТШ) в Сарселі під Парижем. Проте частковий вжиток німецької мови (в 4 статтях) видається менш виправданим.

Серед поодиноких статей-авторефератів заслуговують на увагу, через свою оригінальність і змістовність, насамперед такі три:

М. Чубатий: »Концепції української національності в їх історичному розвитку« — розглядає чергування »правниче-територіально-го« та »етнічно-історичного« розу-

міння національності впродовж української історії (зокрема в зв'язку з політичною історією України) від найдавніших часів до сучасних; містить також прийнятне з'ясування історичного терміну »руська земля«;

О. Кульчицький: »Соціально-психологічне дослідження української іміграції в Франції« (франц. мовою) — важлива, зокрема під методологічним поглядом, програма багатобічних соціально-психологічних дослідів на матеріалі 150 українських іммігрантських родин (по 50 родин шахтарів, робітників легкої промисловості і сільсько-господарських працівників) із різних областей Франції;

М. Стахів: »Система гетьманського уряду в Україні 1918 р. і її характеристичні риси під поглядом конституції« — ґрунтовна аналіза правничого боку тієї урядової системи, яка має уґрунтувати твердження, що »гетьманський режим не касував засадничі ні суверенності народу, ні республіканської форми держави«, тому що перейняття влади гетьманом Павлом Скоропадським »мало виключно на меті врятувати існуючу Українську Державу, бо якоюсь мірою припускалось, що через кепську політику Центральної Ради держава начебто**) стоїть на краю гібелі«. — Авторова аргументація є почасти дуже дискусійна, проте здебільшого варта серйозної уваги. Однак сумніваємось, чи допустимо в науковій праці — казати без найменших застережень про »парламентарну форму правління« Центральної Ради, коли Центральна Рада складалася з безпосередніх делегатів поодиноких політичних партій та організацій, отже й не була установою парламентарного типу. — Ще більший подив викликає такий абзац статті:

»Хоча титул »гетьман« мав деяке відношення до історичних традицій

**) Замість »начебто«, ми радше сказали б: »очевидно«.

*) Передмову та біографічні нотатки про авторів подано французькою мовою. (В дальшому обговоренні лишатимемо англійські статті без спеціального позначення мови викладу).

української козацької держави, новий режим фактично не був, із правничого боку, втіленням тієї традиції, бо, історично, гетьмани були завжди встановлені (established) формальними виборами, а ніколи не своїми власними оголошеннями.

Загальновідомо, що гетьман Павло Скоропадський був формально обраний з'їздом Союза Хліборобів-Власників; а якщо ставити питання про компетенцію цього останнього, то що вже казати про «компетенцію» тих козацьких рад, які «формально» обирали (а потім скидали) Виговського, Юрія Хмельницького, Многогрішного, Самойловича, Мазепу — зовсім обминаючи таких ефемерних гетьманів, як от Ханенко, Суховій, Петрик тощо, які, суттю, не були менш «законними» за своїх суперників, тільки менш «удатними»!

Решту статей ми тут визначимо лише за їхньою тематикою. До української історії, історіографії та передісторії стосуються праці О. Оглоблина і бл. пам. Б. Крупницького про «Історію Русов» (остання французькою мовою), І. Борщака — про щоденні записки гетьмана Орлика від 1730 р. (французькою мовою), Я. Пастернака — про найдавніший Перемишль, Н. Полонської-Василенько — про запорозьке повстання 1768 р. (німецькою мовою), В. Сеньютовича-Бережного — про утворення й права волинської шляхти; до історії української культури — В. Січинського — про складений

ним реєстр українських мистців (на 4.000 гасел), і О. Сецінського — про українську Технічну Високу Школу 1942-44 рр. (нім. мовою); — до т. зв. советознавства — Г. Ващенко: «Матеріалістична концепція совєтської людини» (нім. мовою); до дисциплін загальніших і більш-менш філософічного характеру — О. Шульгина — «Колективна воля і розвиток соціальних або національних рухів» (франц. мовою); В. Державина — «Етика екзистенціалізму в Ж. П. Сартра і її головні джерела» (нім. мовою); В. Янова — «Життєвий досвід в'язня» (франц. мовою); Ю. Старосельського — «Матеріальна й формальна природа злочину».

Варт підкреслити, що всі ці автореферати, mimo свого відмінного наукового діяпазону та різної значущості, стоять на високому методологічному рівні і своєю об'єктивністю та історично-філологічною акрибією гідно репрезентують українську дослідну працю по сей бік залізної заслони — зокрема перед обличчям західного світу, до чийого відома конче слід би всіма — навіть суто персональними — засобами якомога ширше довести цю національно вартісну наукову публікацію.

Особлива заслуга щодо складення та доброго зовнішнього оформлення збірника припадає на честь його редактора — проф. д-р В. Янова.

В. Державин

Новий твір видатного поета-символіста

Вадим Лесич: РОЗМОВА З БАТЬКОМ. Поезій зошит шостий. Об'єднання Українських Письменників «Слово», Нью-Йорк, 1957, стор. 80.

Заголовок цієї чергової — третьої за перебування на еміграції — збірки поезій Вадима Лесича (що був в українській передвоєнній поезії відомий під літературними іменами Ярослав Дригинич і Ярослав Ярий) не слід розуміти занадто літерально; за слухним формулюванням Івана Короницького (в його стислій, але дуже солідній післямові «Про автора», автор у цій своїй книзі «розкриває нам поетич-

ний обряд своєї розмови з рідним батьком, з батьківщиною та з Батьком всесвіту. Це поезія зворушень і поривань, іноді ж закам'янілості, часом притишених утомую переживань. Це поезія дерзання і мудрої злагоди — зо світом і Богом».

Дійсно, ні в своєму «Ліричному зошиті»¹⁾ ні в дотепер останній збірці «Поезії»²⁾ В. Лесич не виявив такого концентрованого заглиблення

1) Нью-Йорк, 1953; наша оцінка в «Сучасній Україні», 1954, ч. 6 (83).

2) Нью-Йорк, 1954; наша оцінка в «Шляху Перемоги», 1955, ч. 16-17 (60-61).

в проблемах власне філософічних — в онтології й метафізиці — як в оцій книзі, складеній переважно (хоч і не виключно) з поетичних творів останніх чотирьох років. Це безперечно нова й дуже важлива фаза — а може й стадія — в розвитку поетової творчої думки. Чи також і в поетичному мистецтві автора? Здається, що так — хоча здебільшого поза безпосереднім зв'язком із філософічною тематикою. Ця остання не раз справляє враження надмірної суто інтелектуальної переваженості, не на користь власне мистецького елемента (так, зокрема, в поезіях «Океан», «Епітафія життю», «Людина мовить», «Скарга приречених», «До трактату про поезію»), хоча справедливість вимагає зазначити серед цих більш-менш метафізичних своїм змістом творів і такий шедевр філософічної лірики, як «Суте»³⁾. Все ж таки вірші В. Лесича говорять нам більше — і поетично виразніше, коли вони стосуються не до універсальних проблем буття, життя, дійсності тощо, але до речей, ближче пов'язаних саме з мистецькою творчістю — з естетикою (напр., «Образ реалістичний», «Образ переламаний», «Праобраз», «Будівничий», «Ван Гог»), або ж із символічною трансформацією природи — «Музичне дерево»³⁾ і «Пісня про незримий світ»³⁾ — або, нарешті, з такою самою трансформацією любовних мотивів («Перший вал»³⁾ — на жаль, чи не єдиний випадок); зрештою, характеристично для В. Лесича, що без авторового коментаря аж ніяк не спало б на думку, що оцей «Перший вал», мовляв, є «авторова рефлексія на поезію П. Тичини (стор. 74) — як і взагалі не знаходимо у В. Лесича ані найменших натяків на «відгуки молодих Ваяна і Тичини», ані на «бароккову інтонацію», про що неслухно твердить у післямові І. Коровицький — мабуть, надто довірившись дотичним безгрунтовним фантазіям Ю. Шереха.

Проте дуже влучно відзначено в тій самій післямові дедалі виразніше наближення автора до улюб-

лених мотивів Євгена Плужника, напр.: «Крізь срібляне тремтіння павутиння Ти зустрічай всю мудрість тишини» (порівн. у Плужника: «Вчись у природи творчого спокою...»). Обминаючи тут неначе самозрозумілі зв'язки В. Лесича з Р. М. Рільке і Т. С. Еліотом, вважаємо, проте, за конечне згадати про дещо несподіваний (чи, може, випадково переочений у попередніх збірках?) стилістичний контакт з Богданом Ігорем Антоновичем — і то не лише в згаданому вище «Музичному дереві» («Співають пальці, наче струни, Співає дерево в руках...»), але й там, де, за тематикою, тяжко було б чекати:

На мурах виписані вуглем
Еліпси, кола і спіралі,
Ім'я чиєсь — дівоче й заокруглене,
Мов обриси грудей засмагли (стор. 43).

Мова авторова і в цій збірці, за висловом І. Коровицького, «ще відштовхується від звичності» — і дуже добре, що відштовхується! Такі лексичні новотвори, як «осінити», «даліти», «тмавий», «пощум» — безперечно збагачують українську літературну мову, а заради цього можна і слід миритись і з такими раритетами, як от «змарг», «шкарп», «висріблява» тощо.⁴⁾ В галузі рим присмню вражає більша, ніж доти, обережність у застосуванні складних рим, менш присмню — часте вживання рядків неримованих, які мають тенденцію наближатись до т. зв. «верлібру», хоч насправді відхили від традиційних розмірів є здебільшого мінімальними; от, напр., сливе чистий (лише з двома вийнятками) ямб, який, до того ж, править за прегарний взірць широко розгорненого поетичного образу — що його щедре й бездоганне застосування в цій книзі найкраще свідчить про осягнену автором, сказати б, повнозрілість ліричної майстерності:

4) Звичайно ж, трапляються і спорадичні невдачі; напр., прикметник «пустельничий» не виправдується, коли він значіннєво не відрізняється від «пустельний» (стор. 68 — мабуть, заради самої лише рими).

³⁾ Наводимо повністю в цьому числі «Визвольного Шляху».

Коли проходить мимо тебе осінь,
що мов вдова по літі,
— з блискучим шелестом ще молоді
жалібниці,
і несе з собою запах переспілих
яблук⁵⁾

у кошику з багатим урожаєм, —
оглянься зважливо за нею,
і налюбуйся її червонозолотим
палахкотінням,⁵⁾
останнім полум'ям, ще заки — у
димі потахне,
мов теплий попіл, що холодне
у бронзовій і зимній чаші урни.

«Ілюзії», 1).

5) Заради збереження чистого
ямбу, ми воліли б, щоб автор зва-
жився був на скорочені форми »й
несе« та »налюбуйсь«.

Поезій, складених »до певної на-
годи«, є в цій збірці лише дві
(»Мій Львів« і »Слово про Івана
Франка«), але ліпше було б, якби
їх не було зовсім: це не Лесичів
жанр.

Прихильникам поетової творчості,
чий жертвності, як зазначено на-
прикінці видання, »ця збірка завдя-
чує у великій мірі свою появу у світ«
(у кількості 150 примірників! — що-
правда, зразково оформлених), нале-
житись якнайбільша подяка, а рівно
ж І. Коровицькому, що перший по-
дав до відома хоч і не позбавлену
спірних тверджень, проте науково
компетентну **сінтетичну** характе-
ристику творчості видатного поета.

В. Державин

БІБЛІОГРАФІЯ

В РЯДАХ УПА. Збірка споминів
був. вояків Української Повстан-
ської Армії. Зредагували д-р Петро
Мірчук і В. Давиденко. Накладом
Т-в б. Вояків УПА в ЗДА і Канаді.
Нью Йорк 1957. Стор. 352.
Р. Млиновецький: ГЕТЬМАН МА-
ЗЕПА В СВІТЛІ ФАКТІВ І В
ДЗЕРКАЛІ »ІСТОРІЇ« (на правах
рукопису). 1957. Стор. 136+13 стор.
ілюстрацій і фотокопій. (Циклостиле-
ве видання).
Р. Задеснянський: КРИТИЧНІ НА-
РИСИ. Том 6. Творці »Ренесансу
20-их років«. В-во »Українська кри-
тична думка«. Стор. 127. (Цикло-
стилеве видання).
Петро Марченко: ЕВЕНТУАЛІЯ ТА
ІНШІ НАРИСИ. Накладом автора.
Видала Українська Громада ім. М.
Шаповала в Новім Йорку. 1958. Біб-
ліотека »Українського Громадського
слова«, ч. 6. Стор. 43. (Циклостиле-
ве видання).
ВОЛОСОЖАР. Літературно-мис-
тецький популярний журнал. Об'єд-
нання українських письменників
»Волосожар«. Ч. 2, Нью-Йорк—Фі-
ладельфія 1958. Стор. 16.
ВІСНИК. Суспільно-політичний мі-
сячник. Ч. 2 (112), лютий 1958. Стор.
33.
САМОСТІЙНА УКРАЇНА. Орган
О.Д.В.У. Ч. 11 (107), листопад 1957.
Стор. 24.

САМОСТІЙНА УКРАЇНА. Орган
О.Д.В.У. Ч. 12 (108), грудень 1957.
Стор. 24.
УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
СЛОВО. Ч. 2., лютий 1958. Стор. 24.
ЕВРОПЕЙСЬКИЙ РУХ. Орган Ук-
раїнської Ради Європейського Ру-
ху. Ч. 2, вересень-грудень 1957.
Стор. 28.
ВІЛЬНА УКРАЇНА. Журнал укра-
їнської визвольної думки. Видає:
Українська Вільна Громада в Аме-
риці. Ч. 17, рік 1958. Стор. 80.
МІСІЯ УКРАЇНИ. Орган Співки
Визволення України. Ч. 1 (4), сі-
чень-лютий 1958. Стор. 36.
ВІРА Й КУЛЬТУРА. Місячник ук-
раїнської богословської думки й
культури. Орган Українського На-
укового Богословського Товариства.
Вінніпег, лютий 1958 р. Ч. 4 (52).
Стор. 32.
УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИК.
Місячник політики, культури і су-
спільного життя. Ч. 6, лютий 1958 р.
Стор. 48.
KULTURA. Szkice—Opowiadania—Spra-
wozdanja. Paryż, marzec 1958. No.
3 (125). Str. 160.
DER EUROPÄISCHE OSTEN. Heft 9.
München, September 1957.
BYELORUSSIA'S INDEPENDENCE
DAY. March 25, 1918. New York
1958. Pag. 80.

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

В статті Л. Биковського п. з. «Наталена Королева» («В. Ш.», кн. 2, за м. лютий 1958 р.) трапилися такі помилки:

На стор. 188, рядок 22, надруковано: »... виклади історії української літератури«; має бути: »культури«.

На стор. 192, рядок 17, надруковано: »... катедру египтології в Празькому університеті«; має бути: »Празькому«.

НА ПРЕСФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

На прийнятті з нагоди виїзду П-ва Фалат, в місті Престон, присутні жертвували: — Андрій Фалат, Марія Фалат по 10 ш.; І. Бутрей — 6 ш.; по 5 ш. — А. Тисячний, Н. Гаврилюк, Н. Дудчак, І. Лютан, С. Кенік Г. Лушак; О. Наген (англійка) — 2 ш. 6 п.

Індивідуальні:

М. К. (Стамфорд) — 1 ф. 1 ш.; В. Козаревич (Едінбург) — 1 ф.; по 10 ш. — П. Морикіт (Корбі), І. Федішин (Бірмінгем), М. Пайкош (Блекбурн); М. Романишин (Ноттінгем) — 9 ш. 8 п.; В. Скалич (Лінкольн) — 7 ш.; по 5 ш. — Р. Ромахней (Гльоссоп), М. Замулінський (Брадфорд), І. Колодчин (Манчестер), Т. Могилович (Вольвергамптон), М. Аннюк (Ковентрі); по 4 ш. — Т. Глива (Галіфакс), В. Наконечний (Брадфорд); О. Романишин (Бедфорд) — 3 ш.; по 2 ш. — М. Давидяк, М. Процко, О. Волошин, М. Мартинишин.

Т. Цішкевич (Клівленд, США) — 2 дол. 50 ц.; М. Рибій (Клівленд, США) — 1 дол.

Всім Жертводавцям — щира дружня подяка.

КУПУЙТЕ І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ

1. Лев Т. Орлигора: БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, трилогія, том I, стор. 144	3/-
2. " " " : БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, том II, ст. 124	3/-
3. Б. Антоненко-Давидович: СМЕРТЬ, повість, стор. 130	2/6
4. Проф. В. Щербаківський: ПАМ'ЯТІ В. Г. КРИЧЕВСЬКОГО, стор. 56	1/9
5. Д-р Ю. Русов: ТОЙ, ХТО «БАГАТО ЗНАВ ТОГО, ЩО МИ ДАВНО ЗАБУЛИ»	-/10
6. Леонід Полтава: ЕНЕІДА МОДЕРНА (Дивні пригоди Григорія Чудотворця), стор. 132	4/-
7. К. Подолянин: З МИНУЛИХ ЛІТ, стор. 108	2/6
8. Проф. В. Щербаківський: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ А. О. КОШИЦЯ, стор. 53	1/6
9. Анатоль Свидницький: ЛЮБОРАЦЬКІ, повість	7/-
10. С. Геркен-Русова: ГЕРОІЧНИЙ ТЕАТР	5/-
11. І. Левкович: РІЗДВЯНІ ЗВИЧАЇ	2/8
ЗАМОВЛЯЙТЕ, КУПУЙТЕ, РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ВИДАННЯ, ЯКІ
МАЄМО В КОЛЬПОРТАЖІ:	
Юрій Клен: ТВОРИ, ч. II: ПОПІЛ ІМПЕРІЇ (епопея), стор. 350	19/-

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА ПІДГОТОВЛЯЄ ДО ВИПУСКУ ДРУКОМ:

1. С. Мечник: ПІД ТРЬОМА ОКУПАНТАМИ, спогади підпільника-революціонера.
2. О. Звичайна: СТРАХ, повість з підсоветського життя, два томи.

ПРОСИМО ВСІХ, ХТО ЩЕ НЕ РОЗРАХУВАВСЯ ЗА ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ПРИСЛАТИ ЯКНАЙСКО-
РІШЕ СВОЮ НАЛЕЖНІСТЬ.

Адміністрація УВСпілки